

การศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ัชชฎาภรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การเมืองและยุทธศาสตร์การพัฒนา)
คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

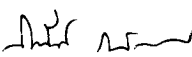
2561

การศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

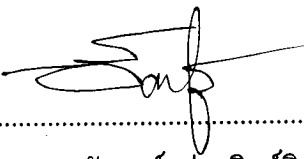
ซัชฎาภรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข

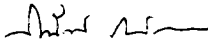
คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม

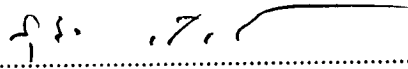

รองศาสตราจารย์..........อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาแล้วเห็นสมควรอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การเมืองและยุทธศาสตร์การพัฒนา)

รองศาสตราจารย์..........ประธานกรรมการ
(ดร.ชัยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

รองศาสตราจารย์..........กรรมการ
(ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์..........กรรมการ
(ดร.สุวิชา เป้าอารีย์)

รองศาสตราจารย์..........คณบดี
(ดร.พิชาย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต)

กุมภาพันธ์ 2562

บทคัดย่อ

ชื่อวิทยานิพนธ์	การศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
ชื่อผู้เขียน	นางชัชฎาภรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การเมืองและยุทธศาสตร์การพัฒนา)
ปีการศึกษา	2561

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และศึกษาแนวความคิดตามแนวทางพุทธปรัชญา 2) เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างและวิเคราะห์แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน กับแนวความคิดพุทธปรัชญา และ 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนกับแนวความคิดพุทธปรัชญาว่าสอดคล้องต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยใช้การวิจัยทางเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและศึกษาแนวความคิดตามแนวทางพุทธปรัชญา ตั้งอยู่บนรากฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม การพัฒนาตามหลักพุทธปรัชญามุ่งถือการแปรสภาพสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งอันได้แก่สินค้าและบริการ โดยในการผลิตไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อการดำรงชีวิตที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ คำนึงถึงผลประโยชน์ต่อร่างกายและจิตใจตลอดจนการรักษาสภาพแวดล้อมไม่เป็นพิษ ประสงค์ให้สังคมมีความสงบสุข เลี้ยงชีพตามความสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ส่วนแนวความคิดพัฒนาอย่างยั่งยืน ตั้งอยู่บนรากฐานของวัตถุนิยมโดยอาศัยวัตถุนิยมเป็นเป้าหมายของชีวิตและเป็นเครื่องมือวัดความสำเร็จก้าวหน้าของสังคม

การพัฒนาตามหลักพุทธปรัชญา มีความแตกต่างเมื่อเปรียบเทียบกับพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยโดยแนวทางการพัฒนาตามแนวทางพุทธปรัชญามุ่งให้เกิดการพัฒนาจากภายในตัวบุคคล ประกอบด้วย พฤติกรรม จิตใจ และความรู้ ไปพร้อมกับการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าต้องปฏิบัติให้ครบชุด อย่างประสานกลมกลืนกันเป็นหลักบูรณาการเพื่อให้สังคมดำเนินอยู่อย่างสงบสุข ส่วนแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนมองถึงปัญหาของการพัฒนาอย่างไม่สมดุล ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับโดยนำวัฒนธรรมเข้าไว้ในกิจกรรมการพัฒนาด้วย นอกจากนี้ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมทางการศึกษา และได้รับการเรียนรู้ในระดับพื้นฐานเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยแท้จริงความสอดคล้องกันระหว่างการพัฒนาตามหลักพุทธปรัชญากับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ความจริงของธรรมชาติ โดยการ

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ประสบความสำเร็จได้ด้วยดี ด้วยความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ที่ได้ให้แนวคิด คำแนะนำ และการปรึกษา ตลอดจนการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆมาโดยตลอด พร้อมทั้งยังเสนอแนะข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้ศึกษาจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวิชา เป้าอารีย์ ที่ช่วยชี้แนะเรื่องข้อบกพร่องส่วนเนื้อหา การจัดรูปแบบและข้อมูลต่างๆที่ผู้ศึกษายังไม่เข้าใจเพื่อไปศึกษาเพิ่มจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ชัชชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ที่กรุณาให้คำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่อง รวมทั้งเสนอแนะข้อมูลที่เป็นประโยชน์ให้ผู้ศึกษาได้ไปศึกษาเพิ่ม เพื่อให้วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณพ่อและแม่ คอบครัวที่คอยช่วยเหลือ และแนะนำให้กำลังใจ ในเรื่องต่างๆเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพี่ก้อย พี่เจน พี่ดอนที่ดูแล คอยช่วยเหลือเรื่องข้อมูลรวมทั้งคอยติดตามและดูแลเรื่องเอกสารตลอดการศึกษา

สุดท้ายขอขอบคุณสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ที่มอบโอกาสในการศึกษารวมทั้งเป็นสถานที่แหล่งเรียนรู้ และเพิ่มพูนปัญญาและเป็นผลผลักดันให้การศึกษาสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์

ชัชฎาภรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข

มกราคม 2562

คำนึงถึงของเสียหรือผลกระทบที่ตามมาจากระบวนการผลิตและการบริโภค ทั้งเศรษฐศาสตร์ สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจพอเพียง ใดรศึกษา มี ศีล สมาธิ และปัญญา กระบวนการผลิตและการบริโภค มีศีลธรรมไม่เบียดเบียนกัน มีการแบ่งปันให้กับผู้ที่ยากกว่า ดังเช่นเศรษฐกิจพอเพียงที่ต้องมี คุณธรรมตอบสนองความจำเป็นทางวัตถุในปริมาณที่มนุษย์จะต้องได้รับการบำบัดดูแลอย่างเสมอภาค

ABSTRACT

Title of Thesis	Buddhist Philosophy Study for Sustainable Development
Author	Mrs. Chacadaporn Yooyenpensook
Degree	Master of Arts (Politics and Development Strategy)
Year	2018

This research aims to 1) Study concepts on sustainable development and Buddhist philosophy 2) Compare the difference and analyze sustainable development and Buddhist philosophy concepts 3) Study and analyze the concordance between sustainable development and Buddhist philosophy by the documentary research and related concepts and theories. The research found that concepts on sustainable development and Buddhist philosophy are based on the development of quality of life and society foundation. Buddhist philosophy development purpose on a transformation such as goods and services without a toxic living; correct and advantage. It considers to physical and psychological benefits, a peaceful and a reasonable living. And, the sustainable development concepts basis on a materialism which is a goal life and progress society tools.

The development of Buddhist philosophy is different from the sustainable development. Buddhist philosophy purpose on internal person; behavior, mind and knowledge; with Buddha's teaching harmoniously. It is a main integration to a peaceful society. And, the sustainable development concepts focus on an imbalance development. Therefore, the development must operate with an environmental development and emphasize on culture activities. So, the people must participate in a study and get knowledge as a basic level to a truly sustainable development. The correspondence between the Buddhist philosophy development and the sustainable development. A real nature focus on the waste or the consequences of the process and consumption and economics. The threefold training are a canon, a meditation and a wisdom. The production process and consumption have a moral, not encroach and sharing to inferior people as a sufficient economy; it must have a moral to respond object needs as the human wish equally.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(6)
สารบัญ	(7)
สารบัญตาราง	(9)
สารบัญภาพ	(10)
คำอธิบายย่อ	(11)
บทที่ 1 การศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา	4
1.3 วิธีการศึกษา	4
1.4 ขอบเขตของการศึกษา	4
1.5 กรอบแนวคิด	5
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.7 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ	8
บทที่ 2 การพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวคิดพุทธปรัชญา	11
2.1 แนวคิดที่มาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน	11
2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน	28
2.3 องค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน	35
2.4 แนวทางและเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน	38
2.5 ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎีการพัฒนา (Theoretical Debates)	50
2.6 พุทธปรัชญา	52

2.7 ความหมายของพุทธปรัชญา	62
2.8 ลักษณะของพระพุทธปรัชญา	76
2.9 หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของพุทธปรัชญา	79
2.10 หลักพุทธปรัชญาที่สำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน	80
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	117
3.1 วิธีการวิจัย	117
บทที่ 4 ผลการศึกษา	119
4.1 ผลการศึกษาแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	119
4.2 ผลการศึกษาแนวความคิดพุทธปรัชญา	122
4.3 ผลการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ของแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และ แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา	125
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษาและอภิปรายผล	129
5.1 การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางพุทธปรัชญา	129
5.2 ความสอดคล้องต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนตามเป้าประสงค์ 17 ข้อ	132
บรรณานุกรม	133
ประวัติผู้เขียน	141

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 การสังคายนาพระไตรปิฎก	55

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1.1 แสดงสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	5
2.1 ปัจจัย 5 P's ของสหประชาชาติสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน	26

คำอธิบายคำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ.2539 โดยได้กล่าวระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่น วิ.มหา. (ไทย) 1/89/78. หมายถึง พระวินัยปิฎกมหาวิภังค์ เล่มที่ 1 ข้อที่ 89 หน้าที่ 78 เป็นต้น

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ที่ใช้หนังสือเล่มนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม คำย่อ ชื่อคัมภีร์

วิ.มหา.(ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.(ไทย)	= วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม คำย่อ ชื่อคัมภีร์

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มฺ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปธานสาส์ก (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปธานสาส์ก (ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อูปริปธานสาส์ก (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

(3)

อง.ทุก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนินบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนินบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนินบาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนินบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนินบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนินบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ม.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.จู.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิทเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.อป.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
	อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก
ที.ม.อ.(ไทย)	= ทีฆนิกาย มหาวรรค อรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ	= องคุตตรนิกาย ทสกนินบาต อรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.เอกก	= องคุตตรนิกาย เอกกนินบาต อรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ 1

การศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อการพัฒนาของโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากแต่เดิมมนุษย์ดำรงชีวิตทางการเกษตรก็เข้าสู่การดำรงชีวิตด้านวัตถุที่มากขึ้นจนเข้าสู่ยุคเทคโนโลยี ยุคแห่งข้อมูลข่าวสารอย่าง ยุคโลกาภิวัตน์ สิ่งที่เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญในด้านต่างๆ ของการพัฒนาที่ส่งผลให้โลกพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2540, น. 3) การเปลี่ยนแปลงโลกหลังยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ส่งผลให้มนุษย์ทั้งหลายประสบความทุกข์ยาก เดือดร้อน เกิดความพังพินาศ ประเทศที่ไม่ได้ถูกสงครามโดยตรงต่างก็ได้รับความกระทบกระเทือนไปตาม ๆ กัน การพยายามรวมกันแก้ปัญหาของโลก จึงเกิดเป็นการจัดตั้งองค์การ โลกขึ้นมาหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า องค์การสหประชาชาติ ในการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นมา นี้ จึงมีเป้าหมายเพื่อสร้างสัมพันธไมตรีในทางที่ดีและไม่ให้เกิดสงครามอีกต่อไป รวมถึงการฟื้นฟูให้มีความเจริญ แต่การฟื้นฟูให้มีความเจริญจึงต้องอาศัยการเงินเป็นเรื่องสำคัญ สหประชาชาติจึงได้จัดตั้งหน่วยงานที่สำคัญขึ้นมาเป็นองค์กร โลกสำหรับช่วยเหลือเรื่องการเงินแก่ประเทศต่างๆ ที่มีชื่อว่า “World Bank” หรือ ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อบูรณะฟื้นฟูและพัฒนา (International Bank for Reconstruction and Development: IBRD) (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555, น. 12-14) ปัจจุบันมีชื่อว่า “World Bank Group”

ปี ค.ศ.1960 องค์การสหประชาชาติประกาศให้ช่วงปี ค.ศ.1960-1970 เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนา (Development Decade) ดังนั้นประเทศต่างๆ จึงมุ่งพัฒนาตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตกคือ พัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม โดยมุ่งเน้นการพัฒนาให้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) เป็นสำคัญ การที่องค์การสหประชาชาติตั้งทศวรรษแห่งการพัฒนาก็ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปัญหา 3 ประการ ที่มีอยู่ในประเทศด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา คือ ความยากจน การไม่รู้หนังสือ และการขจัดความเจ็บป่วย โดยมีแนวคิดว่าหากแก้ปัญหาดังกล่าวได้จะช่วยยกระดับมาตรฐานการครองชีพระหว่างประเทศกำลังพัฒนาและประเทศพัฒนาได้ การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน (สุภาสิณี ตันติศรีสุข, 2555) หลังจากที่มีเริ่มมีการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 และแพร่ขยายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วในคริสต์ศตวรรษที่ 20

การพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมที่เน้นการสร้างความทันสมัย (พระครูปริยัติกิตติธารัง, 2558, น. 67) แต่ในขณะเดียวกันนี้เองที่มนุษย์พร้อมด้วยวัตถุปรนเปรอความสุขความคล่องแคล่ว ความสะดวกสบายที่เป็นการแสดงถึงความเจริญ ด้วยความสามารถของมนุษย์อย่างแท้จริงนั้น กลับพบว่าการดำเนินชีวิตในช่วงระยะเวลาตลอดทศวรรษที่ผ่านมาไปได้เกิดความผิดพลาดเพราะความเจริญที่มาจากพัฒนาที่ผ่านไปนั้นเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนกลับกลายเป็นปัญหาสำคัญของโลกในเวลานี้คือ เรื่องสิ่งแวดล้อม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2541, น. 92) จึงเกิดเป็นแนวความคิดเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืน เนื่องจากรายงานการศึกษาการพัฒนาสถานะแวดล้อมของโลกในปี ค.ศ.1987 หรือที่เรียกกันว่า Brundland Report หรือชื่อแบบเป็นทางการคือ “Our Common Future” รายงานฉบับนี้ นิยามนิยามคำว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนว่าหมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันโดยไม่กระทบกระเทือนต่อศักยภาพต่อการตอบสนองความต้องการของคนในอนาคต” รูปแบบการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ จึงเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวัง การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับรากหญ้าในกระบวนการพัฒนา การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและประหยัดพลังงานเน้นการมีส่วนร่วมภาคประชาชนของคนในชุมชนที่เป็นแรงขับในกระบวนการพัฒนาถึงแม้รายงานบรันด์แลนด์ (Brundtland Report) นี้ จะยอมรับเรื่องการใช้พลังงานและทรัพยากรของคนในประเทศพัฒนาแล้วมากกว่าการใช้พลังงานและทรัพยากรของคนด้อยพัฒนา แต่ยังมี ความเห็นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศกำลังพัฒนาเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะทำ ให้คนในประเทศด้อยพัฒนาเคลื่อนย้ายจากภาคการผลิตแบบยังชีพเรื่องการบุกเบิกป่าเพื่อทำกินเข้าสู่โอกาสทางเศรษฐกิจในการผลิตอื่นที่ดีกว่า (จามะรี เชียงทอง, 2549)

ในการประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน World Summit On Sustainable Development: WSSD 2002) ที่กรุงโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ ก็ได้เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ทุกฝ่ายต้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเร่งด่วน ด้วยเหตุผลที่ว่าพัฒนาในห้วงหลายร้อยปีที่ผ่านมาเราต่างพากันคาดหวังว่าจะนำมาซึ่งความเจริญ แต่กลับเกิดวิกฤตการณ์ต่างๆอย่างรอบด้าน ตั้งแต่วิกฤตความยากจนวิกฤตช่องว่างหรือความไม่เป็นธรรมในสังคม วิกฤตหนี้สิน วิกฤตสิ่งแวดล้อม วิกฤตความรุนแรง วิกฤตทางจริยธรรมและวิกฤตโลกร้อน เป็นต้น และวิกฤตเหล่านี้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นเรื่อยๆ และได้นำมาซึ่งความขัดแย้งของกลุ่มคนต่างๆ และชั้นต่างๆ ในสังคม ทำให้เกิดการสู้รบ ก่อการร้าย สงครามการเมือง สงครามระหว่างประเทศ (สุวิดา แสงสีหนาท, 2549, น. 26) แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) จึงเกิดขึ้นจากความล้มเหลวของทฤษฎีการพัฒนาสู่ความทันสมัย (Modernization) ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic) จากการเพิ่มขึ้นของรายได้ประชาชาติ สินค้าและบริการซึ่งถือว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาแบบกระแสหลัก (Conventional Development Theory) ที่มี

ฐานคิดว่า ยังมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากเท่าใด อาจไม่ได้รับผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนาแต่ในระยะยาวแล้วประชาชนทุกคนจะได้รับประโยชน์จากกระบวนการที่ผลของการพัฒนาจะกระจายลง (Trickle Down Effect) ไปยังประชาชนทุกภาคส่วนของประเทศ โดยเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม (Industrialization) ในอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพให้มีความเจริญเติบโตเสียก่อนแล้วความเจริญจะค่อยๆแพร่กระจายสู่ชุมชน ท้องถิ่นรอบๆ (กาญจนา แก้วเทพ, กิตติกันภัย, และปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2543, น. 185)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2539ก) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธปรัชญาว่าเป็นความคิดที่มาจากค่านิยมหลักพุทธธรรม อันเป็นระบบความรู้เรื่องธรรมชาติหมดทั้งสิ้นนับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิต และ โลกเป็นรากฐานของหลักประพฤติปฏิบัติ หรือจริยธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งชี้ทางแก้ปัญหาของมนุษย์ด้วยความรู้ที่ถูกต้องสอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริงของชีวิตและ โลก แนวคิดการแก้ไขปัญหาล้วนมีจุดเริ่มต้นที่ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันเป็นความรู้ในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มิใช่การคาดเดาแต่เป็นเรื่องกฎเกณฑ์ที่มีอยู่จริงตามธรรมดาหรือธรรมชาตินั่นเอง กระบวนการพัฒนาจึงต้องเริ่มมาจากการพัฒนาคน และต้องพัฒนาแบบองค์รวมซึ่งเป็นการพัฒนาทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้ประสานเกื้อหนุนสอดคล้องกัน จึงเป็นหนทางที่ทำให้การพัฒนาถูกต้องและยั่งยืนนำไปสู่อารยธรรมที่ยั่งยืนถ้าจะแก้ปัญหของโลกให้สำเร็จ นำมนุษย์ไปสู่ชีวิตที่ดีงามมีความสุขอย่างอารยชนผู้มีอารยธรรมที่แท้จริงได้ มนุษย์ต้องต้องดำเนินชีวิตเป็นระบบและต้องพัฒนาให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลโยงประสานกันครบทั้งสามด้าน คือตัวมนุษย์เอง สังคม สิ่งแวดล้อม และการพิจารณาให้ตลอดรวม เรียกว่า ระบบองค์รวมสมบูรณ์ การศึกษา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539ก, น. 62)

ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ยั่งยืน เกิดมาจากมนุษย์ที่เน้นมุ่งแต่พัฒนาทางด้านความ สะดวกสบายทางกาย ซึ่งดีในแง่ทำให้มนุษย์เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร องค์กรความรู้ได้ง่าย การคมนาคม สะดวก ฯลฯ แต่ปัญหาก็มาจากการไม่ได้เสริมสร้างปัญญาไว้คอยแก้ปัญหาคือความเป็นจริงของชีวิตในแง่กฎธรรมชาติ จึงทำให้เกิดความสับสนและไม่เข้าใจการแก้ไขปัญหาคือส่งผลให้การดำเนินชีวิตเป็นไปตามอำนาจแห่งความอยาก โดยไม่มีตัวสติปัญญาในการระคับระคองการดำเนินชีวิต จึงได้เกิดปัญหาต่างๆ

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะศึกษาแนวคิดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน และแนวคิดตามแนวทางพุทธปรัชญา โดยจะศึกษาเชิงเปรียบเทียบและวิเคราะห์ระหว่างแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวคิดตามแนวทางพุทธปรัชญา รวมทั้งนำเสนอวิธีการประยุกต์ใช้พุทธวิธีแก้ปัญหาเชิงบูรณาการว่าสอดคล้องต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) และตอบ โจทย์ตามเป้าประสงค์ต่อเป้าหมายใดบ้าง อันนำไปสู่ภาคปฏิบัติเพื่อพัฒนามนุษย์ สังคม เทคโนโลยีซึ่งส่งผลถึงเป้าหมายสูงสุดที่หมายถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) และศึกษาแนวความคิดตามแนวทางพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy)

1.2.2 เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างและวิเคราะห์แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) กับแนวความคิดพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy)

1.2.3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) กับแนวความคิดพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy) ว่าสอดคล้องต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) และตอบโจทย์ตามเป้าประสงค์ 17 เป้าหมายใดบ้าง

1.3 วิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่องนี้ เป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลและศึกษาข้อมูลจากเอกสาร โดยใช้แหล่งข้อมูลสำคัญ 2 แหล่งด้วยกัน คือ

1.3.1 เอกสารชั้นต้น (Primary Source) ได้แก่พระธรรมวินัย พระไตรปิฎก ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเชิงวิชาการ

1.3.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ได้แก่วิทยานิพนธ์ หนังสือ บทความ วารสาร เอกสารต่างๆ สิ่งตีพิมพ์

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการรวบรวมผลงานการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางพุทธปรัชญาเชิงวิชาการด้วยวิธีการศึกษา ที่มุ่งศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธปรัชญา มีขอบเขตการศึกษาดังนี้

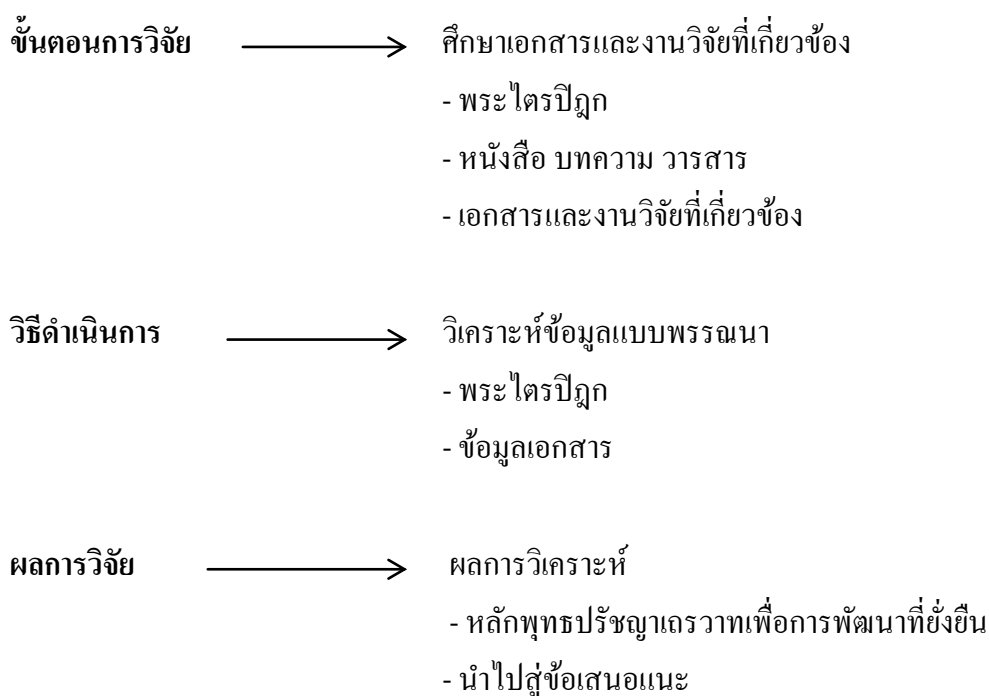
1.4.1 ศึกษาแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) และศึกษาแนวความคิดตามแนวทางพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy) และศึกษาถึงที่มาหลักคำสอนในพุทธปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและเอกสารตำรา และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

1.4.2 ศึกษาเพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างและวิเคราะห์แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) กับแนวความคิดพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy) ศึกษาวิเคราะห์

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) กับแนวความคิดพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy) ว่าสอดคล้องต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) และตอบโจทย์ตามเป้าประสงค์ 17 เป้าหมายได้บ้าง

1.5 กรอบแนวคิด

ภาพที่ 1.1 แสดงสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทำให้ทราบถึงองค์ความรู้ด้านการประยุกต์ใช้พุทธปรัชญาในนการแก้ปัญหาพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน

1.6.2 ผลที่ได้จากการศึกษาทำให้สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างของ แนวความคิดว่าด้วยการพัฒนาตามแนวทางพุทธปรัชญาและความคิดว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.6.3 ผลการศึกษาจะทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างแนวทางความคิดการพัฒนาพุทธปรัชญากับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ในส่วนที่มีความคล้ายคลึงกันและแนวคิดที่ใกล้เคียงกัน) รวมทั้งสามารถวิเคราะห์แนวความคิดพุทธปรัชญาว่าสอดคล้องต่อ

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) และตอบโจทย์ตามเป้าประสงค์ 17 เป้าหมายใดบ้าง

1.7 ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

E.F. Schumacher ชาวเยอรมันนี้ ได้รับทุนเพื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ ณ นิวคอลลิจ ออกฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ต่อมาได้ไปสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย นิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ท่านได้เสนอแนวความคิดเรื่องการหวนคืนกลับสู่รากเหง้าภายใต้วิถีชีวิตแบบชุมชนดั้งเดิม ในหนังสือชื่อว่า SMALL IS BEAUTIFUL อันกล่าวถึงความคิดในทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ซึ่งในทัศนะของ Schumacher (1973) เกิดกระแสตอบรับจากปัญญาชนฝ่ายพุทธอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเชื่อมโยงงานเขียน เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเล่มแรกของคนไทยคือ พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต) เมื่อพ.ศ. 2537 นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ได้ก่อให้เกิดกระแสการนำพระพุทธศาสนาไปประยุกต์เปรียบเทียบกับศาสตร์สมัยใหม่ต่างๆ โดยใช้คำว่า“เชิง/แนว” เชื่อมความหมายเข้าหากันเป็นลำดับ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงเปรียบตั้งทางเลือกสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับสังคมไทย โดยหลัก E.F. Schumacher เน้น“เศรษฐศาสตร์สายกลาง” ได้ให้หลักการที่ตรงกับแนวความคิดพุทธปรัชญาในเรื่องมรรค 8

สุทธิพร รัตนธรร ศรีทธา (2553) ศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้น เป็นความคิดเห็นที่มาจากกรนำหลักพุทธธรรม อันเป็นระบบความรู้เรื่องธรรมชาติหมดทั้งสิ้นนับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิต และ โลกเป็นรากฐานของหลักประพฤติกปฏิบัติ หรือจริยธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งชี้ทางแก้ปัญหามนุษย์ด้วยความรู้ที่ถูกต้องสอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริงของชีวิตและโลก ระบบความรู้นี้ เริ่มต้นที่ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันเป็นความรู้ในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มิใช่การเก็งทาย แต่เป็นเรื่องกฎเกณฑ์ที่มีอยู่จริงตามธรรมดา หรือธรรมชาตินั้นเอง การนำระบบความรู้เรื่องธรรมชาติตามเป็นจริงของพระพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาลี้กวล้อมในเชิงปฏิบัติการนั้น แตกต่าง กับหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ ปรากฏตามที่ท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายไว้ โดยสรุปว่า นอกจากการมีเศรษฐกิจเจริญได้ และธรรมชาติก็อยู่ดีคู่กันไปนั้น ต้องเริ่มมาจากการพัฒนาคน และต้องพัฒนาแบบองค์รวม ซึ่งเป็นการพัฒนาทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้ประสานเกี่ยวพันสอดคล้องกัน จึงเป็นหนทางที่ทำให้การพัฒนาถูกต้องและยั่งยืนนำไปสู่อารยธรรมที่ยั่งยืนพระธรรมปิฎก ถ้าจะแก้ปัญหามนุษย์ให้สำเร็จนำมนุษย์ไปสู่ชีวิตที่ดีงามมีความสุขอย่างอารยชนผู้มีอารยธรรมที่แท้จริงได้ มนุษย์ต้อง

ต้องดำเนินชีวิตเป็นระบบและต้องพัฒนาให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลโยงประสานกันครบทั้งสามด้าน คือ ตัวมนุษย์เอง สังคม สิ่งแวดล้อม และการพิจารณาให้ตลอดรวม เรียกว่า ระบบองค์รวมสมบูรณ์ (ป.อ.ปยุตโต, 2543ข, น. 62)

พิราวรรณ ชนะพาห์ (2551) กระทบวนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แนวพุทธและเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการศึกษาเรื่องกระทบวนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจพอเพียงข้อสังเกตที่สำคัญได้แก่ความสอดคล้องระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืนมีหลักตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หลักที่สำคัญคือหลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย 1) ศีล 2) สมาธิ และ 3) ปัญญา ทำให้เกิดความสุขของชีวิตที่แท้จริง มีการปฏิบัติที่มีลักษณะเป็นทางสายกลาง ยอมรับความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม เพราะการผลิตและการบริโภคก่อให้เกิดของเสียและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความเสียหายกับทรัพยากรธรรมชาติ และยอมรับความจริงเกี่ยวกับขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติเศรษฐกิจพอเพียง กระแสหลักจึงละเลยความจริงเรื่องการรักษาสภาพแวดล้อมของสิ่งแวดล้อม โดยไม่พิจารณาในเรื่องการผลิตและการบริโภคในนิยามความสุขแท้จริงแต่ความพึงพอใจสูงสุดของการบริโภค ในแง่เศรษฐกิจพอเพียงกระแสการบริโภคมากทำให้มีความสุขมาก แต่เศรษฐกิจพอเพียงเห็นว่า ความต้องการเป็นความทุกข์เพราะไม่มีที่สิ้นสุด และความสุขที่แท้จริงเกิดจากลักษณะไตรสิกขา มีการผลิต และบริโภคอยู่ในขั้นพอดี ไม่เบียดเบียนคนอื่น

ธนพล วิชาสิงห์ (2557) พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาที่ยั่งยืนที่ใช้แนวทางกระแสหลัก อาทิ กลไกตลาด กลไกเชิงสถาบัน รวมทั้งการนำเทคโนโลยีมาช่วยแก้ไขปัญหานั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นแต่อาจยังไม่เพียงพอ ทั้งนี้การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ จะเน้นไปที่การพัฒนาจิตใจควบคู่ไปด้วย เพื่อจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ ดังนั้น ในการพัฒนาแบบยั่งยืนในสังคมไทย โดยแนวทางพุทธศาสนานั้น จะเน้นการพัฒนาคนเป็นหลักในการพัฒนาคนนั้น สิ่งสำคัญของการพัฒนาคือ ปัญญา เพราะทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลายและรู้ว่า จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร การพัฒนาจะเป็นไปพร้อมกันทั้ง 3 ด้าน คือ

1) พัฒนาพฤติกรรม (ศีล) หรือวิถีการใช้ชีวิต ตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพ ในการพัฒนาคนนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาคนให้มีศีล คือ วินัย เพราะวินัย เป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา

2) พัฒนาด้านจิตใจ (สมาธิ) เช่นพัฒนาคุณธรรม ความเข้มแข็ง มั่นคงของจิตใจและสภาพจิตที่ดีงาม รวมทั้งความสุข

3) พัฒนาด้านปัญญา (ปัญญา) คือความรู้ความเข้าใจต่างๆ รวมทั้งแนวความคิดทัศนคติ และค่านิยม ในการฝึกฝนหรือพัฒนาด้านความรู้ ความเข้าใจ ทำได้โดยรู้จักวินิจฉัย

ไตร่ตรอง ตรวจสอบโดยอาศัยเหตุผล เพื่อให้เข้าใจความเป็นจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง การพัฒนาทั้ง 3 ด้านนี้จะต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งหากพัฒนาได้ทั้งสามด้านแล้วจะทำให้ชีวิตมีความดีงาม ซึ่งจะนำไปสู่การเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง การพัฒนาหรือการฝึกฝนทั้ง 3 ด้านนี้ เราเรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งประกอบไปด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.8.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึง การพัฒนาที่สนองความต้องการของมนุษย์ปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องลดความสามารถในการที่จะสนองความต้องการมนุษย์เอง เป็นการเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน การพัฒนาในโครงการต่างๆ ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบทั้งสามด้านนี้ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืนรวมความถึง 3 ด้าน คือเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเชื่อมโยงและการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นอะไรที่ไกลกว่าเพียงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการเปลี่ยน โครงสร้างระบบเศรษฐกิจและสังคมเพื่อลดการบริโภคทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลงไปในระดับที่ยังรักษาความสมดุลที่ดี ทำให้คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่ทำลายสังคม สิ่งแวดล้อมและปรับเปลี่ยนการผลิตเศรษฐกิจให้เป็นรูปแบบอนุรักษ์ แต่ก็ไม่ได้สุดโต่งทางใดทางหนึ่ง ให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน อยู่ดีกินดี และอยู่เย็นเป็นสุข

1.8.2 การศึกษา หมายถึง กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคล

1.8.3 พุทธธรรม หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงค้นพบและนำออกเผยแผ่

ปรัชญา หมายถึง หลักการค้นหาความจริง ค้นหาความรู้ ค้นหาอุดมคติแห่งชีวิต การค้นหาความจริงเพื่อให้รู้แน่ชัดว่าความจริงที่แท้เป็นอย่างไร อะไรคือความจริงที่ต้องค้นหา มนุษย์โลกเป็นความจริงต้องค้นหาให้พบหรือไม่ เป็นสิ่งที่แน่นอนของกลุ่มนักปรัชญา ในฐานะที่ชอบคิด ถือความคิดเป็นกิจกรรมของสมอง ต้องตอบพร้อมยืนยันอย่างหนักแน่นว่า บรรดาที่มีในโลกนี้ ตั้งแต่ได้บาดาลเลยพรหมโบกถึงนิพพานจะต้องรู้ให้ทั่ว เรื่องของมนุษย์เป็นวัตถุอารมณ์ศึกษา (Objects) เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่สุด หากจะตั้งปัญหาเอาไว้ว่า “มีอะไรในมนุษย์” เรื่องของมนุษย์เป็นจิตหรือกาย อสสารหรือสสาร จิตกับกายแยกกันเป็นจิตนิยมหรือสสารนิยม หรือว่าสัมพันธ์เป็นธรรมชาตินิยม มนุษย์มีเจตจำนงเสรีหรือไม่ และเป็นอย่างไรเป็นนายของตัวเองหรือไม่ เคยเป็นนายของตัวเอง เจตจำนงเสรีมีขอบเขตหรือไม่อย่างไร

1.8.4 หลักไตรสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มุ่งเป้าหมายให้มนุษย์ศึกษาพัฒนาตน โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบแห่งการดำเนินชีวิตมนุษย์ 3 สิ่ง คือ

1) สีล หมายถึง การฝึกฝนพัฒนาความประพฤติ การฝึกกาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในระเบียบไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นเกื้อกูลผู้อื่นได้ดี

2) สมาธิ หมายถึง การฝึกอบรมจิต พัฒนาจิตใจ ให้เกิดความตั้งมั่นเข้มแข็ง เพื่อเป็นผลส่งให้ปัญญา มีความสำคัญมากเพราะสมาธิเป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากการกระทำทุกอย่างเกิดขึ้นกับความตั้งใจหรือเจตนา ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาที่ดีแล้ว ก็จะเป็นสิ่งชี้้นำให้พฤติกรรมเป็นไปตามสิ่งที่ถูกต้อง

3) ปัญญา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา ซึ่งมีความสำคัญที่สุดเพราะปัญญาเป็นสิ่งที่ควบคุมพฤติกรรมทั้งหมดให้มองและเข้าใจสิ่งทั้งหลายได้ตามความเป็นจริงเชิงเหตุและผล โดยปราศจากอคติ สามารถทำตนให้เป็นอิสระและไม่มีกิเลสมาเจือปน และไม่มีความทุกข์สามารถคิดแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยปัญญา (การจะเจริญปัญญาภาวนาได้นั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีสีลที่บริบูรณ์ จิตที่บริบูรณ์ ปัญญาที่จะเกิด

1.8.5 หลักภาวนา 4 หมายถึง การเจริญ การทำให้ดีขึ้น มีหลัก 4 ประการดังนี้

1) กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกกาย การฝึกอบรมกาย หรือการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2) สีลภาวนา หมายถึง การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนผู้อื่น รวมถึงเกื้อกูลผู้อื่นสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี

3) จิตตภาวนา หมายถึง การเจริญสติ พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตให้เข้มแข็งมั่นคง

4) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญาให้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

5) พรหมวิหาร 4 หมายถึง พรหมวิหาร เป็นคำภาษาบาลี แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมธรรมเป็นเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ อาจหมายถึงว่า ธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจประเสริฐทุกคน เป็นหลักปฏิบัติ องค์ธรรม 4 ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และองค์ประกอบของพรหมวิหาร 4 แต่ละข้อ มีความหมายที่จะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้น ให้ตรงกันว่า เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์โดยไม่หวังผลตอบแทน เช่น การแผ่เมตตาเพื่อให้ตนเองได้รับการอโหสิกรรมจากเจ้ากรรมนายเวร ย่อมไม่ใช่เมตตาเพราะว่าเป็นการกระทำที่ต้องการผลตอบแทน เป็นต้น (เนตรชนก โพธารามิก, 2551, น. 1)

1.8.6 กรุณา หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ที่เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

1.8.7 มุทิตา หมายถึง ความเป็นผู้มีใจชื่นชมยินดีในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี หรือได้รับความสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอาการที่เกิดขึ้นในใจเอง โดยมีได้บังคับ แต่เกิดขึ้นเฉพาะจิตใจ

ปราศจากความอิจฉาริษยา เกิดขึ้นเพราะเป็นผู้มีปกติยอมรับในผลสำเร็จหรือความดีของคนอื่น เพราะฉะนั้นจึงเรียกเป็นคำเต็มว่า “ มุทิตาจิต ”

1.8.8 อุเบกขา หมายถึง การรู้จักวางเฉย คือการวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืน บุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

บทที่ 2

การพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวคิดพุทธปรัชญา

ผู้วิจัยได้ศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวคิดพุทธปรัชญาเพื่อให้สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

2.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน

2.2 แนวคิดพุทธปรัชญา

โดยทั้ง 2 หัวข้อนี้จะเรียงเรียงโดยไล่ลำดับถึง ที่มา ความหมาย แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้ององค์ประกอบรวมไปถึงแนวทางและเป้าหมาย

2.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน

2.1.1 ที่มาของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 การค้นหาและการสร้างอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 และการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อแบบแผนการคิด ค่านิยม ทักษะ และท่าทีการปฏิบัติต่อธรรมชาติของมนุษย์ทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลก่อให้เกิดความมั่งคั่งอย่างรวดเร็ว ทำให้ต้องมีการสร้างองค์ความรู้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ซึ่งก่อให้เกิดองค์ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์ และพัฒนาไปสู่แนวคิดเศรษฐกิจเสรีนิยมซึ่งเป็นรากฐานของทุนนิยมในปัจจุบัน ที่เน้นการเติบโตและการสะสมความมั่งคั่งอย่างสุดโต่งโดยไม่คำนึงถึงจริยธรรม และกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่ยืนอยู่บนรากฐานการพัฒนาในระบบทุนนิยม และส่งเสริมการบริโภคอย่างเต็มที่ จนถือว่าเป็นประเด็นสำคัญของการเติบโตทางเศรษฐกิจ (อนุช อาภาภิรม, 2545) และเป็นที่มาในการก้าวเข้าสู่โลกแห่งการบริโภคในยุคแห่งทุนนิยม และต้นกำเนิดของการพัฒนาที่กำเนิดขึ้นในประเทศตะวันตกได้พัฒนาและถ่ายทอด ความคิด การปฏิบัติมายังโลกตะวันออก และขยายไปทั่วโลก แต่จากการพัฒนาดังกล่าวอาจจะขาดจิตสำนึกในเรื่องคุณธรรม และจริยธรรม จึงถูกตราว่า “ขาดโฉมหน้าที่เป็นมนุษย์” (อนุช อาภาภิรม, 2545)

ศีลธรรมที่ฝังงมยึดโยงอยู่กับมนุษย์ที่ปฏิบัติ เผยแพร่ และพัฒนาจากรุ่นสู่รุ่นค่อยๆ ถูกกลืนและเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมนุษย์ขาดจิตสำนึก ทางศีลธรรมทำให้มนุษย์สามารถเปลี่ยนทุกสิ่งไปสู่สิ่ง

ที่แย่ง รวมทั้งสภาพแวดล้อม สังคม รวมทั้งคุณภาพชีวิต การพัฒนาดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะ ตะวันตกเท่านั้น แต่การพัฒนาได้แพร่กระจายไปทั่วโลก ภายหลังจากที่องค์การสหประชาชาติได้ ประกาศให้ทศวรรษที่ 1960 เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนา (Schneider, Rosencranz, & Niles 2002) โดยการแพร่กระจายแนวคิดการพัฒนาทั้งในรูปแบบทฤษฎี และเงินช่วยเหลือผ่านธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ โดยแนวคิดหรือทฤษฎีที่มีผลต่อโลกมากที่สุด คือ เสรีนิยม (ทุนนิยม) และโลกาภิวัตน์ ประเทศไหนไม่ยอมถูกตราว่าล่าหลังก็ต้องปฏิบัติตามอย่างเหมือนประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งการเปิดเสรีการเงิน การค้า การลงทุน และแปรรูปรัฐวิสาหกิจ แต่ผลที่ตามมาคือ ปัญหาวิกฤตทางการเงิน วิกฤตทางเศรษฐกิจได้เกิดกับประเทศที่เดินตามรอยทุนนิยม จึงเป็นที่ น่าสนใจว่าการพัฒนาตามแบบตะวันตก การมีแบบมาตรฐานของการผลิตบนโลก ทำให้เกิดความ เหมือนกันของรูปแบบการพัฒนาทั่วโลก และเป็นเหตุให้เกิดผลลัพธ์ที่เหมือนกัน (Brocchi, 2010) โดยที่การพัฒนาตามแนวตะวันตกใน โลกทุนนิยมอาจไม่สอดคล้องหรือเหมาะสมกับพื้นฐานของ ประเทศ ซึ่งแต่ละประเทศก็มีพื้นฐานของวัฒนธรรมรวมทั้งศีลธรรมที่ต่างกัน ในทางกลับกันการ พัฒนาตามแนวทางที่ควรจะเป็นจากพื้นฐานของประเทศโดยที่ไม่ตามอย่างตะวันตกที่อาจดูแข็ง กร้าวในสายตาของตะวันตกกลับดูเหมือนว่ามีความยั่งยืนและยืดหยุ่นมากกว่าในการรักษา ผลประโยชน์ของประเทศจากการครอบงำของทุนนิยมตะวันตก (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548)

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการหาทางออกจากระบบทุนนิยม ซึ่งระบบทุนนิยมได้สอดคล้องกับ แนวความคิดอย่าง แนวคิดโลกาภิวัตน์ (Globalisation) ที่องค์ประกอบสำคัญของกระแสโลกาภิ วัตน์ คือ ระบบเศรษฐกิจ การเคลื่อนตัวของระบบทุน การแข่งขันในตลาดโลก การบริโภคนิยม และ วัฒนธรรมในการซื้อขาย (Carnoy, 1993 อ้างถึงใน ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2540) แนวคิดโลกาภิวัตน์ เป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นพลังทุนนิยมที่มีต่อโลกสามารถทำให้ระบบการผลิต การบริโภค การ ติดต่อสื่อสารเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแทบทุกพื้นที่บนสังคมโลก (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2542) ยุค โลกาภิวัตน์จึงเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญในด้านต่างๆ ของการพัฒนาเหล่านั้นทั้งหมด คือ เทคโนโลยี ซึ่งทำให้โลกพัฒนาอย่างถึงที่สุด พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) แต่ในขณะที่มนุษย์พร้อม ไปด้วยวัตถุปรนเปรอความสุขความคล่องแคล่ว ความสะดวกสบายที่เป็นการแสดงถึงความ เจริญ ด้วยความสามารถของมนุษย์อย่างแท้จริงนั้น กลับพบว่าการดำเนินชีวิตในช่วงระยะเวลา ตลอดทศวรรษที่ผ่านมาได้เกิดความผิดพลาดเพราะความเจริญที่มาจากพัฒนาที่ผ่านไปนั้นเป็น การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนกลับกลายเป็นปัญหาสำคัญของโลกในเวลานี้ คือ เรื่องสิ่งแวดล้อม พระธรรม ปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ในช่วงปี ค.ศ.1962 หนังสือชื่อ Silent Spring Rachel Carson (1993) มีอิทธิพล อย่างมหาศาลต่อความสนใจในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและความ เสื่อมของสิ่งแวดล้อม แนวคิดจาก Silent Spring ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในระดับโลกในเรื่อง

ความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม หนังสือเล่มนี้มุ่งความสนใจไปที่การปนเปื้อนของสารเคมีในสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยาฆ่าแมลงและยาปราบวัชพืช หนังสือเล่มนี้บรรยายอย่างชัดเจนให้เห็นรายละเอียดของผลกระทบที่เกิดจากการปล่อยสารพิษเหล่านี้ออกไปสู่ธรรมชาติ (ชานาญ ขานะ, 2555)

องค์การสหประชาชาติจึงเป็นองค์การระหว่างประเทศระดับโลกเพื่อสนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนและบูรณาการตามลำดับความสำคัญและแผนงานระดับชาติในการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นมา จึงมีเป้าหมายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในทางที่ดีและไม่ให้เกิดสงครามอีกต่อไป รวมถึงการฟื้นฟูให้มีความเจริญ แต่การฟื้นฟูให้มีความเจริญจึงต้องอาศัยการเงินเป็นเรื่องสำคัญ สหประชาชาติจึงได้จัดตั้งหน่วยงานที่สำคัญขึ้นมาเป็นองค์กรโลกสำหรับช่วยเหลือเรื่องการเงินแก่ประเทศต่างๆ ที่มีชื่อว่า “World Bank” หรือ ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อบูรณะฟื้นฟูและพัฒนา (International Bank for Reconstruction and Development : IBRD) เรียกในปัจจุบันว่าธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา” ถูกจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2487 (ค.ศ.1944) และตั้งขึ้นเป็นทางการในวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2488 (ค.ศ.1948) ปัจจุบันมีชื่อว่า “World Bank Group” ซึ่งเป็นที่ตั้งสหประชาชาตินั้นเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555, น. 12-14) วัตถุประสงค์ขององค์การสหประชาชาติ เพื่อให้ผู้ยึดประเทศที่ได้รับภัยจากสงครามเพื่อฟื้นฟูประเทศ ในช่วงนี้เริ่มมีการแบ่งเป็นประเทศพัฒนาแล้ว (Developed Countries) หรือ Industrial Countries และประเทศด้อยพัฒนา (Underdeveloped Countries) นอกจากนี้องค์การสหประชาชาติยังตั้งองค์การที่ เน้นการพัฒนาแบ่งประเทศ เรียกว่า International Development Association : IDA

เมื่อปี ค.ศ.1960 และ ปี ค.ศ.1966 ตั้งองค์กรใหม่ที่เน้นโครงการพัฒนา คือ UNDP (United Nations Development Program) และตั้งองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการคือ United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD เมื่อ ปี ค.ศ.1964 องค์การพัฒนาอุตสาหกรรม (United Nations Industrial Development Organization Fund For Agricultural Development : IFAD) ดังนั้นการพัฒนาที่ผ่านมาจะเห็นว่าเน้นพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ และสิ่งที่ทำการพัฒนาอุตสาหกรรมให้เจริญก้าวหน้าคือการพัฒนาเทคโนโลยี และการพัฒนาแนวทางทุนนิยมที่เน้นสร้างความทันสมัยและพัฒนารูปแบบอุตสาหกรรมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งมลภาวะทางน้ำ ทางอากาศ รวมถึงปริมาณขยะที่มาจากพฤติกรรมการผลิตและการบริโภคที่ไม่เหมาะสมของคนในสังคม ทำให้วิถีการดำเนินชีวิต เกิดความไม่สมดุลหลายๆ ประเทศที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็วเริ่มมีความขัดแย้งจนสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สืบเนื่องมาจากการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยม จากประเด็นปัญหาเรื่องผลกระทบของทรัพยากรจึงเป็นกระแสให้ทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกันพร้อมทั้งหาทางแก้ไขปัญหา ประเด็น

ที่กล่าวถึงจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ช่วงปี ค.ศ.1972 (พ.ศ.2515) จึงเริ่มมีการประชุมว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์ (United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุง Stockholm ประเทศสวีเดน (ธนกร สังขเป, 2556, น. 117) จากจุดเริ่มต้นครั้งนี้ ประเทศต่างๆ ทั่วโลกได้ตระหนักถึงวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาแบบมุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว จึงหันมาให้ความสนใจกับการพัฒนารูปแบบใหม่ที่สามารถลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากการพัฒนาได้ อันเป็นที่มาของแนวคิด“การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)” ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะจากคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) หรือคณะกรรมการได้เขียนรายงาน “อนาคตของเรา” ที่เสนอต่อสหประชาชาติ ใน พ.ศ.2530 เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ต่อมาในชื่อ (Our Common Future) (พระมหาสุพร รุกจิตธมฺโม, 2561, น. 6) ถึงแม้รายงาน บรันด์ท์แลนด์ (Brundtland Report) นี้ จะยอมรับเรื่องการใช้พลังงานและทรัพยากรของคนในประเทศพัฒนาแล้วมากกว่าการใช้พลังงานและทรัพยากรของคนด้อยพัฒนา แต่ยังคงมีความเห็นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศกำลังพัฒนาเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะทำให้คนในประเทศด้อยพัฒนาเคลื่อนย้ายจากภาคการผลิตแบบยังชีพเรื่องการบุกรุกป่าเพื่อทำกินเข้าสู่โอกาสทางเศรษฐกิจในการผลิตอื่นที่ดีกว่า (จามะรี เชียงทอง, 2549) ประเด็นสำคัญที่ทำให้รายงาน บรันด์ท์แลนด์ (Brundtland Report) ได้รับการยอมรับเนื่องจากเป็นรายงานที่ปรากฏออกมาในช่วงที่มีการตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมโลก มีรายงานทางวิทยาศาสตร์มากมายที่เป็นประเด็นด้านความทรุดโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของโลก จึงเกิดกระแสต่อประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น และประเด็นสำคัญที่ทำให้รายงาน บรันด์ท์แลนด์ (Brundtland Report) ได้รับการตอบรับอย่างดี คือประเด็นเรื่องการคิดถึงคนรุ่นหลังในการพัฒนาที่ให้ความสำคัญถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและยังคิดถึงคนรุ่นหลัง ซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ก็ยังเปิดความคิดเสรีในแง่ของการตีความหรือให้ความหมายต่อ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ในแบบความคิดของตนได้อย่างเสรี ฉะนั้นสิ่งที่รายงาน บรันด์ท์แลนด์ (Brundtland Report) มีเป้าหมายกระทำก็คือ การเปิดพื้นที่มิติใหม่ในสังคม เพื่อเอื้อให้บุคคล หน่วยงานต่างๆ องค์กรต่างๆ เลือกประกาศจุดยืนของตัวเองอย่างมีศีลธรรมผ่าน วาทกรรมที่เรียกว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอรภาพ, 2549) จากรายงาน บรันด์ท์แลนด์ รายงานยุทธศาสตร์การอนุรักษ์โลก และข้อสรุปของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP) ได้เรียกร้องให้ทั่วโลกคำนึงถึงผลกระทบของการพัฒนาที่มีต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการใช้ทรัพยากรฟุ่มเฟือยที่ไม่สมดุลกับขีดจำกัดการตอบสนองของธรรมชาติ โดยได้จัดประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development : UNCED) เมื่อ พ.ศ.2535 ณ กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ซึ่งเป็นที่มาของแผนแม่บทโลกที่ใช้เป็นกรอบทิศทางพัฒนาประเทศไปสู่ความยั่งยืน ในการประชุมครั้งนั้น

ประเทศสมาชิก จำนวน 178 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยได้ร่วมลงนามในการปฏิบัติตามแผนแม่บทดังกล่าว ซึ่งอีก 10 ปี ต่อมาจึงขยายแนวคิดไปสู่การประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development) เพื่อกระตุ้นให้ประเทศต่างๆ หันมาให้ความสนใจกำหนดกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างองค์รวม มุ่งสู่คุณภาพการพัฒนา (พระมหาสุพร รุกจิตธมฺโม, คร, 2561, น. 7) และในการประชุมครั้งนี้เองมีจุดมุ่งหมายในการกำหนดยุทธศาสตร์ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา สำหรับในการประชุมนี้ผู้นำประเทศต่างๆ ได้ร่วมกันเห็นชอบแผนปฏิบัติการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและร่างแผนปฏิบัติการสำหรับทศวรรษที่ 1991-1999 และศตวรรษที่ 21 เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเกิดแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) เอกสารแผนปฏิบัติการ 21 หรือ AGENDA 21 เอกสารฉบับนี้ได้เรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือยและเปลี่ยนแปลงวิถีทางในการพัฒนาเสียใหม่ในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น มนุษยชาติสามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ขึ้นมาได้ (Keating, 1993, p. 1) Agenda 21 ได้นำแนวคิดไปปรับใช้กับความยั่งยืน (Sustainability) ซึ่งความยั่งยืนมีองค์ประกอบที่พิจารณาไปสู่ความยั่งยืน ได้แก่สิ่งแวดล้อม (Environment หรือ Ecology) สังคม (Social) และเศรษฐกิจ (Economy) ซึ่งจัดว่าเป็นแนวความคิดความยั่งยืนแบบดั้งเดิม (Elliott, 2007) ความยั่งยืนนอกจากคำนึงถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังคำนึงถึง ความสำเร็จทางสังคม และเป้าหมายทางเศรษฐกิจเช่นกัน โดยมีการเชื่อมโยงในลักษณะของความสมดุลของทั้ง 3 องค์ประกอบ และส่วนที่อยู่ร่วมกันของทุกองค์ประกอบ คือ ความยั่งยืน แต่ในขณะเดียวกันมีบางมุมมองที่เห็นว่าควรเน้นในประเด็นของสิ่งแวดล้อมเป็นสาระสำคัญ ประกอบกับกระแสของโลกปัจจุบันที่มีการตระหนักถึง “สภาวะเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศโลก” (Climate Change) ทำให้เกิด “แนวความคิดใหม่” ของความยั่งยืน (Modern Concept of Sustainable Development) (อนุกุล ต้นสุพล, 2559)

AGENDA 21 จึงสร้างความโดดเด่นให้กับวาทกรรมการพัฒนาแบบยั่งยืนอยู่ที่สามารถทำให้สิ่งที่ขัดแย้งกัน ในอดีต นั่นคือ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) กับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Environmental Protection) สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบ และอย่างราบรื่นโดยไม่จำเป็นต้องเป็นแปลงระบบที่ดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกตลาดและระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ในช่วงยุคทศวรรษ 1970s และ 1980s ผู้คนมีทัศนคติที่เชื่อว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมนั้นจะนำไปสู่หายนะ กระแสตอบรับจากทั่วโลกจึงเป็นตัวบอกได้ว่า วาทกรรมการพัฒนาแบบยั่งยืน ก็มีฐานไม่แตกต่างไปจากพื้นที่ชนิดพิเศษ (Heterotopia) ที่รวมเอาความแตกต่างและความขัดแย้งเข้าไว้ด้วยกัน (พระครูปริยัติกิตติธำรง, 2558, น. 70)

หลังจากแผนปฏิบัติการ AGENDA 21 เกิดการประชุมและได้มีการจัดทำ Millennium Development Goals เกิดขึ้น จนกระทั่งในปี ค.ศ.2000 สหประชาชาติจึงได้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาขึ้น เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหประชาชาติคือ เป้าหมาย 8 ประการที่รัฐสมาชิกสหประชาชาติ 189 ประเทศ ตกลงยอมรับที่จะพยายามบรรลุเป้าหมาย ประกอบด้วยเป้าหมายหลัก 8 ข้อ ดังนี้

เป้าหมายที่ 1 ขจัดความยากจนและความหิวโหย

เป้าหมายที่ 2 ให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา

เป้าหมายที่ 3 ส่งเสริมความเท่าเทียมกันทางเพศและส่งเสริมบทบาทสตรี

เป้าหมายที่ 4 ลดอัตราการตายของเด็ก

เป้าหมายที่ 5 พัฒนาสุขภาพสตรีมีครรภ์

เป้าหมายที่ 6 ต่อสู้โรคเอดส์ มาลาเรีย และโรคติดต่ออื่นๆ

เป้าหมายที่ 7 รักษาและจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมความเป็นหุ้นส่วนการพัฒนาในประชาคมโลก (เสาวลักษณ์

สุขวิรัช, 2556, น. 49)

โดยการประชุมสหประชาชาติที่มหานครนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา เกิดการประชุมปี พ.ศ. 2543 โดยผู้นำประเทศได้มีการตกลงร่วมกันถึงเป้าหมายในการพัฒนาร่วมกันทั้งสิ้น 8 เป้าหมายข้างต้น สหประชาชาติได้กำหนดกรอบเวลาในการบรรลุไว้ 15 ปี คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2543-2558 (ค.ศ.2000-2015) MDGs จึงเปรียบเสมือนเป็นประวัติศาสตร์และการขับเคลื่อนของโลก ในการจัดการกับปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้น MDGs ได้กำหนดทิศทางและสื่อสารทำให้สังคมโลกได้เกิดความตื่นตัวต่อการแก้ไขปัญหาความยากจน โรคติดต่อ การไม่ได้รับการศึกษาของเด็กทั่วโลก ความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้การที่ MDGs วางเป้าหมายที่ชัดเจนโดยการระบุเวลา มีเวลา ทำให้การสื่อสารเกิดประสิทธิภาพมากกว่าการทำแผนในยุค 90's (ณัชฎา คงศรี, 2560) ถึงแม้จะมีแนวทางการพัฒนาของโลกเรื่อยมาแต่ที่ผ่านมาก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาแก่นมนุษย์และโลกได้ ประเด็นการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นประเด็นที่สำคัญประเด็นหนึ่งของโลก เนื่องจากก่อให้เกิดวิกฤตด้านต่างๆ ในด้านวิกฤตเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงเกิดเป็นการพยายามหาทางออกร่วมกันในการแก้วิกฤตเหล่านี้จึงได้เกิดเป็นการประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน World Summit On Sustainable Development: WSSD 2002 หรือการประชุม Rio+10 ระหว่างวันที่ 26 สิงหาคม-4 กันยายน พ.ศ.2545 ที่กรุง โจฮันเนสเบิร์ก ประเทศอัฟริกาใต้ ก็ได้เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ทุกฝ่ายต้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเร่งด่วน ด้วยเหตุผลที่ว่า การพัฒนาในห้วงหลายร้อยปีที่ผ่านมาระหว่างพวกกัน คาดหวังว่าจะนำมาซึ่งความเจริญ แต่กลับเกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ อย่างรอบด้าน ตั้งแต่วิกฤตความ

ยากจน วิกฤติช่องว่างหรือความไม่เป็นธรรมในสังคม วิกฤตินี้สิน วิกฤติสิ่งแวดล้อม วิกฤติความรุนแรง วิกฤติทางจริยธรรมและวิกฤติโลกร้อน เป็นต้น และวิกฤติเหล่านี้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นเรื่อยๆ และได้นำมาซึ่งความขัดแย้งของกลุ่มคนต่างๆและชั้นต่างๆ ในสังคม ทำให้เกิดการสู้รบ ก่อการร้าย สงครามการเมือง สงครามระหว่างประเทศ จึงเกิดเป็นการเรียกร้องต่อการแก้ไขปัญหามาเพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่จะคลี่คลายวิกฤติเหล่านี้ (สุวิดา แสงสีหนาท, 2549, น. 26) ต่อมาในปี ค.ศ.2012 ซึ่งเป็นช่วงเวลาครบรอบ 20 ปีของการจัดประชุม Earth Summit ทางองค์การสหประชาชาติได้กำหนดให้จัดการประชุม “United Nations Conference on Sustainable Development UNCSD” หรือ “Rio+20” โดยมีหัวข้อการประชุมหลัก (Theme) 2 เรื่องได้แก่ 1) Green Economy in the Context of Sustainable Development and Poverty Eradication และ 2) Institutional Framework for Sustainable Development เป็นที่คาดการณ์ว่าผลของการประชุม Rio+20 ครั้งนี้จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อแนวทางการพัฒนาประเทศและการบริหารจัดการด้านสิ่งแวดล้อมโลกอย่างกว้างขวางขวางในระดับเดียวกันกับผลการประชุม Earth Summit ในปี ค.ศ.1992 ดังนั้น ประเทศไทยจึงควรมีการเตรียมความพร้อม ในการเข้าร่วมประชุมดังกล่าวอย่างมีประสิทธิภาพนอกจากนั้นยังเป็นโอกาสดีที่จะได้มีการติดตามและทบทวน การดำเนินงานด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ผ่านมาของประเทศไทย อีกทั้งเป็นการกระตุ้นให้ทุกภาคส่วนในสังคม ตระหนักถึงประโยชน์และความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วย (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และนนท์ นุชหมอน, 2547, น. 3)

เมื่อ MDGs ได้สิ้นสุดระยะของเป้าหมายตามที่กำหนดในปี พ.ศ.2558 ทาง UN ได้มีการเตรียมการ และจัดประชุมล่วงหน้าในหลากหลายระดับ รวมไปถึงการรวบรวมความคิดเห็นของประชาคมโลกผ่าน internet เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 3 ปี ก่อน พ.ศ.2558 เพื่อร่วมกำหนดกรอบในการเสริมสร้างมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วโลกในระยะต่อไปได้มีการกำหนดกรอบเป้าหมายใหม่ที่เรียกว่า เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ SDGs (Sustainable Development Goals) ออกมาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2558 โดยจะใช้เป้าหมายนี้เป็นกรอบในการขับเคลื่อนโลกไปจนถึง เดือนสิงหาคม พ.ศ.2573 (15 ปี) ซึ่ง SDGs ได้ถูกพัฒนาบนพื้นฐานการมองความเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยแบ่งเป้าหมายออกเป็น 17 เป้าหมาย นอกจาก 17 เป้าหมายดังกล่าวที่มีการพัฒนาใน 3 มิติ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของ SDGs สิ่งที่เป็นมิติที่สำคัญ SDGs ยังให้ความสำคัญกับมิติทางด้านวัฒนธรรมอีกด้วย (ฉัชฎา คงศรี, 2560) จาก MDGs สู่ SDGs เป้าหมายการพัฒนาที่เปลี่ยนไปเพื่อความยั่งยืน SDGs ได้กำหนดหมวดหมู่การดำเนินการออกเป็น 3 หมวด คือ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และการสร้างการมีส่วนร่วมของสังคม โดยมีการบริหารจัดการที่โปร่งใส มีประสิทธิภาพเป็นกลไกในการเชื่อมโยง

ประเด็นการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เองมีการเคลื่อนไหวเพื่อหาแนวทางในการคลี่คลายวิกฤตมานานแล้ว เริ่มมาจากการเรียกร้องสิทธิในประเด็นต่างๆ การต่อสู้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม การต่อสู้ในแง่สิทธิของชนกลุ่มน้อย การต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ การต่อต้านระบบทุนนิยม เป็นต้น ระหว่างที่มีการพัฒนาเป็นการใหญ่โดยถือเป็นนโยบายสำคัญขององค์การ โลก การพัฒนาตามนโยบายนั้นก็ได้รับการปฏิบัติโดยประเทศต่างๆ อย่างแพร่หลายไปทั่ว พร้อมกันนั้นในระหว่างที่เจริญกันใหญ่ในทางที่จะก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมนั้น นอกจากมีผลในด้านบวกทำให้เกิดความเจริญทางวัตถุอะไรต่างๆ ขึ้นมากมายแล้ว ก็ปรากฏว่ามีผลในด้านลบเกิดขึ้นด้วยปรากฏเด่นชัดออกมาในประเทศที่พัฒนาแล้วคือประเทศที่เจริญเป็นอุตสาหกรรมแล้วนั่นเอง คือปัญหาสังคม และปัญหาจิตใจต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย จนกระทั่งท้ายที่สุด ก็มาพบกับปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์คือ โลกนี้อาศัยอยู่ไม่ได้ ก็ถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงที่ไม่อาจจะทนต่อไปได้ ทำให้มีการตื่นตัวกันขึ้น แล้วก็พิจารณาทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมาว่ามันเป็นอย่างไรกันแน่จึงเกิดผลอย่างนี้ แล้วก็ลงมติกันว่า การพัฒนาที่ผ่านมา มีความผิดพลาดไม่ถูกต้องจะต้องเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาใหม่ ซึ่งนำไปสู่การคิดริเริ่มแนวการพัฒนาใหม่ที่เรียกชื่อในปัจจุบันว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) (พระพรหมคุณาภรณ์, 2549ก, น. 11-23)

2.1.2 ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2549) กล่าวว่า แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวความคิดที่ประนีประนอมระหว่างกลุ่มที่นิยมการพัฒนากับกลุ่มที่นิยมสิ่งแวดล้อม ทั้งโลกที่ร่ำรวยและโลกที่ยากจน ต่างก็มีความพึงพอใจในแนวคิดนี้ เนื่องจาก เป็นแนวคิดที่ทำให้การพัฒนาและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ไปด้วยกันได้ กล่าวคือ เป็นแนวคิดที่ไม่ได้ปฏิเสธความเจริญก้าวหน้าและมองว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็น และสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีการทำลายสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืนยังหมายถึงยุทธศาสตร์การพัฒนานำเอาทรัพยากรทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติมนุษย์ การเงิน และทรัพยากรกายภาพ มาจัดการเพื่อก่อให้เกิดความมั่งคั่ง ความยุติธรรม และความสุขสมบูรณ์ การพัฒนาอย่างยั่งยืนขึ้นอยู่กับการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสม โดยสรุปแล้ว คือ การพัฒนาที่อยู่ภายใต้ขีดจำกัดทางนิเวศ

พระธรรมปิฎก (ปอปยุตโต) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การพัฒนาที่มีคุณภาพครบทั้งสามด้าน ประกอบด้วย ชีวิตมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยมีหลักการสำคัญอยู่ที่เพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ ลดการเบียดเบียนกัน และเกื้อกูลต่อกันให้มากขึ้น

วสุธร ตันวัฒนกุล (2544) กล่าวถึงลักษณะที่แสดงถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนาที่สนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เปิดโอกาส

ให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคและยุติธรรม มีการผสมผสานกิจกรรม เพื่อทำให้สังคมเกิดความผูกพันและอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม คำนึงถึงการรักษาสีงแวดล้อม ตลอดจนการนาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้อย่างสอดคล้องกับชุมชน

วนิดา แซง้อ (2539, น. 10-14) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก หรือ ป.อ. ปยุตโต ซึ่งได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนหมายความว่าให้ความเจริญทางเศรษฐกิจ อยู่ภายใต้เงื่อนไขของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมเป็นการพัฒนา (Development) คู่กับสิ่งแวดล้อม (Environment) ต้องการเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ในภาวะที่สิ่งแวดล้อมยอมรับไหวด้วย จึงเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

หนังสือ Global Ecology Handbook ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ไว้ดังนี้“การพัฒนาที่ยั่งยืน คือนโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ต้องทำลายทรัพยากรซึ่งจะเป็นที่ต้องการในอนาคต”

หนังสือ ประกอบการประชุมเล่มหนึ่งทีเรียกว่า (Brutland Report) ในการประชุม The Earth Summit ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความจำเป็นของคนยุคปัจจุบันโดยไม่ทำให้ความสามารถในการตอบสนองความจำเป็นของคนยุคต่อไปลดลง Sustainable Development is Development that Meets the Needs of the Present without Compromising the Ability of Future Generations to Meet their Own Needs) (เอกสารการประชุมการประชุมประจำปี 2546 การพัฒนาที่ยั่งยืน ในบริบทไทย)

คำว่ายั่งยืน (Sustainable) เป็นคำที่มาจากภาษาละติน คือ Sustenere ซึ่งหมายถึงการส่งเสริมหรือสนับสนุน (Uphold) โดย เรดคลิฟท์ (Redclift, 1987, pp. 17-18) กล่าวว่า ความยั่งยืนนั้นเกี่ยวข้องกับกิจกรรมหรือกระบวนการเพื่อสนับสนุน (Uphold) หรือปกป้อง (Defended) ความสามารถในการดำรงอยู่

Redclift (1987) ได้กล่าวว่าพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ว่าควรแยกเป็น 2 ประเด็นคือ

1) การพัฒนาที่ยั่งยืนควรได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นแนวคิด (Concept) อย่างหนึ่งที่เป็นประโยชน์

2) การพัฒนาที่ยั่งยืนก่อให้เกิดความจำเป็นที่ต้องใช้ไตรสิกขาหรือการใช้ปัญญากับความและจำเป็นที่จะต้องใช้ความเห็นหรือนโยบายในทางการเมืองมาสนับสนุน เพราะความคิดเรื่องความยั่งยืนเป็นผลในแง่ของความจำกัดที่เกี่ยวกับมนุษย์อันเนื่องมาจากการใช้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความไม่เห็นด้วยของมนุษย์ทั้งหลาย (Redclift, 1987, pp. 17-18)

Brown (2010) กล่าวถึง ความยั่งยืนเป็นความคิดเชิงนิเวศวิทยาร่วมกับนัยทางเศรษฐกิจ นั่นคือ ความเจริญเติบโตและการกินคืออยู่ดีของมนุษย์ขึ้นอยู่กับพื้นฐานด้านทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่ง

ส่งเสริมสนับสนุนระบบการดำรงชีวิตของมนุษย์และสังคมที่ยั่งยืน (Sustainable Society) ก็จะเป็นส่วนหนึ่งที่กำหนดระบบเศรษฐกิจและระบบสังคมที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและระบบการส่งเสริมสนับสนุนชีวิตได้รับการดูแลรักษาไว้ (Yomi, 1991, p. 3)

แนวความคิดการพัฒนา (Sustainable Development) ที่มาจากการโต้เถียงถึงผลกระทบทางลบของการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก ที่มุ่งเน้นขยายการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุด โดยมองข้ามผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและมีการใช้ทรัพยากรอย่างไม่รอบคอบ เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สาธารณสุขของทฤษฎีนี้ คือ การพัฒนาทางเศรษฐกิจจะต้องดำเนินไปควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อม อันอาจเป็นผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาที่ขาดความระมัดระวัง เพื่อให้มีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่ดีให้คนรุ่นต่อไป (สมพร แสงชัย, 2545)

องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือองค์การยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization : UNESCO) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่สนองความต้องการของประชาชนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตนเอง” (Sustainable Development Refers to Development that Fulfills the Current Needs of Populations without Compromising the Needs of Future generations) และได้ขยายความว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นความเข้าใจกว้างๆเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ทางธรรมชาติและเศรษฐศาสตร์ ขณะเดียวกันก็เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางวัฒนธรรมที่พร้อมด้วยการยึดถือความเป็นมนุษย์ และด้วยวิธีการอย่างไรก็ตามแต่ ต้องทำให้เขาตระหนักถึงความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นๆ รวมทั้งขานรับต่อความต้องการจำเป็นตามแนวคิดพื้นฐานใหม่ที่จินตนาการไว้ เพื่อความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนชาวโลกและเพื่อการเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยอันยั่งยืนยาวนานของชีวิตมนุษย์ควรตั้งอยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมที่ยึดถือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ด้วย (UNESCO, 1997, pp. 6-23)

Todaro กล่าวว่า เนื่องจากความหมายของการพัฒนาอาจแตกต่างกันไปในความนึกคิดของแต่ละคน ดังนั้นเราจึงควรมาทำความเข้าใจให้ตรงกันในคำนิยามหรือความหมายหรือเกณฑ์ในการวัด มิฉะนั้นเราไม่อาจบอกได้ว่าประเทศไหนกำลังพัฒนาหรือไม่พัฒนา (Todaro, 2000, p. 13-16) โดย Todaro ได้แบ่งการนิยามความหมายของการพัฒนาคือ

1) นิยามแบบดั้งเดิม (Conventional Definition)

ความหมายดั้งเดิมของการพัฒนาเป็นความหมายในทางเศรษฐกิจที่หมายถึง “ความสามารถของประเทศในการสร้างและรักษาระดับผลผลิตมวลรวมประชาชาติหรือรายได้ประชาชาติ (Gross National Product หรือ GNP) หรือผลผลิตมวลรวมในประเทศ (Gross Domestic Product หรือ GDP) ให้เพิ่มสูงขึ้นในแต่ละปีในอัตรา 5-7% หรือมากกว่านั้น” เกณฑ์ทางเศรษฐกิจ

ในการวัดการพัฒนาอีกอย่างหนึ่งคือ “อัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้ ต่อหัว” (income Per Capita หรือ Per Capita GNP) ซึ่งหมายถึง “ความสามารถของประเทศชาติในการเพิ่มผลผลิตในอัตราที่เร็วกว่า อัตราการเจริญเติบโตของประชากร ระดับและ อัตราการเพิ่มของ Real Per Capita GNP” (การเจริญเติบโตของรายได้ต่อหัวลบด้วยอัตราเงินเฟ้อ)” เกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ใช้ในการวัดความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจโดยรวมของประชากรของประเทศว่าประชาชนโดยเฉลี่ยได้รับสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคและการลงทุนเท่าไร

การพัฒนาเศรษฐกิจในอดีตยังหมายถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแผนในด้านโครงสร้าง การผลิตและการจ้างงาน โดยส่วนแบ่งของภาคเกษตรกรรมลดลงและส่วนแบ่งของภาคอุตสาหกรรมและบริการเพิ่มขึ้น ดังนั้นยุทธศาสตร์การพัฒนาจึงเน้นที่การพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเร่งด่วน และบ่อยครั้งบนค่าใช้จ่าย (ความเสียหาย) ของภาคเกษตรกรรมและการพัฒนา ชนบท ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีการเพิ่มตัวชี้วัดทางสังคม (Social Indicators) เข้าไป เช่น การรู้หนังสือ อัตราการเข้าโรงเรียน เงื่อนไขและบริการทางด้านสุขภาพอนามัย และการจัดหาที่อยู่อาศัย เป็นต้น ดังจะเห็นได้จาก “ดัชนีการพัฒนามนุษย์” (Human Development Index) ของ สหประชาชาติ

กล่าวโดยสรุป ก่อนทศวรรษ 1970s การพัฒนาถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจที่การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของรายได้ของประเทศทั้งในภาพรวมและของรายได้ต่อหัว จะ “ไหลลง” (Trickle Down) ไปยังคนส่วนมากในรูปของงานและโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือการ สร้างเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการกระจายผลของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคม ส่วนปัญหาความยากจน การว่างงาน และการกระจายรายได้ได้รับความสำคัญรองลงมากว่าการทำให้มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

2) นิยามหลังดั้งเดิม (Post-Conventional Definition)

จากประสบการณ์ของการพัฒนาในช่วงทศวรรษ 1950s และ 1960s ที่พบว่าประเทศโลกที่สามหลายประเทศมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นตามเป้าหมาย แต่ระดับ การครองชีพของคนจำนวนมากยังเหมือนเดิม ทำให้นักเศรษฐศาสตร์พัฒนาการพบว่ามี ความผิดพลาดในการนิยามความหมายของการพัฒนาอย่างแคบ และต้องการทบทวน ความหมายของการ พัฒนากันใหม่ กล่าวคือ ในทศวรรษ 1970s การพัฒนาเศรษฐกิจได้รับ การนิยามใหม่หมายถึง “การลดหรือการจัดความยากจน ความไม่เสมอภาค และการ ว่างงานไปพร้อมกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” หรือ “ การกระจายรายได้ใหม่พร้อม กับการเจริญเติบโต” (Redistribution with Growth) ดังที่ คัดลี เชียร์ส (Seers, 1969) นักเศรษฐศาสตร์พัฒนาการ ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับ ความหมายของการพัฒนาว่า “คำถามที่ต้องถามเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ คือ เกิดอะไรขึ้นกับความยากจน การ ว่างงาน และความไม่เป็นธรรม (การกระจายรายได้) ถ้าปัญหาทั้งสามประการนี้

ลดลง แสดงว่าได้เกิดการพัฒนาขึ้นแล้วในประเทศนั้น ๆ แต่ถ้าปัญหาเหล่านี้กลับมากขึ้น หรือเลวร้ายกว่าเดิม เราจะเรียกว่ามีการพัฒนาได้อย่างไร แม้ว่ารายได้ต่อหัวจะมากขึ้นเป็นสองเท่าก็ตาม” (Seers, 1969, p. 3 อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 15)

Irma Adolman ยังพบว่า การไหลลงไม่ได้เกิดขึ้นกับประเทศกำลังพัฒนา แต่กลับเกิดสิ่งที่ตรงกันข้าม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา เช่น บราซิล เม็กซิโก และอินเดีย ที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงมากใน ระหว่างทศวรรษ 1960s แต่การว่างงานกลับเพิ่มสูงขึ้น และความแตกต่างระหว่างคนรวยและ คนจนก็ยิ่งมากขึ้น อะเดลแมน เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “กระบวนการไหลขึ้น” (trickle up effects) กล่าวคือ ผู้ที่ได้รับประโยชน์คือชนชั้นกลางและคนรวยที่อยู่ในเมืองและในภาคอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม ในขณะที่ภาคเกษตรกรรมซึ่งมีประชากรส่วนมากของประเทศกลับไม่ได้รับการเหลียวแล (Adelman, 1975, p. 302, อ้างถึงใน Todaro, (1983, p. 29)

ถ้าเราใช้นิยามของการพัฒนาแบบดั้งเดิม ประเทศที่กล่าวแล้วจัดว่าประสบความสำเร็จ การพัฒนา แต่ถ้าพิจารณาตามนิยามใหม่ที่เน้นความยากจน ความไม่เสมอภาค ประเทศเหล่านั้นยังไม่บรรลุเป้าหมายของการพัฒนา สถานการณ์ในทศวรรษ 1980s และต้นทศวรรษ 1990s ยิ่งเลวร้ายลงไปกว่าเดิม เมื่ออัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจติดลบในประเทศยากจนหลายประเทศและรัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาหนี้สินต่างประเทศที่ให้อำนาจต่อรองที่น้อยอย่างจำกัดอยู่แล้วในด้านเศรษฐกิจสังคมลงปรากฏการณ์ของการพัฒนาไม่เป็นเพียงปัญหาทางเศรษฐกิจหรือการวัดในทาง เศรษฐศาสตร์ในด้านรายได้ การจ้างงานและความไม่เป็นธรรมเท่านั้น แต่ความด้อยพัฒนาเป็น ความจริงของชีวิตของคนกว่าสามพันล้านคนในโลกนี้ ดังที่ Denis Goulet กล่าวไว้ว่า “ความด้อยพัฒนาเป็นเรื่องที่น่าตกใจ ความเป็นอยู่ที่แร้นแค้น โรคภัยไข้เจ็บ การตาย ที่ไม่น่าจะต้องตาย และความสิ้นหวังในทุกสิ่ง เราไม่มีวันจะเข้าใจถ้าความด้อยพัฒนา ยังเป็นเพียงตัวเลขสถิติที่สะท้อนการมีรายได้ต่ำ บ้านที่ซ่อมช่อ การตายก่อนวัยอัน ควรหรือการว่างงานแอบแฝง นักวิชาการจะพูดถึงความด้อยพัฒนาได้อย่างเต็มปาก ถ้าเขาได้ประสบกับ “ภาวะช็อคของการด้อยพัฒนา” หรือ “วัฒนธรรมของความ ยากจน” ที่เหล่าคนยากจนรู้สึกเหมือนว่าเขาไม่ใช่มนุษย์หรืออาจจะเป็น ความรู้สึก ของการด้อยพัฒนาเป็นความรู้สึกถึงการขาดความสามารถหรือสมรรถนะเมื่อเผชิญ กับโรคภัยไข้เจ็บและความตาย ถึงความสับสนและความไม่รู้เมื่อเขาเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ถึงความรู้สึกเป็นข้ารับใช้ต่อคนที่มีอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องของเขา ถึงความรู้สึกหมอดหวังเมื่อรู้สึกหิวและเมื่อประสบกับหายนะจากภัยธรรมชาติ ความ ยากจนแบบเรื้อรังเป็นนรกที่โหดร้ายและเราจะไม่มีวันเข้าใจว่ามันโหดร้ายแค่ไหน เพียงแค่มองความอย่างจนเหมือนวัตถุอย่างหนึ่ง” (Goulet, 1992, p. 23, อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 15) Owens (1978) ก็ได้ให้ความเห็นทำนองเดียวกันดังนี้

“นักเศรษฐศาสตร์ทำราวกับว่าการพัฒนาเป็นแบบฝึกหัดหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ ยุคที่
ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับความคิดทางการเมือง รูปแบบของรัฐบาลและบท ของคนในสังคม ถึงเวลา
แล้วที่เราต้องผนวกทฤษฎีทางการเมืองกับเศรษฐกิจ ด้วยกันไม่เพียงเพื่อให้สังคมเจริญขึ้นเท่านั้น
แต่เพื่อเพิ่มคุณภาพของสังคมด้วย นั่นคือ การพัฒนาประชาชนมากกว่าพัฒนาสิ่งที่เป็นวัตถุ” (Edgar
Owens, 1978, อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 15) แม้แต่ธนาคารโลกซึ่งในระหว่างทศวรรษ 1980s ให้
ความสำคัญกับการเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจว่าเป็นเป้าหมายของการพัฒนาก็ยังเปลี่ยนทัศนคติที่มี
ต่อการพัฒนาในมุมมองที่ กว้างขึ้น“ความท้าทายของการพัฒนา...คือการปรับปรุงคุณภาพชีวิต
โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ประเทศที่ยากจน การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจำเป็นต้องมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น- แต่ยังมี
มากกว่านั้น การพัฒนายังเป็นเป้าหมายปลายทางโดยตัวของมันเองด้วย เช่น การศึกษาที่ดีขึ้น
มาตรฐานที่สูงขึ้นของสุขภาพและโภชนาการ ความยากจนน้อยลง สิ่งแวดล้อมที่สะอาดขึ้น โอกาส
ที่เท่าเทียมกันมากขึ้น เสรีภาพส่วนบุคคลที่มากขึ้น และการมีชีวิตอย่างมีวัฒนธรรมมากขึ้นด้วย”
(World Bank, 1991, p. 4, อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 16)

ชัยศ อัมสุวรรณ กล่าวว่าแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นยุทธศาสตร์ของการ
พัฒนาที่ต้องการการจัดทรัพยากรทั้งธรรมชาติและมนุษย์รวมทั้งทรัพยากรการเงินและวัสดุที่ปวง
ให้เป็นไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดความมั่งคั่งและอยู่ดีกินดี โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อ
สงวนไว้สำหรับคนรุ่นหลังและการที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะเกิดการสมดุล
ของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมได้นั้นจะต้องพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถมี
ศักยภาพในการจัดการ (ชัยศ อัมสุวรรณ, 2543, น. 2)

พระราชวรมุณี (ประยูร ฐุมจิตโต, 2542) การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวคิดเชิงพุทธ
ศาสตร์ กล่าวถึง การพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า ในภาษาพระไตรปิฎก หรือภาษาบาลี จะปรากฏในคำ 2 คำ
คือ ภาวนา กับ พัฒนา โดยให้ความหมายของคำทั้งสองนี้ว่าพัฒนา หรือ วัฒนา หมายถึง การเติบโต
เช่น ต้นไม้งอก เป็นการเติบโตที่ไม่มีการควบคุม ไม่มีการกำหนดเป้าหมาย ซึ่งอาจจะยั่งยืนหรือไม่
ยั่งยืนก็ได้ภาวนา หมายถึง เจริญ เป็นความเจริญที่ยั่งยืน มีการควบคุมและกำหนดเป้าหมาย ซึ่งคำว่า
ภาวนานี้ใช้ในการพัฒนามนุษย์ คือ กายภาวนา จิตภาวนา สติภาวนา และปัญญาภาวนา โดยการ
พัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับมนุษย์ มีมนุษย์เป็นตัวตั้งในการพัฒนา (ประยูร ฐุมจิต
โต, 2542)

ทอมสัน คอย สวัสดิ์ (2536, น. 4-5) การพัฒนาที่ยั่งยืนควรจะรวมถึงศีลธรรม
เศรษฐกิจ นิเวศวิทยา จริยธรรม และการเลือกสรรทางจิตวิญญาณด้วย คือ การตัดสินใจทาง
เศรษฐกิจควรประกันว่ากิจกรรมของมนุษย์จะอยู่ภายในขอบเขตที่จำกัดทางนิเวศ การตัดสินใจด้าน
ศีลธรรมสำหรับคนรุ่นหลัง ควรมีดุลพินิจ และความถูกต้องเป็น การลดช่องว่างระหว่างคนรวยกับ

คนจนและคนร่ำรวย รวมถึงการเลือกสรรทางจิตวิญญาณ เพื่อที่จะเติมความว่างและขาดความหมายของชีวิต เพื่อที่จะเติมความว่างเปล่าและการขาดความหมายในชีวิตคน

นิตยา กมลวาทินิส (2546, น. 14) ได้ให้แนวคิดว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ดำเนินไปโดยคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการตอบสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการในอนาคต เป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงความเป็น “องค์รวม” คือ การกระทำสิ่งใดต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งอื่น ๆ ซึ่งการพัฒนาตามแนวคิดนี้ ยึดหลักความรอบคอบ และค่อยเป็นค่อยไป รวมทั้งเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้ ปฏิเสธ “ระบบเทคโนโลยี” เพียงแต่ต้องคำนึงว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้นั้นเป็นไปในทางสร้างสรรค์หรือทำลาย

ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชูกิ (2548, น. 63-68) กล่าวว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ต้องการรักษาทุนธรรมชาติ แต่ยังมีข้อถกเถียงกันในเรื่องความสัมพันธ์ ระหว่างทุนธรรมชาติกับทุนทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น เทคโนโลยี สารเคมี ฯลฯ โดยมองว่า ทุนเหล่านั้นสามารถทดแทน (Substitute) หรือใช้ร่วมกัน (Complements) กับทุนธรรมชาติได้ หรือไม่ และยังมี ความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องระดับของการทดแทนกันของทุนทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้นกับ ทุนธรรมชาติ โดยบางกลุ่มเห็นว่าความสามารถในการทดแทนมีมาก บางกลุ่มเห็นว่ามีน้อย และบาง กลุ่มเห็นว่าทดแทนไม่ได้เลย

ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร (2549, น. 282) กล่าวว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นเรื่องของการพัฒนาที่เน้นการเพิ่มประสิทธิภาพให้กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยการ ใช้ ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างมีประสิทธิภาพ ประหยัด ไม่สูญเสียเปล่า เพื่อให้การสะสมความมั่งคั่งยังคง ดำเนินต่อไปได้ การพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงกลายเป็นความยั่งยืนของการพัฒนามากกว่าความยั่งยืน ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระราชวรมุณี ประยูร ธรรมจิตโต (2542) กล่าวถึง การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวคิด เจริญพุทธศาสตร์ว่า ในภาษาพระไตรปิฎก หรือภาษาบาลี จะปรากฏในคำ 2 คำคือ ภาวนา กับ พัฒนา โดยให้ความหมายของคำทั้งสองนี้ว่าพัฒนา หรือ วัฒนา หมายถึง การเติบโต เช่น ต้นไม้้งอก เป็น การเติบโตที่ไม่มีการควบคุม ไม่มีการกำหนดเป้าหมาย ซึ่งอาจจะยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนก็ได้ภาวนา หมายถึง เจริญ เป็นความเจริญที่ยั่งยืน มีการควบคุมและกำหนดเป้าหมาย ซึ่งคำว่าภาวนานี้ใช้ในการ พัฒนามนุษย์ คือ กายภาวนา จิตภาวนา คีลภาวนา และปัญญาภาวนา โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็น การพัฒนาที่สัมพันธ์กับมนุษย์ มีมนุษย์เป็นตัวตั้งในการพัฒนา ซึ่งหากมองไปว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับโลกและสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่หมายถึง การรักษามรดกของโลก สิ่งแวดล้อมของโลกให้คงอยู่ชั่วลูกชั่วหลาน จะเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างเดี่ยว

นอกจากนี้แนวคิดทางพระพุทธศาสนายังถือว่ามนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ คือให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปเพื่อการสร้างสันติสุขการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยใช้การศึกษาเป็นกลไกในการดำเนินการ และมีหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือ เป็นการใช่วัฒนธรรมที่หมายรวมถึงวิถีชีวิตของคน เป็นฐานความคิดในการพัฒนา คือจะมุ่งไปที่การพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตของคนชุมชน และสังคม ตลอดจนสภาพแวดล้อมให้ดำรงอยู่ด้วยดีต่อเนื่องเรื่อยไป โดยเห็นว่าพฤติกรรมของคนต้องปรับเปลี่ยน และพฤติกรรมนั้นต้องโยงไปถึงคุณธรรม และมีความรู้กำกับ คือความรู้ที่เป็นระบบ เห็นสรรพสิ่งเชื่อมโยงกันเป็นระบบ เมื่อรวมพฤติกรรม คุณธรรม และความรู้ที่เป็นระบบแล้ว จะกล่าวได้ว่า พฤติกรรมก็คือศีล คุณธรรมคือสมาธิ และความรู้คือปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งต้องพิจารณาให้กระจ่างว่าอะไรบ้างที่ต้องปรับในกระบวนการจัดการศึกษา คุณธรรมอะไรที่เป็นสิ่งดีงามที่จะต้องกล่อมเกลาจิตใจ รวมถึงความรู้ที่เป็นระบบ คนต้องได้รับการพัฒนาพฤติกรรม คุณธรรม และปัญญา คือการได้รับการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อกล่าวถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยไม่ใช้คำว่า ภาวนา แต่จะใช้คำว่า พัฒนา พระราชวรมณี เสนอว่า ควรใช้คำว่า สัมมาพัฒนา คือการพัฒนาที่ชอบ หมายถึง เป้าหมายที่ชอบ ที่ถูกต้องเป็นไปเพื่อความดีงามของสังคม ซึ่งแตกต่างกับ มิฉฉาพัฒนา คือการพัฒนาที่ผิดทางทำให้เกิดวงจรชั่วร้าย ที่มาทำลายตัวเอง ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายโลก สัมมาพัฒนานั้น มิใช่การพัฒนาเฉพาะส่วน แต่ต้องเป็นการบูรณาการ มีปัญญา โดยต้องสัมพันธ์กับการพัฒนาทั้งวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ไปพร้อม ๆ กัน นั่นคือ ต่อมืองค์ประกอบ 4 อย่าง คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งก็คือการพัฒนาต้องเป็น สมพัฒนาอันหมายถึงการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอรอบด้าน มีลักษณะเป็นบูรณาการ ไม่นเน้นด้านใดด้านหนึ่ง คือ ทั้งมนุษย์ เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ต้องไปพร้อม ๆ กันกล่าวโดยสรุปการพัฒนาอย่างยั่งยืนควรเป็น

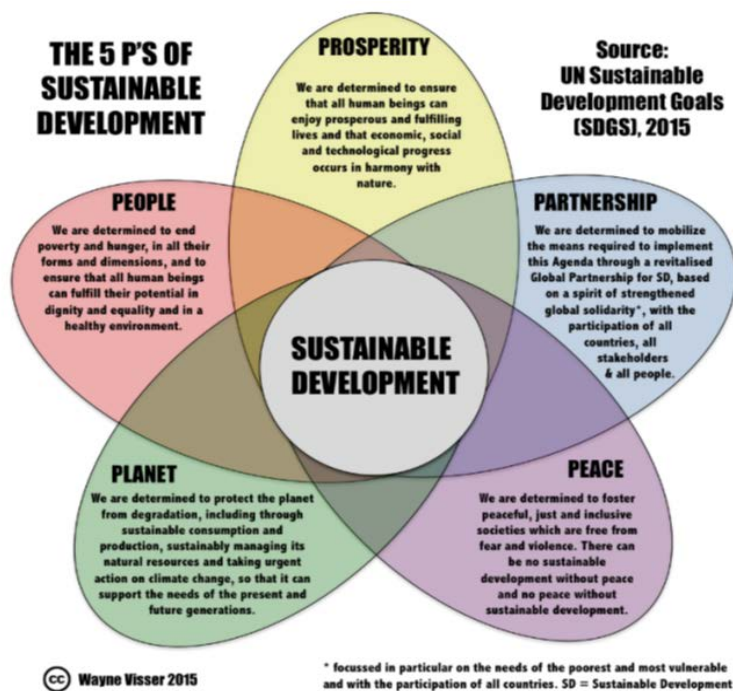
- (1) สัมมาพัฒนา คือ การพัฒนาที่ชอบ
- (2) สมพัฒนา คือ การพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ
- (3) ไม่ประมาท คือ เป็นกระบวนการพัฒนาที่ชอบ ที่ดำเนินไปด้วยองค์ประกอบ

ต่างๆ พร้อมกัน โดยมีคนเป็นศูนย์กลาง

พระพรหมคุณาภรณ์ (2551, น. 62) กล่าวว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น เน้นเป้าหมายทางเศรษฐกิจเหมือนเดิม แต่ตั้งเงื่อนไขเพิ่มเติมโดยการนำประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมเข้า มาเป็นตัวคุมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอีกทีหนึ่ง

ดนัย กิติภรณ์ (2544, น. 13) กล่าวว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นการพิจารณา ประเด็นการพัฒนาในมิติที่กว้างกว่าการพัฒนาโดยทั่วไป ซึ่งนอกจากจะพิจารณาการพัฒนาทั้งเชิง ปริมาณ

และเชิงคุณภาพแล้ว ยังมีการนำมิติด้านเวลาเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย กล่าวคือ การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการพัฒนาหรือปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบัน ให้ดีขึ้น ซึ่งสามารถทำได้โดยการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยคำนึงถึงมิติด้านสิ่งแวดล้อมด้วย โดยสรุปแล้ว ทฤษฎีการพัฒนาอย่างยั่งยืนจะให้ความสำคัญกับ 3 ปัจจัย คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเมื่อปัจจัยทั้ง 3 เกิดความสมดุล ก็จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนในที่สุด และทฤษฎีการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้รับการพัฒนาต่อโดยองค์การสหประชาชาติ จนเป็นปัจจัย 5 P's สำหรับใช้เป็นกรอบในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 ปัจจัย 5 P's ของสหประชาชาติสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืน
แหล่งที่มา: สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและพัฒนา, 2559.

ทั้งนี้ ในปัจจัย 5 P's ของสหประชาชาติสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ประกอบด้วย

- (1) คน (People) เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านสังคม
- (2) ความมั่งคั่ง (Prosperity) เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้าน เศรษฐกิจ
- (3) โลก (Planet) เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้ง 3 ปัจจัยข้างต้นนี้ถือ

ว่าเป็นไป ตามทฤษฎีการพัฒนาอย่างยั่งยืนแล้ว แต่องค์การสหประชาชาติได้เพิ่มเติมอีก 2 ปัจจัยขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เชื่อมโยงปัจจัยข้างต้นเข้าด้วยกัน

(4) สันติภาพ (Peace)

(5) ความเป็นหุ้นส่วน (Partnership)

การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของท่าน ป.อ. ปยุตโต (2554, น. 24) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนแบ่งออกเป็น 2 แนวคิดคือ

(1) คนและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

แนวคิดที่ว่า ได้แก่การปลูกฝังความรัก ความห่วงใยในสภาพแวดล้อมท้องถิ่นตนช่วยให้ทุกคนมีความรับผิดชอบและมีส่วน ร่วมในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมโดยเริ่มจากบ้าน โรงเรียนและชุมชนการสร้าง จิตสำนึกและคุณธรรมในการดำเนินชีวิตให้อุปโภคบริโภคอย่างเหมาะสมมีความพอดี และพอเพียงตามความต้องการ

(2) แนวคิดในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

ความรู้ความเข้าใจในสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กันทั้งระบบจนพัฒนาควบคู่ก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมได้โดยไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและใช้อย่างถูกต้องเหมาะสมเป็นการพัฒนา และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน (สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและพัฒนา, 2559)

วินัย วิระวัฒนานนท์ (2538, น. 95-100) ได้เสนอแนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการพัฒนาที่จะส่งผลต่อมนุษย์และมวลมนุษยชาติได้อย่างถาวรมั่นคงที่มีหลักการดังนี้

1) มนุษย์จะยังต้องอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น

2) การดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยกัน การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

3) การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจะต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน

4) การพัฒนาคุณภาพประชากรและการใช้ทรัพยากร จะเพิ่มขึ้นได้ในปริมาณที่จำกัดเท่านั้น

2.2 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) จึงเกิดขึ้นจากความล้มเหลวของทฤษฎีการพัฒนาสู่ความทันสมัย (Modernization) ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic) จากการเพิ่มขึ้นของรายได้ประชาชาติ สินค้า และบริการซึ่งถือว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาแบบกระแสหลัก (Conventional Development Theory) ที่มีฐานคิดว่า ยังมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากเท่าใด ประชาชนในประเทศยิ่งจะได้รับประโยชน์จากรายได้ที่เพิ่มสูงขึ้น แม้ว่าประชาชนในภาคชนบทที่ประสบกับภาวะความยากจน ในระยะแรกอาจไม่ได้รับผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนาแต่ในระยะยาวแล้วประชาชนทุกคนจะได้รับประโยชน์จากกระบวนการที่ผลของการพัฒนาจะกระจายลง (Trickle Down Effect) ไปยังประชาชนทุกภาคส่วนของประเทศโดยเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม (Industrialization) ในอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพให้มีความเจริญเติบโตเสียก่อนแล้วความเจริญจะค่อยๆ แพร่กระจายสู่ชุมชน ท้องถิ่นรอบ ๆ (จามะรี เชียงทอง, 2549)

รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์ (Final Report) Quick Research ประเด็นเร่งด่วนของประชาคมอาเซียน เรื่อง การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้แบ่งทฤษฎีการพัฒนาออกเป็น 2 กระแส

2.2.1 ทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก

การพัฒนาในคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 เป็นยุคเริ่มต้นของทฤษฎี ความทันสมัย (modernization theory) ซึ่งเกิดขึ้นประมาณปี ค.ศ.1950 ถือเป็นทฤษฎีกระแส หลักในการพัฒนาของประเทศต่างๆ ทั่วโลก ทฤษฎีที่มีอิทธิพลมากที่สุดในยุคนี้คือทฤษฎีของ Rostow (1960 อ้างถึงใน Haynes, 2008, pp. 20-24) จากหนังสือเรื่อง “The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto” ซึ่งแบ่งขั้นของการพัฒนาออกเป็น 5 ขั้น ดังนี้

1) ขั้นสังคมแบบดั้งเดิม (Traditional Society) เป็นสังคมที่ระบบเศรษฐกิจยังไม่มีการขยายตัว การผลิตยังมีขีดจำกัดทั้งในเรื่องการปรับปรุงพันธุ์พืชและ ระบบชลประทาน มีการทำสงครามและการเกิดภัยพิบัติต่างๆ ประชาชนยังไม่มีความคิดที่จะพัฒนา มีการเชื่อถือในโชคชะตา

2) ขั้นเตรียมการพัฒนา (Precondition for Take-off) มีการสะสมทุนและความรู้ทางวิชาการ มีการเริ่มใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ โดยการ ปฏิวัติอุตสาหกรรม การศึกษาต้องให้เหมาะสมสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจ สมัยใหม่ มีธนาคารหรือสถาบันในการระดมเงินเพื่อการลงทุน โดยเฉพาะการ ขนส่งและการสื่อสาร รวมทั้งการหาวัตถุดิบในประเทศอื่นๆ

3) ขั้นกระบวนการพัฒนา (Take-off) มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในทุกด้าน มีการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ในภาคเกษตรและ อุตสาหกรรม มีการสร้างโรงงาน

อุตสาหกรรมใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการหรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ภาคเกษตรกรรมเปลี่ยนเป็นเกษตร อุตสาหกรรมเชิงพาณิชย์ โดยมีอัตราการลงทุน เงินฝาก หรือรายได้ ประชาชาติเพิ่มขึ้น

4) **ขั้นทะยานเข้าสู่ความอุดมสมบูรณ์ (Drive to Maturity)** มีการผลักดัน เศรษฐกิจให้เติบโตเต็มที่ จนประสบความสำเร็จทุกด้าน ประชาชนมีรายได้ต่อ หัวเพิ่มขึ้นทุกภาคส่วน ทั้งในเขตเมืองและชนบท มีการจัดสรรทรัพยากรเพื่อสวัสดิการสังคมและการรักษาความปลอดภัยโดยมีเป้าหมายการเป็นรัฐ สวัสดิการ

5) **ขั้นอุดมสมบูรณ์ (The Age of Mass Consumption)** เป็นขั้นที่สังคมมีการบริโภคจำนวนมาก ระบบเศรษฐกิจมีความมั่นคง มีความอุดมสมบูรณ์ ทางการผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม ประชาชนมีรายได้เหลือกินเหลือ ใช้ การที่ทฤษฎีความทันสมัยกลายเป็นทฤษฎีกระแสหลักของโลก จึงถูกนำไปใช้เป็น ต้นแบบการพัฒนาในหลายประเทศทั่วโลก ในราวปี ค.ศ. 1960 ได้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถึงปัญหา ความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่ 3 โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศแถบลาติน จึงทำให้เกิดเป็นทฤษฎี ฟังพา (Dependency Theory) ของ Andre Gunder Frank โดยอุดมคติของทฤษฎีการฟังพา คือ การหลุดพ้นจากการฟังพา โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ การลดความไม่เท่าเทียมกัน การลดการว่างงาน การแก้ไขปัญหาความยากจน ด้วยการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2557)

2.2.2 ทฤษฎีการพัฒนากระแสทางเลือก

ทฤษฎีการพัฒนากระแสทางเลือก ภายหลังจากพัฒนาประเทศตามแนวทางของทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ซึ่งเป็นต้นแบบของการพัฒนาและได้แพร่กระจายไปทั่วโลก ได้ประสบผลสำเร็จและก่อให้เกิดผลดี โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ ดังเช่นในกรณีของประเทศญี่ปุ่น และอีกหลายประเทศในเอเชียจนได้ กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (New Industry Countries หรือ NICs) คือ เกาหลีใต้ สิงคโปร์ ฮองกง และไต้หวัน ซึ่งประเทศไทยเองก็เป็นประเทศหนึ่งที่ถูกคาดหวังว่าจะเป็นเสี้ยวที่ 5 ของเอเชีย เช่นกัน แต่สุดท้ายก็ไม่สามารถไปสู่เป้าหมายดังกล่าวได้ อย่างไรก็ดี การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวนี้ ถึงแม้จะเกิดผลดี แต่ก็เกิดปัญหาในหลายด้านไปทั่วโลกเช่นกัน โดยเฉพาะปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม จนได้เกิดแนวคิดการพัฒนาขึ้นใหม่หลายแนวคิดและในหลายประเทศเพื่อเป็นทางเลือกให้กับประเทศ ต่างๆ ที่มักเรียกว่าทฤษฎี “กระแสรอง” หรือ “กระแสทางเลือก” เช่น การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) เศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) เศรษฐกิจแบบตลาด ทางสังคม (Social Market Economy) เศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economics) เศรษฐศาสตร์ ทางเลือก (Alternative Economics) เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

(Buddhist Economics) การจัดการ ความรู้ (Knowledge Management) การสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ประชาสังคม (Civil Society) ท้องถิ่นนิยม (Localism) ชายขอบนิยม (Marginalism) และสตรีนิยม (Feminism) เป็นต้น (สุมิตร สุวรรณ, 2554)

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอย่างยั่งยืนกลายเป็นแนวคิดที่ถูกพูดถึงมากที่สุด เนื่องจากสามารถอธิบายและเสนอแนวทางแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยได้เนื่องจากการพัฒนาอย่างยั่งยืนสามารถทำให้ศูนย์กลางการพัฒนาอยู่ที่คนแทนที่จะเป็นตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงกลายมาเป็นทางเลือกเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ เนื่องจากคนสามารถเป็นหน่วยเชิงคุณภาพได้พอๆ กับหน่วยเชิงปริมาณ (Schneider, 1973, p. 26)

ทั้งนี้ในการประชุมคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development หรือ WCED) เมื่อปี ค.ศ.1987 ได้ให้นิยาม “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ว่าหมายความว่า “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ ลิดรอนความสามารถในการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นหลัง” (Development that Meets the Needs of the Present without Compromising the Ability of Future Generations to Meet their Own Needs) ทั้งนี้ คำว่า “Sustainable Development” เมื่อนำมาแปลเป็นภาษาไทยจะนิยามใช้อยู่ 2 คำคือ คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ทั้ง 2 คำมีความหมายแตกต่างกัน เล็กน้อย โดยคำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” หมายถึงความยั่งยืนที่มีอยู่แล้วโดยสมบูรณ์ สู่ถึงความ ยั่งยืนที่มีอยู่จริง เป็นคำนิยมใช้ในส่วนราชการ เช่น กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงการต่างประเทศ ส่วนคำว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” หมายถึงการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนด้วยการตั้งเป้าหมาย และต้อง ใช้ความมุ่งมั่นดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง คำนี้มีความเป็นอุดมคติ และต้องใช้ความพยายาม อย่างยิ่งเพื่อไปถึง จึงนิยมใช้ในสถาบันการศึกษา (Schneider, 1973) ดังนั้น ในการวิจัย ครั้งนี้จึงเลือกใช้คำว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” เพื่อแสดงถึงความพยายามในการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2.3 การพัฒนาในคริสต์ทศวรรษ 1970 และ 1980

เป็นยุคของทฤษฎีความ จำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs Theory) ซึ่งเกิดจากแนวคิดของนักวิชาการกลุ่มองค์การแรงงาน ระหว่างประเทศ (International Labour Organization หรือ ILO) ซึ่งเรียกร้องให้มีการดำเนินการ วิเคราะห์เพื่อกำหนดเงื่อนไขทางสังคม และการจัดเตรียมสถาบันต่างๆ ก่อนการพัฒนาตามทฤษฎีนี้ แนวทางการพัฒนามาจากกรอบความคิดในการวางแผนจากส่วนล่างไปสู่การวางแผนจากระดับบน (Bottom-up Planning) ตามความต้องการความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประเทศ จุดเน้นสำคัญของ ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งประเทศไทยได้แนวคิดนี้มา

ใช้ในการจัดทำรายงานผลการจัดเก็บข้อมูล ความจำเป็นพื้นฐาน แต่เมื่อวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น ประเทศต่างๆ จึงจำเป็นต้องขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund หรือ IMF) โดย IMF กลายเป็นผู้ให้เงินกู้ โดยจะมีหลักการและแนวทางแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและปรับโครงสร้างทาง เศรษฐกิจที่ได้นำไปใช้กับทุกประเทศเรียกว่า Structural Adjustment Programs หรือ SAPs ซึ่งเป็น แผนงานอย่างกว้างๆ ที่อาจจะแตกต่างกัน รายละเอียดขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของวิกฤตการณ์ในแต่ละประเทศ โดยสรุปมีหลักการสำคัญ 4 ประการ คือ

1) มาตรการสร้างเสถียรภาพ (Stabilization) เป็นมาตรการควบคุมเงินเฟ้อ โดยกำหนดให้รัฐบาลลดงบประมาณลง ให้บรรดาธนาคารในประเทศเข้มงวด การปล่อยสินเชื่อให้เหลือน้อยที่สุด ให้เพิ่มภาษีอากร ขึ้นราคาค่า สาธารณูปโภค ลดงบประมาณสนับสนุนด้านสวัสดิการสังคม หรือ งานบริการ ของรัฐทุกประเภทที่ไม่ก่อให้เกิดผลทางการผลิต ให้ลดค่าเงินลงเมื่อเทียบกับ เงินสกุลดอลลาร์สหรัฐ

2) มาตรการเปิดเสรีทางการเงินการลงทุน (Liberalization) ให้ยกเลิก ข้อจำกัดการควบคุมการไหลเข้าออกของเงินตราต่างประเทศ และลดหรือ ยกเลิกค่าธรรมเนียมการโอนเงินเข้าออกให้เหลือน้อยที่สุด ให้เปิดเสรีให้กับ การลงทุนจากต่างประเทศ ให้ทุนต่างชาติสามารถถือหุ้นในสถาบันการเงิน อสังหาริมทรัพย์และทรัพย์สินต่างๆ ได้เสรีมากขึ้น ยกเลิกการควบคุมการคุ้มครองอุตสาหกรรมในประเทศให้สิทธิพิเศษในด้านการลดภาษีให้กับบริษัท ต่างชาติที่เข้ามาลงทุน

3) มาตรการเลิกการควบคุม (Deregulation) ให้เลิกการคุ้มครองค่าจ้าง แรงงานขั้นต่ำ และสวัสดิการคนจน ปล่อยให้ เป็นไปตามกลไกตลาด อนุมัติให้ ทุนต่างชาติเข้ามาตั้งโรงงานผลิตได้อย่างเสรี และมีข้อจำกัดน้อยที่สุด (เช่น เรื่องการควบคุมมลภาวะ หรือเรื่องของการส่งยา ยามาแอมลง ที่ถูกห้ามขายใน สหรัฐฯ ก็ให้ส่งเข้ามาขายมาในประเทศที่เป็นลูกหนี้ได้)

4) มาตรการแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นของเอกชน (Privatization) โดยให้รัฐ ขายหรือแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เพื่อที่ทุนต่างชาติจะได้เข้ามาซื้อได้ IMF เชื่อว่า เงินใจข้างต้นเป็นสิ่งที่จำเป็นในการเป็นหลักประกัน ให้ทุนต่างชาติไหลเข้า ออกได้อย่างเสรี กล้าที่จะเข้ามาลงทุน ทำให้เครดิตของประเทศดีขึ้น ซึ่ง มาตรการที่เสนอโดย IMF ในการฟื้นฟูเศรษฐกิจในประเทศต่างๆ IMF ได้ตั้ง เงินใจหรือกรอบให้รัฐบาลของประเทศนั้นๆ

2.2.4 การพัฒนาในคริสต์ทศวรรษ 1990 และ 2000

ยุคแห่งการพัฒนาของ John Williamson (1993) ซึ่งได้นำเสนอแนวทางการปรับโครงสร้างระบบเศรษฐกิจ เมื่อปี ค.ศ.1989 ซึ่งนิยมเรียกว่า “ฉันทามติแห่งวอชิงตัน” (Washington Consensus) อันประกอบด้วยนโยบาย 9 ชุด ดังนี้

1) นโยบายว่าด้วยวินัยทางการคลัง (Fiscal Discipline) Williamson ใช้คำว่า “วินัยทางการคลัง” ในความหมายอย่างกว้าง โดยเน้นการลดการขาดดุลทางการคลัง (fiscal deficit) มิได้ใช้ในความหมายอย่างแคบ ซึ่งเจาะจงให้ หมายถึงการ ใช้งบประมาณสมดุล (balanced budget) อันเป็นแนวนโยบาย งบประมาณที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศ พยายามกดดันให้ ประเทศใน โลก ที่สามดำเนินการ ประเทศในละตินอเมริกาและ ประเทศอื่น ๆ ในโลกที่ สามมักจะ มีการใช้จ่ายเกินตัว การใช้งบประมาณขาดดุล นอกจากจะสร้าง แรงกดดันของเงินเฟ้อ และบั่นทอนฐานะความมั่นคงทางการคลังแล้ว ยังทำให้ดุลบัญชีเดินสะพัด (Current Account) ขาดดุลอีกด้วย การลดการขาดดุลทางการคลัง จะก่อให้เกิดผลในทางตรงกันข้าม นอกจากฐานะการคลังมีความมั่นคงมากขึ้น และแรงกดดันเงินเฟ้อลดลงแล้ว ดุลบัญชีเดิน สะพัดยังขาดดุล น้อยลงอีกด้วย

2) นโยบายว่าด้วยการจัดลำดับความสำคัญของรายจ่ายรัฐบาล โดยเสนอให้ กำหนดแนวนโยบายงบประมาณที่สำคัญ 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก รัฐบาลควรยกเลิกหรือลดการให้เงินอุดหนุน (Subsidy) เพราะการให้เงิน อุดหนุนเกื้อกูลให้ความไร้ประสิทธิภาพดำรงอยู่นอกจากนี้การให้เงินอุดหนุน ยังบิดเบือนความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) และประการที่สอง รัฐบาลควรให้ความสำคัญในการจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษาและการสาธารณสุข รวมถึงลดการลงทุนด้าน โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (infrastructure) การใช้จ่ายด้านการศึกษา และการสาธารณสุขมีผลต่อการสะสม ทุนมนุษย์ (Human Capital) ส่วนการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจจะมีผลเกื้อกูลการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคม

3) นโยบายว่าด้วยการปฏิรูปภาษีอากร (Tax re-form) โดยเสนอแนวทางการ ปฏิรูปภาษีอากร 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก คือ การปฏิรูประบบภาษี อากรควรเน้นการขยายฐานภาษี (Tax Base) มากกว่าการปรับอัตราภาษี (Tax Rate) การขยายฐานภาษีจะช่วยให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจาก บุคคลธรรมดา นิติบุคคล และกิจกรรมทางเศรษฐกิจจำนวนมากมีได้อยู่ในความครอบคลุมของฐานภาษี การปรับอัตราภาษีมักมีผลกระทบต่อโครงสร้าง สิ่งจูงใจทางเศรษฐกิจ โดยที่การขึ้นภาษีในอัตราสูงอาจเป็นสิ่งจูงใจให้มีการ หลบเลี่ยงภาษี (Tax Evasion) และประการที่สอง คือ อัตราภาษีส่วน เปลี่ยนแปลง (Marginal Tax Rate) ควรกำหนดให้อยู่ในอัตราต่ำ การเก็บอัตรา ภาษีส่วนเปลี่ยนแปลงในอัตราสูงมีผลลดแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ

4) นโยบายว่าด้วยอัตราดอกเบี้ย โดยเสนอแนวนโยบายอัตราดอกเบี้ย 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก อัตราดอกเบี้ยควรปล่อยให้เป็นเรื่องของ กลไกตลาดการเงินภายในประเทศ รัฐบาลไม่ควรควบคุมอัตราดอกเบี้ย และ ประการที่สอง หากจะมีการกำหนดนโยบายอัตราดอกเบี้ย รัฐบาลควร ดำเนินการให้อัตราดอกเบี้ยที่แท้จริง (Real Interest Rate) มีค่าเป็นบวก ทั้งนี้ อัตราดอกเบี้ยที่แท้จริง หมายถึง อัตราดอกเบี้ยในนาม (Nominal Interest Rate) หักด้วยอัตราเงินเฟ้อ หากอัตราดอกเบี้ยที่แท้จริงมีค่าติดลบ นอกจาก จะบั่นทอนสิ่งจูงใจในการออมแล้ว ยังอาจเป็นเหตุให้เงินทุนเคลื่อนย้ายออก นอกประเทศอีกด้วย ในกรณีตรงกันข้าม การที่อัตราดอกเบี้ยที่แท้จริงมีค่าเป็นบวกย่อมมีผลในการให้สิ่งจูงใจในการออม และยับยั้งการเคลื่อนย้าย เงินทุนออกนอกประเทศ

5) นโยบายว่าด้วยอัตราแลกเปลี่ยน โดยเสนอให้ดำเนินนโยบายอัตรา แลกเปลี่ยนที่เกื้อกูลการแข่งขัน (Competitive Exchange Rate) ซึ่ง หมายถึง อัตราแลกเปลี่ยนที่เกื้อกูลการส่งออก

6) นโยบายว่าด้วยการเปิดเสรีการค้าระหว่างประเทศ โดยเสนอแนวนโยบายการค้าเสรี 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก การทำลายกำแพงภาษีศุลกากร (Tariff Barriers) ด้วยการลดอากรขาเข้าให้อยู่ในระดับที่ต่ำที่สุดเท่าที่จะ เป็นไปได้ ทั้งนี้เพื่อให้การค้าระหว่างประเทศ เจริญกับอุปสรรค ด้านภาษี ศุลกากรน้อยที่สุด โดยที่การขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศจะชัก นำให้ เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ และประการที่สอง รัฐบาลไม่ควรเก็บอากรขาเข้าจากสินค้าขั้นกลาง (Intermediate Goods) ที่ใช้ไปในการผลิตเพื่อการ ส่งออก การเก็บอากรขาเข้าจากสินค้าขั้นกลาง กระทบต่อต้นทุนการผลิต การที่ต้นทุนการผลิตอยู่ในระดับสูงย่อมบั่นทอน ฐานะการแข่งขันในตลาดโลก การเลิกเก็บอากรขาเข้าจากสินค้าขั้นกลางจะช่วยเสริมฐานะการ แข่งขันดังกล่าวนี้

7) นโยบายว่าด้วยการลงทุนทางตรงจากต่างประเทศ (Foreign Direct Investment หรือ FDI) โดยเสนอให้รัฐบาลกำหนดนโยบายส่งเสริม การลงทุนจากต่างประเทศ โดยหวัง ผลประโยชน์สำคัญอย่างน้อย 2 ด้าน ด้านหนึ่งได้แก่ การไหลเข้าของเงินทุนจากต่างประเทศ (Capital Inflow) อีกด้านหนึ่ง ได้แก่ การถ่ายโอนเทคโนโลยีและทักษะระหว่างประเทศ

8) นโยบายว่าด้วยการถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐบาลไปสู่ภาคเอกชน (Privatization) โดยเสนอให้ลดบทบาทของรัฐบาลในด้านการผลิต สินค้า และบริการต่าง ๆ โดยตรง โดยการถ่ายโอนหน้าที่การผลิตไปสู่ภาคเอกชน ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการดำเนิน นโยบายดังกล่าวนี้ นอกจากจะช่วยลด ขนาดและบทบาทของรัฐบาลแล้ว ยังอาจช่วยเพิ่ม ประสิทธิภาพในการ ประกอบการอีกด้วย เหตุผลที่ Williamson (1973) มองการณ์ในด้านดีจาก นโยบาย การถ่ายโอนการผลิตไปสู่ภาคเอกชน คือ วิชาธุรกิจเอกชนมีความเป็นเจ้าของ (Ownership) และความรับผิดชอบ (Accountability) ชัดเจนมากกว่ารัฐวิสาหกิจ ผู้บริหารรัฐวิสาหกิจ แม้โดยนิตินัยมีส่วนเป็นเจ้าของรัฐวิสาหกิจ แต่โดย พหุนัยมิได้สำนึกถึงความเป็นเจ้าของดังกล่าว การบริหารจัดการจึงมิได้ทุ่มเท และรับผิดชอบมากเท่าผู้เป็นเจ้าของในวิชาธุรกิจเอกชน

9) นโยบายว่าด้วยการลดการควบคุมและการกำกับ (Deregulation) โดยเสนอให้รัฐบาลลดการควบคุมและการกำกับระบบเศรษฐกิจและกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่าการควบคุมและการกำกับมากเกินไป นอกจากจะต้องเสียต้นทุนสูง โดยที่อาจไม่คุ้มกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้แล้ว ยังเกื้อกูลการฉ้อราษฎร์บังหลวง และเปิดช่องให้ผู้มีอำนาจใช้อำนาจในทาง ฉ้อฉล เพื่อผลประโยชน์ส่วนบุคคลอีกด้วย ในประการสำคัญ ผู้ประกอบ วิชากิจขนาดกลางและขนาดเล็ก ซึ่งเป็นจักรกลสำคัญในการพัฒนา เศรษฐกิจในโลกที่สาม โดยทั่วไปแล้วไม่สามารถเข้าถึงผู้มีอำนาจ ในขณะที่ กลุ่มทุนขนาดใหญ่สามารถหลุดพ้นจากระบบการควบคุมและกำกับของรัฐบาลได้ ทั้งนี้โดยอาศัยประโยชน์จากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ นโยบายว่าด้วยกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (Property Rights) โดยเสนอให้ กำหนดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินให้ชัดเจน (Property Rights Assignment) ความไม่ชัดเจนในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน นอกจากจะก่อให้เกิดความไม่ชัดเจนในความเป็นเจ้าของแล้ว ยังสร้างความไม่ชัดเจนในความรับผิดชอบอีกด้วย ความ ไม่ชัดเจนในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ความห่อหุ้มในการบังคับใช้กฎหมายและความไร้ประสิทธิภาพของกระบวนการยุติธรรม ทำลายสิ่งจูงใจในการ ออมและในการสะสมทรัพย์สิน ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการเติบโตของระบบทุนนิยม ปัญหาเศรษฐกิจส่วนใหญ่มาจากปัญหาเชิงโครงสร้าง ประเทศต่างๆ ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจหรือมาตรการการเงินการคลังเพียงอย่างเดียว มาตรการเหล่านี้ทำได้เพียงประคับประคองเศรษฐกิจเท่านั้น ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน และในที่สุด มันตามติดแห่งวอชิงตันของ Williamson (1973) ก็ถูกตั้งคำถามและเกิดการวิพากษ์วิจารณ์มากมาย ทำให้การพัฒนาของโลกก้าวเข้าสู่ยุคหลังฉันทามติแห่งวอชิงตัน (Post Washington Consensus) หลังจากนั้น สหประชาชาติจึงเสนอให้มีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals หรือ MDGs) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาของโลกระหว่างปี พ.ศ. 2543-2557 (ค.ศ. 2000-2015) จำนวน 8 เป้าหมาย ประกอบด้วย

เป้าหมายที่ 1 ขจัดความยากจนและความหิวโหย

เป้าหมายที่ 2 ให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา

เป้าหมายที่ 3 ส่งเสริมบทบาทสตรีและความเท่าเทียมกันทางเพศ

เป้าหมายที่ 4 ลดอัตราการตายของเด็ก

เป้าหมายที่ 5 พัฒนาสุขภาพสตรีมีครรภ์

เป้าหมายที่ 6 ต่อสู้โรคเอดส์ มาลาเรีย และโรค สำคัญอื่น ๆ

เป้าหมายที่ 7 รักษาและจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมการเป็นหุ้นส่วนเพื่อการพัฒนาในประชาคมโลก

2.3 องค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในการศึกษาแนวคิดและองค์ประกอบการพัฒนาที่ยั่งยืน มีนักวิชาการในหลากหลายสาขาและสถาบันต่างๆ ได้ให้ความหมายและองค์ประกอบการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่น กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่เน้นให้มนุษย์คำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติบน โลก และให้มีการดำเนินการพัฒนาควบคู่ไปกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนทั้งในยุคปัจจุบันและยุคต่อไปอย่างเท่าเทียมกันหลักการสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การสร้างสมดุลระหว่าง 3 มิติของการพัฒนา ได้แก่

- 1) มิติการพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ กระจายรายได้ให้เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ในสังคม โดยเฉพาะคนที่มียาได้ต่ำ
- 2) มิติการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาคนให้มีความรู้ มีสมรรถนะและมีผลิตภาพสูงขึ้น ส่งเสริมให้เกิดสังคมที่มีคุณภาพ และเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้
- 3) มิติพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้ การปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศสามารถดูดซับและทำลายมลพิษนั้นได้ โดยให้สามารถผลิตมาทดแทนทรัพยากร ประเภทที่ใช้แล้วหมดไปได้ (ดลพัฒน์ ยศธร, 2542, น. 37)

วิญญู เวียงอำพล (2546) กล่าวว่า iva การพัฒนาแบบยั่งยืนต้องเป็นการสร้างสรรค์ให้ชีวิตและสังคมดีขึ้น โดยต้องมีการพัฒนา 4 องค์ประกอบ คือ ธรรมชาติ/สิ่งแวดล้อม สังคม จิตใจ/มนุษย์ และเศรษฐกิจ ดังนี้

- 1) ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ ยังคงสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติให้เหมือนเดิมที่สุด ไม่ควรให้ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปมากนัก หรือถ้าจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงต้องชดเชยหรือ ทดแทนธรรมชาติที่เสียไป มนุษย์ต้องไม่ก่อให้เกิดมลภาวะสู่สิ่งแวดล้อม การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐบาล เอกชน และประชาชน จะต้องได้รับความสนใจทั้งในระดับนโยบาย ระดับการวางแผน และระดับปฏิบัติ
- 2) สังคมคือ ประชาชนมีคุณภาพดี กินคืออยู่ดี สังคมปลอดภัยสงบสุขเป็นสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ยังคงมีวัฒนธรรมเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น
- 3) จิตใจและมนุษย์ ต้องมีการพัฒนาทั้งด้านร่างกายและจิตใจให้เข้มแข็งและสมบูรณ์อยู่เสมอ โดยเฉพาะในเรื่องของจิตใจ
- 4) เศรษฐกิจ ต้องมีการหมุนเวียนของรายได้ มีมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น มีการผลิตที่เหมาะสมกับทรัพยากรและความต้องการของผู้บริโภค โดยที่การผลิตต้องไม่ก่อให้เกิด

มลภาวะมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์แบบใหม่ที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วประหยัด และปลอดภัยให้แก่ชุมชน รวมทั้งเป็นยุคของข้อมูลข่าวสาร

Todaro (2000, pp. 16-18) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบ 3 ประการของการพัฒนา หลัก 3 ประการที่เป็นฐานทางด้านแนวคิดและแนวปฏิบัติ คืออาหารที่เพียงพอแก่การยังชีพ (Sustenance) การนับถือตนเอง (Self-esteem) และเสรีภาพ (Freedom) ค่านิยมทั้งสามเป็นเป้าหมายที่ทุกคนและทุกสังคมแสวงหาและเป็นความจำเป็น พื้นฐานของมนุษย์

การยังชีพ คือความสามารถที่จะบรรลุความจำเป็นพื้นฐาน (Sustenance: The Ability to Meet Basic Needs) มนุษย์ทุกคนต้องการสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีพซึ่งได้แก่อาหาร ที่อยู่อาศัย สุขภาพ อนามัยและการได้รับความคุ้มครอง ถ้าขาดสิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิด “การด้อยพัฒนาอย่างสมบูรณ์” (Absolute Under Development) หน้าที่พื้นฐานของกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจทุก ชนิดจึงมุ่งที่จะตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานเหล่านี้ การพัฒนาเศรษฐกิจจึงเป็นเงื่อนไขที่ จำเป็นเพื่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิต การเพิ่มของรายได้ต่อหัว การจัดความยากจนสัมบูรณ์ โอกาสการมีงานทำที่เพิ่มขึ้น และการลดความไม่เท่าเทียมกันทางด้านรายได้จึงเป็นเงื่อนไขที่ จำเป็น (Necessary) แต่ยังไม่ใช่เงื่อนไขที่เพียงพอ (Sufficient) ในการพัฒนาสหประชาชาติในรายงานการพัฒนามนุษย์ ค.ศ. 1994 อธิบายในเรื่องนี้ว่า “มนุษย์เราเกิดมาพร้อมกับความสามารถเชิงศักยภาพบางอย่าง เป้าหมายของการ พัฒนาอยู่ที่การสร้างสิ่งแวดล้อมที่ประชาชนทุกคนสามารถเพิ่มความสามารถของตน (จาก ศักยภาพที่มีอยู่ในตัว) และการสร้างสิ่งแวดล้อมที่มีการขยายโอกาสสำหรับคนรุ่น ปัจจุบันและคนรุ่นอนาคต พื้นฐานที่แท้จริงของการพัฒนามนุษย์คือการดำรงชีพอยู่ได้” ความมั่งคั่งร่ำรวยเป็นสิ่ง สำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์ แต่การจดจ่ออยู่กับเรื่องนี้อย่าง เดียวเป็นเรื่องที่ผิดด้วยเหตุผลสองประการ คือ

1) การสะสมความมั่งคั่งไม่จำเป็นสำหรับการเติมเต็มทางเลือกที่สำคัญบางอย่าง ของมนุษย์ ประการที่สอง ทางเลือกของมนุษย์ไปไกลกว่าความเป็นอยู่ที่ดีทางเศรษฐกิจ” (United Nations Development Program, 1994, p. 13,15 อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 17)

2) การนับถือตัวเอง: ความเป็นคน (Self-Esteem: To Be a Person) การมีชีวิตที่ดีคือ การนับถือตัวเอง ซึ่งหมายถึง ความรู้สึกที่ตัวเองมีคุณค่าและนับถือตัวเอง ไม่ถูกใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อประโยชน์ของคนอื่น มนุษย์ทุกคนและทุกสังคมล้วนแสวงหาความนับถือตัวเองไม่ว่าจะเรียก ด้วยถ้อยคำอย่างอื่น เช่น ความเป็นตัวของตัวเอง (Authenticity) อัตลักษณ์ (Identity) ศักดิ์ศรี (Dignity) ความยกของนับถือ (Respect) เกียรติ (Honor) การยอมรับ (Recognition) ธรรมชาติและรูปแบบของ การนับถือตัวเองอาจแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมและในแต่ละวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม

ตาม เมื่อมี การยกย่อง "ค่านิยมความทันสมัย" ของประเทศที่พัฒนาแล้ว หลายสังคมในประเทศโลกที่สาม ที่มีจิตสำนึกในคุณค่าของตัวเองอาจเกิดความสับสนทางวัฒนธรรมเมื่อต้องมาเจอกับสังคมที่กำหนัดกว่าในทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ทั้งนี้เพราะความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของชาติ กลายมาเป็นมาตรวัดของทั้ง โลก และการที่ประเทศที่พัฒนาแล้วผูกติดกับค่านิยมในทางวัตถุ ความมีค่า (Worthiness) และการยกย่องนับถือ (Esteem) จึงถูกนำไปผูกกับความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจด้วย เสรีภาพจากการตกเป็นทาส มีความสามารถเลือกเอง (Free dom Servitude: To Be Able to Choose)

3) คุณค่าประการที่สามที่ประกอบเป็นความหมายของการพัฒนาคือเสรีภาพ คุณค่าในที่นี้หมายถึงการถูกปลดปล่อยจากเงื่อนไขที่แปลกปลอมเชิงวัตถุ และจากการตกเป็น ทาสทางสังคมต่อธรรมชาติ (ความหวาดกลัวธรรมชาติจึงต้องสวดอ่อนวอนหรือบูชาัญญเพื่อ แสดงความสยบต่อธรรมชาติ) ต่อความเขลา ต่อคนอื่น (ถูกบังคับให้เชื่อฟังคนอื่น) ต่อความ ทุกข์ ต่อสถาบันต่าง ๆ และต่อความเชื่อแบบบ้าลัทธิ เสรีภาพเกี่ยวข้องกับการขยายทางเลือกสำหรับสังคมและสมาชิกของสังคม พร้อม ๆ กับการขจัดอุปสรรคภายนอกเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายทางสังคมที่เราเรียกว่าการพัฒนา (United Nations Development Program, 1994, pp. 13-15 อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 18)

4) Lewis อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกับเสรีภาพจากการตกเป็นทาส โดยสรุปว่า "ข้อดีของความ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ใช่อยู่ที่ความมั่งคั่งทำให้เกิดความสุข แต่อยู่ที่การการเพิ่มทางเลือกให้มนุษย์" ความมั่งคั่งช่วยให้คนสามารถควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทาง กายภาพ (โดยการผลิตอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย) ได้ดีกว่าถ้าคนยังจนอยู่ ความมั่งคั่งยังทำให้ คนเลือกที่จะใช้เวลาว่างได้มากขึ้น มีสินค้าและบริการมากขึ้น หรือเลือกที่จะปฏิเสธ ความสำคัญของความต้องการทางวัตถุและเลือกใช้ชีวิตที่ทำให้เกิดความพอใจทางจิตวิญญาณ นอกจากนี้เสรีภาพของมนุษย์ยังหมายรวมถึงเสรีภาพทางการเมือง ความมั่นคงส่วนบุคคล นิติธรรม เสรีภาพในการแสดงออกทางการเมืองและการกระทำ การมีส่วนร่วมทางการเมือง และความเสมอภาคทางโอกาส ประเทศที่ได้ชื่อว่าประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจสูงในช่วงทศวรรษ 1970s และ 1980s (เช่น ซาอุดีอาระเบีย ชิลี เกาหลีใต้ สิงคโปร์ มาเลเซีย ประเทศไทย อินโดนีเซีย ตุรกี และจีน กับอีกหลาย ๆ ประเทศ) ไม่ได้รับคะแนนที่สูงจากการ ประเมินของสหประชาชาติ (UNDP) ตามดัชนีเสรีภาพของมนุษย์ (Human Freedom Index) ในปี ค.ศ.1991 (United Nations Development Program, 1992, p. 20, อ้างถึงใน Todaro, 2000, p. 18)

พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม กล่าวว่า สำหรับชาวพุทธแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนควรเป็นการพัฒนาเพื่อสร้างสังคมที่ยั่งยืน ควบคู่กับตอบสนองความต้องการของตนได้ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อสัตว์โลก และประชาชนรุ่นต่อๆ ไปในอนาคตต้องเดือดร้อน นั่นหมายความว่า การทำกิจกรรมของ

มนุษย์ต้องสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ต้องบูรณาการทั้งเศรษฐกิจและธรรมชาติเข้าด้วยกัน เพื่อจะพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และกำจัดความยากจนออกไป ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงสรุปได้ ดังนี้

- 1) ต้องมีการวางแผนนโยบายประชากรให้เหมาะสม เช่น ควบคุมจำนวนประชากรด้วยการวางแผนครอบครัว ในการแก้ปัญหาประชากรที่สำคัญอย่างหนึ่งคือปัญหาทางการศึกษา เพราะจะครอบคลุมไปถึงการแก้ปัญหาด้านอื่นๆทั้งหมด ทั้งปัญหาความยากจน สาธารณสุข ตลอดจนการอนุรักษ์ธรรมชาติ
- 2) ต้องอนุรักษ์หรือสงวนทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถดำเนินการได้หลายวิธี เช่น การประกาศพื้นที่เป็นป่าสงวน วนอุทยาน อุทยานแห่งชาติ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าการฟื้นฟูแหล่งธรรมชาติที่เสื่อมโทรม การรักษาดิน น้ำและอากาศให้ปลอดสารเคมีและมลภาวะ
- 3) การผลิตเทคโนโลยีกำจัดน้ำเสีย ตลอดจนการปรับเปลี่ยนการใช้ชีวิตไม่สุรุ่ยสุร่าย ประหยัดพลังงาน (พระมหาสุพร รุกขิตฺตมโฆ, 2561, น. 26)

2.4 แนวทางและเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

สำหรับแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องทำเพื่อแก้ความผิดพลาดในการพัฒนาที่ผ่านมา และความผิดพลาดในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ผู้การพัฒนาเศรษฐกิจที่สมบูรณ์ขึ้น ด้วยการปรับปรุงสิ่งที่มีจากระบบเก่า นำแนวคิดที่ปรับเปลี่ยนใหม่มาใช้ปฏิบัติ ประสาน กับองค์ประกอบเดิม โดยสมพจน์ วรรณนุช ได้แยกประเด็นไว้ดังนี้

2.4.1 Environment คือสิ่งแวดล้อม หรือปัญหาเกิดจากปัจจัยสำคัญได้แก่

- 1) Population หรือ ประชากร ซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และปัญหา Overpopulation ต้องมีการวางแผนนโยบายประชากร ซึ่งปัจจุบันในหลายประเทศก็ประสบความสำเร็จ พบว่ามีแนวโน้มการเพิ่มของประชากรลดลง การศึกษาก็หมายถึงการพัฒนาอย่างหนึ่งโดยหมายถึงการพัฒนาคน ซึ่งได้เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าเป็นแกนกลางของการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องขยายความหมายของการศึกษาแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การที่ทำให้คนร่ำรวยมั่งมีสุขภาพดีขึ้น และบริโภครักษาทรัพยากรธรรมชาติและระบายนองเสียให้แก่สิ่งแวดล้อมมากขึ้น จำเป็นต้องมีการปลูกฝังค่านิยมแนวความคิดในทางจริยธรรมต่อไป

- 2) Depletion หรือ การร่อยหรอหรือสูญสิ้นไปของทรัพยากร ซึ่งจะต้องหยุดยั้งการทำลายทรัพยากรและฟื้นฟูให้กลับสมบูรณ์ขึ้นมา มีการหมุนเวียนใช้ (Recycle)
- 3) Pollution คือมลภาวะ ของเสีย สารพิษ ซึ่งต้องกำจัดทำให้ลดน้อยลงหรือทำให้หมดไป

2.4.2 Development

Development คือ การพัฒนา วิทยาศาสตร์ เปลี่ยนจากมุ่งหาความรู้ที่จะเอามาสร้างเทคโนโลยี เพื่อจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ มาเป็นการใช้วิทยาศาสตร์ในค้นหาความรู้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา เทคโนโลยี มีทิศทางใหม่ คือทั้งผลิตและใช้ในการบริโภคความมุ่งหมายอย่างใหม่ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมแต่ให้เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลิตมาเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรงกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ก่อของเสียมากเกินไป และมีการแบ่งปันต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นด้วยโดยเฉพาะการเมือง เช่น นโยบายของรัฐ การออกกฎหมาย การเก็บภาษี และงบประมาณ เป็นต้นและที่สำคัญที่สุด คือการศึกษา การพัฒนาที่ยั่งยืนจะทำสำเร็จได้นั้น คนต้องมีจริยธรรม ทั้งนี้เนื่องจากการปฏิบัติตามแนวทางใหม่ ล้วนแต่เป็นการฝืนนิสัยของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน ที่อยู่ในสังคมบริโภคเป็นอย่างมาก การแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมจึงเริ่มมีความเคลื่อนไหว ที่สำคัญในการรื้อฟื้นเรื่องจริยธรรม ต้องมีสังวร หรือ สำรวม ต้องมีมัตตัญญูตามีความรู้จักประมาณ ต้องมีความรู้สึกรับผิดชอบ ต้องมีการรู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ต้องเปลี่ยนนิสัยการบริโภค ต้องเปลี่ยนวิถีดำเนินชีวิตใหม่ ฯลฯ รายได้สมำเสมอ เพราะถ้าคนยากจนมากก็จะไปบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้หมดไป แต่ถ้ามีการกระจายรายได้เฉลี่ยให้ประชาชนมีความเป็นอยู่สมำเสมอกัน ก็จะแก้ไขปัญหาได้ดีขึ้น

2.4.3 Human Development

Human Development คือ การพัฒนามนุษย์ ต้องมีการพัฒนาให้ครบ 3 ด้านคือ

- 1) ด้านพฤติกรรม และวิถีใช้ชีวิต ตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพ และวิถีปฏิบัติในการผลิตบริโภคแข่งขัน และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมที่ดีเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ปัญญาออกงาม
- 2) ด้านจิตใจ เนื่องจากจิตใจของมนุษย์นั้นเป็นตัวหลักเพื่อใช้สำหรับชีวิตสิ่งที่จะเกิดขึ้นหลังจากสภาพจิตใจเปลี่ยนแปลงไปเมื่อจิตใจดี มีความสุขก็จะส่งผลให้จิตใจมั่นคง สติปัญญาของบุคคลนั้นก็จะดีตามไปด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นผู้ที่ควรจะต้องปฏิบัติให้ได้คือ พ่อแม่ ผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ เป็นต้น ควรนำเสนอให้กับเด็กหรือผู้

ที่ค้อยกว่า โดยแสดงให้เห็นถึงความรัก รู้จักชื่นชมปรารถนาดี แสดงความเป็นมิตรพร้อมทั้งเร้าจิตสำนึกที่จะก้าวเข้าไปร่วมสร้างสรรค์

3) ด้านปัญญา คือความรู้เข้าใจเหตุผล การเข้าถึงความจริง ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหาเป็นตัวปรับพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี และเป็นตัวนำสู่จุดมุ่งหมายแห่งความมีอิสรภาพและสันติสุข จะต้องพัฒนาควบคู่ประสานกันไปและอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจมนุษย์

ดังนั้น การค้าจึงไม่เท่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไรก็ดี การค้าคือการแลกเปลี่ยน ระหว่างประเทศ ระหว่างชุมชน และระหว่าง บุคคลหรือครัวเรือน ทำให้มีการไหลของวัตถุสิ่งของและบริการจากพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปสู่พื้นที่ที่ขาดแคลนแต่การขยาย ทำให้ลดช่องว่างของความแตกต่างระหว่างประเทศระหว่างชุมชน และระหว่างบุคคลหรือครัวเรือน แต่การขยายการค้าจำเป็นต้องกำกับด้วยความระมัดระวังไม่ให้ระบบนิเวศของแต่ละพื้นที่สูญเสียคุณภาพจนกระทั่งไม่สามารถปรับตัวได้ต้องแตกทำลายในที่สุด โดยใช้เงื่อนไข “ความพอประมาณ” เป็นกลไกกำกับให้สังคมมนุษย์มีการเจริญเติบโตอย่างยั่งยืนในลักษณะ “การอยู่ได้ด้วยตัวเอง” (สมพจน์ วรรณนุช, 2550, น. 342)

การพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถถูกจัดเป็นลำดับขั้น (The Ladder of Sustainable Development) สมพร แสงชัย ได้อธิบายขั้นตอนลำดับขั้น 4 ขั้นด้วยกัน คือ 1) The Treadmill Approach 2) Weak Sustainable Development 3) Strong Sustainable Development และ 4) The Ideal Model ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1) The Treadmill Approach การพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบสายพานนี้มีความเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในลักษณะเดียวกับแนวคิดที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentrism) หรือเทคโนโลยีเป็น ศูนย์กลาง (Technocentrism) การพัฒนาชนิดนี้เชื่อในอิสรภาพของมนุษย์และความสามารถในการแก้ปัญหา ทางสิ่งแวดล้อมทางเทคโนโลยี มนุษย์มีความสามารถในการควบคุมและใช้ธรรมชาติให้เป็นไปตามที่ต้องการ ของมนุษย์ ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์เกิดจากการเติบโตที่ยั่งยืน ซึ่งสามารถวัดได้ด้วย GNP (Gross National Product) ส่วนปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้นสามารถแก้ไขได้ภายหลังเสมอ แต่ในบางครั้ง แนวคิดนี้จะขัดกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ในด้านการเอารัดเอาเปรียบ ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม คนจน หรือเกษตรกรมากจนเกินไป นอกจากนี้ยังอาจจะก่อให้เกิดการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพในชนบทและในระบบนิเวศ

2) Weak Sustainable Development การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบอ่อน มีการนำประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมกับการเติบโตแบบทุนนิยม โดยเน้นการ เติบโตทางเศรษฐกิจและรวมสิ่งแวดล้อมในค่าใช้จ่ายของการเติบโต สิ่งแวดล้อมที่นี้เป็นทรัพยากรที่สามารถวัด ได้และสามารถแลกเปลี่ยน

(Trade-off) กับผลกำไรที่เกิดขึ้นได้ การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบนี้จึงเป็นการเติบโตทาง เศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้สภาวะการคงตัวของกองทุนทรัพยากร ไม่ทำให้ค่าของกองทุนหมดสิ้นไป ดังนั้น มาตรการทางการจัดการสิ่งแวดล้อมต่างๆ ของ World Bank หรือ UN จึงจัดอยู่ในการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบอ่อน ได้แก่ EIA (Environment Impact Assessment), Benefit/Cost Analysis, มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ สำหรับสิ่งแวดล้อม, แนวคิดของประเทศทางเหนือหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว, การจัดการสิ่งแวดล้อมที่เน้นบริบท ทางการเมืองและสังคมระดับชาติโดยมาพึงเสียงประชาชนหรือ ค่านิยมท้องถิ่น เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็น แนวทางที่มีมนุษย์และเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางเช่นกัน แต่ยังคงผสมผสานสิ่งแวดล้อมมาเป็นส่วนหนึ่ง ของการเติบโตทางเศรษฐกิจบ้าง

3) Strong Sustainable Development เป็นแนวคิดเน้นการปกป้องสิ่งแวดล้อมเป็นเงื่อนไขการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยต้องมีการอนุรักษ์ขีด ความสามารถในการผลิตของต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม , รักษาและเพิ่มเติมปริมาณทรัพย์สินต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะที่มีค่าสำหรับการอนุรักษ์หรือสามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ และมาตรการควบคุมตลาด การแทรกแซง โดยรัฐหรือความร่วมมือของชุมชนท้องถิ่น หรือกล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดที่ทำให้ระบบนิเวศทันสมัย (Ecological Modernization) เพราะเป็นผลดีต่อการพัฒนาและสิ่งแวดล้อม มีแนวคิดคิดทาง เศรษฐศาสตร์และการเมืองเป็น สังคมนิยมมากกว่าเสรีนิยมหรือทุนนิยม แต่ยังคงยอมรับเครื่องมือทางการตลาดและเศรษฐศาสตร์เป็นแนวทางใน การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และมีการกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่นและชุมชนมากขึ้น ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมต้องแก้ไขที่ต้นเหตุและไม่ปล่อยให้ไปก่อปัญหาให้คนอื่นต่อไป การไม่ แก้ปัญหาในปัจจุบันจะกลายเป็นภาระของคนยุคต่อไป โดยใช้หลักการป้องกันไว้ก่อน (Principle of Precaution) นั่นคือ ต้องมีการศึกษาหาแนวทางป้องกันก่อน การดำเนินงาน ซึ่งหลักฐานทางวิทยาศาสตร์มีผลต่อการตัดสินใจ

4) The Ideal Model เป็นแนวคิดของนักนิเวศวิทยาที่ต้องการเปลี่ยนโครงสร้าง สังคม ระบบเศรษฐกิจ และการเมืองอย่างสิ้นเชิง ทาง ทศนคติที่มีต่อธรรมชาติ มนุษย์ต้องยอมรับคุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) ของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งหมดในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์หรือไม่ นั่นคือ มนุษย์ต้องคืนให้แก่ธรรมชาติเท่ากับ ที่มนุษย์เอามาจากระบบนิเวศ การเติบโตหรือการพัฒนาต้องวัดด้วยคุณภาพมากกว่าปริมาณ เช่น คุณภาพชีวิต แทนมาตรฐานความเป็นอยู่ เป็นต้น (สมพร แสงชัย, 2545)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2556) อธิบาย หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธโดยยึดหลักบูรณาการ (Intergration) คือ หลักการของความสมดุล หมายถึงการทำให้สมบูรณ์ด้วยการนำหน่วยย่อยแต่ละหน่วยซึ่งมีความเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกันมารวมกันทำให้เกิดความพอดีหรือสมดุล และองค์รวมนั้นมีการดำเนินไปด้วยดี มีภาวะและคุณสมบัติในตัวเอง เช่น คนเป็นองค์รวมเกิดจาก

กายกับใจ นอกนั้นยังมีส่วนประกอบอื่นๆ มากมายและส่วนประกอบอื่นๆ ก็เข้ามาบูรณาการประสานกัน โดยแต่ละส่วนก็มีพัฒนาการในตัวเอง ธรรมชาติและสังคมก็มีสภาพในทำนองเดียวกันนี้ คือต่างเป็นองค์รวม มนุษย์ที่บรรลุจุดหมายการพัฒนามนุษย์ทั้งระบบแล้วจะเป็นปัจจัยตัวกระทำนำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้เป็นไปในทางที่ดีก็เกื้อหนุนแก่การดำรงอยู่ที่ดีของมนุษย์ เป็นแกนกลางประสานบูรณาการกับระบบองค์รวมใหญ่เรียกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (ป.อ.ปยุตโต, 2556, น. 237)

การจัดทำเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals : SDGs) ประกอบด้วย 17 เป้าหมาย (Proposed Goals) และ 169 เป้าประสงค์ (Proposed Targets) เพื่อใช้เป็นแผนที่นำทางสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนในอีก 15 ปีข้างหน้า โดยภายใต้กรอบเป้าหมายนี้ ที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติล้วนเห็นพร้อมกันว่า การจะบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้น จำเป็นจะต้อง สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในทุกๆ มิติ ไม่ว่าจะเป็นมิติเศรษฐกิจ (Economic Dimension) มิติทางสังคม (Social Dimension) และมิติสิ่งแวดล้อม (Environmental Dimension)

เป้าหมายที่ 1 ยุติความยากจนทุกรูปแบบในทุกที่

เป้าหมายที่ 2 ยุติความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหารและยกระดับโภชนาการและส่งเสริม เกษตรกรรมที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 3 สร้างหลักประกันว่าคนมีชีวิตที่มีสุขภาพดีและส่งเสริมสวัสดิภาพสำหรับทุกคนในทุกวัย

เป้าหมายที่ 4 สร้างหลักประกันว่าทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างครอบคลุมและเท่าเทียม และ สนับสนุน โอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต

เป้าหมายที่ 5 บรรลุความเสมอภาคระหว่างเพศและให้อำนาจของผู้หญิงและเด็กหญิงทุกคน

เป้าหมายที่ 6 สร้างหลักประกันว่าจะมีการจัดให้มีน้ำและสุขอนามัยสำหรับทุกคน และมีการบริหารจัดการที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 7 สร้างหลักประกันว่าทุกคนเข้าถึงพลังงานสมัยใหม่ในราคาที่สามารถซื้อหาได้ เชื่อถือได้ และยั่งยืน

เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่อง ครอบคลุม และยั่งยืน การจ้างงานเต็มที่และ มีผลิตภาพและการมีงานที่สมควรสำหรับทุกคน

เป้าหมายที่ 9 สร้าง โครงสร้างพื้นฐานที่ทีความทนทาน ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ครอบคลุมและยั่งยืน และส่งเสริมนวัตกรรม

เป้าหมายที่ 10 ลดความไม่เสมอภาคภายในและระหว่างประเทศ

เป้าหมายที่ 11 ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความครอบคลุม ปลอดภัย มีภูมิคุ้มกันและยั่งยืน

เป้าหมายที่ 12 สร้างหลักประกันให้มีรูปแบบการบริโภคและผลิตที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 13 ปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบที่เกิดขึ้น

เป้าหมายที่ 14 อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเลและทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 15 ปกป้อง ฟื้นฟู และสนับสนุนการใช้ระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน จัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ต่อสู้การกลายสภาพเป็นทะเลทราย หยุดการเสื่อมโทรมของที่ดินและฟื้นสภาพกลับมาใหม่ และหยุดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ

เป้าหมายที่ 16 ส่งเสริมสังคมที่สงบสุขและครอบคลุมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ทุกคนเข้าถึง ความยุติธรรมและสร้างสถาบัน ที่มีประสิทธิภาพ รับผิดชอบ และครอบคลุม ในทุกระดับ

เป้าหมายที่ 17 เสริมความเข้มแข็งให้แก่กลไกการดำเนินงานและฟื้นฟูสภาพหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลกสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน

และใน 17 เป้าหมายนี้จึงมีการประชุมสหประชาชาติระดับผู้นำเพื่อรับรองวาระการพัฒนาภายหลังปี ค.ศ. 2015 (UN Summit for the Adoption of the Post-2015 Development Agenda) ที่จัดขึ้นระหว่างวันที่ 25-27 กันยายน 2558 ณ สำนักงานใหญ่องค์การสหประชาชาติ นครนิวยอร์ก เป็นการประชุมระดับประมุขของรัฐหรือหัวหน้ารัฐบาลของประเทศสมาชิก เพื่อรับรองเอกสาร “Transforming Our World : The 2030 Agenda for Sustainable Development” ซึ่งถือเป็นพันธะสัญญาทางการเมืองในระดับผู้นำ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลกในอีก 15 ปีข้างหน้า โดยจะไม่มีการลงนาม เพื่อยืนยันเจตนารมณ์ทางการเมืองของประเทศสมาชิกในการแก้ไขปัญหาความยากจนและขจัดความเหลื่อมล้ำในทุกมิติและรูปแบบ และบรรลุวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ต่อเนื่องจากเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษนอกจากนี้ เอกสารภายใต้ชื่อ Transforming Our World : The 2030 Agenda for Sustainable Development ได้ระบุกลไกที่จะขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในอีก 15 ปีข้างหน้าไว้ โดยกลไกการติดตามดังกล่าวจะอยู่ภายใต้หัวข้อการติดตามและทบทวนผล (Follow-up and Review) ซึ่งวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลไกการติดตามและทบทวนผลดังกล่าวนั้น มุ่งหวังให้ผู้แทนระดับสูงของหน่วยงานภาครัฐหรือภาคการเมืองและผู้ที่เกี่ยวข้องจากภาคส่วนต่าง ๆ ของประเทศภาคีสมาชิก ได้มีเวทีแลกเปลี่ยน ข้อคิดเห็น ประสานความร่วมมือทั้งแนวทางปฏิบัติที่ดีในการติดตามและทบทวนผลการดำเนินงานเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศ เพื่อช่วยเสริมศักยภาพการติดตามและทบทวนผลในอนาคต โดยจะเน้นการติดตามความก้าวหน้าและช่องว่างในการดำเนินงานอย่างครอบคลุมเป็นประจำในทุกระดับ โดย

แบ่งเป็น 3 ระดับได้แก่ 1) เวทีระดับโลก จะเป็นเวทีการหารือทางการเมืองระดับสูง (High - Level Political Forum-HLPF) 2) เวทีระดับภูมิภาค และ 3) เวทีระดับชาติ (สำนักงานกิจการยุติธรรม: มปป)

2.4.4 เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (พระมหาสุพร รุกขิตธมฺ โม, 2560) มีขอบข่ายและเนื้อหาที่กว้างขวางมากมี 2 ประการ คือ

1) ความสมดุล (Equilibrium) นั่นคือ การพัฒนาที่สอดคล้องกว้างขวางและเชื่อมประสานกันอย่างมีคุณภาพทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ทั้งในลักษณะสัดส่วนปริมาณ และการกระจาย

2) ความเท่าเทียมกัน (Equation) คือ ผลที่ได้จากการพัฒนาจะต้องกระจายไปอย่างเท่าเทียมกันในทุกมิติของพื้นที่ และช่วงเวลา ทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน 17 ประการของสหประชาชาติ (สยาม อรุณศรีมรกต และยงยุทธ วัชรกุล, 2560) ได้เผยแพร่เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน 17 ประการของสหประชาชาติให้ทุกคนได้รับทราบและนำไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศไทย ตั้งแต่ในระดับกิจกรรม โครงการ และระดับนโยบายประเทศ โดยมีเป้าหมายดังต่อไปนี้

เป้าหมายที่ 1 ขจัดความยากจน (No Poverty: End Poverty in all its Forms Everywhere) จากประชากรโลกมากกว่า 7000 ล้านคนพบว่ามากกว่า 800 ล้านคนยังคงมีชีวิตอยู่ด้วยความยากแค้น โดยมีรายได้น้อยกว่า 1.25 เหรียญสหรัฐต่อวันหรือน้อยกว่า 40 บาทต่อวัน หลายคนยังขาดอาหารที่พอเพียง น้ำดื่มที่สะอาด สุขอนามัยที่ดี แม้ว่าประเทศต่างๆ จะมีการพัฒนาเศรษฐกิจและเจริญเติบโตไปได้อย่างรวดเร็ว เช่น จีนและอินเดีย ได้ช่วยให้หลายล้านคนพ้นจากความยากจนแต่เป็นการเจริญเติบโตที่ไม่เท่าเทียมกันโดยผู้หญิงมีแนวโน้มจะมีความยากจนมากกว่าผู้ชาย อันเนื่องจากผู้หญิงไม่ได้รับค่าจ้าง ไม่ได้รับการศึกษา และมีทรัพย์สินไม่เท่าเทียมกับผู้ชาย เป้าหมายในข้อที่หนึ่งจึงเน้นการขจัดความยากจนในทุกรูปแบบให้หมดสิ้นไปภายในปี ค.ศ.2030 หรือ พ.ศ. 2573

เป้าหมายที่ 2 การขจัดความหิวโหย (Zero Hunger: End Hunger, Achieve Food Security and Improved nutrition and Promote Sustainable Agriculture) การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้ประชากรที่ขาดแคลนอาหารลดลงเกือบครึ่งหนึ่งที่เคยเป็นอยู่ในอดีต ประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศที่เคยเผชิญปัญหาความอดอยากและความหิวโหย ปัจจุบันสามารถจัดอาหารและโภชนาการ

ให้แก่ผู้ด้อยโอกาส โดยประเทศในเอเชียกลางเอเชียตะวันออก ลาตินอเมริกา และประเทศในกลุ่มแคริบเบียน มีความก้าวหน้าอย่างมากในการจัดสรรอาหารและโภชนาการให้เพียงพอกับประชากร โดยมีความมุ่งมั่นในการจัดความหิวโหยและความอดอยากทุกรูปแบบให้หมดไปภายในปี ค.ศ. 2030 หรือ พ.ศ. 2573 เพื่อให้แน่ใจว่าทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและผู้ด้อยโอกาส สามารถเข้าถึงอาหารที่มีโภชนาการที่เหมาะสมและเพียงพอตลอดทั้งปี เป้าหมายยังเกี่ยวข้องกับส่งเสริมการผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืนและปลอดภัยการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่และกำลังการผลิตของเกษตรกรรายขนาดเล็ก

เป้าหมายที่ 3 การมีสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี (Good Health and Well-being: Ensure Healthy Lives and Promote Well-being for All) จากการพัฒนาที่ผ่านมา 15 ปีได้มีความพยายามในการลดการเสียชีวิตของเด็กแรกเกิด การพัฒนาการบริการทางการแพทย์แก่สุขภาพของมารดา และลดการติดเชื้อเอชไอวีและโรคอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา อัตราการเสียชีวิตของเด็กทั่วโลกลดลงกว่าร้อยละ 50 และการเสียชีวิตของมารดาลดลงร้อยละ 45 ในระหว่างปี พ.ศ. 2543 ถึง พ.ศ. 2556 ภาวะการติดเชื้อเอชไอวีลดลงร้อยละ 30 และมากกว่า 6.2 ล้านคนปลอดภัยจากโรคมาเลเรีย การเสียชีวิตที่ผ่านมาสามารถหลีกเลี่ยงได้โดยการป้องกันและการรักษา การศึกษาการณรงค์ การฉีดวัคซีนป้องกัน การดูแลสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมีความมุ่งมั่นที่จะหยุดการติดเชื้อเอชไอวี วัณโรค มาเลเรีย และโรคติดต่อชนิดอื่นๆ ภายในปี พ.ศ. 2573 และกำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อให้บรรลุหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า และจัดให้มีการเข้าถึงวัคซีนและยาที่มีประสิทธิภาพและปลอดภัยสำหรับทุกคน การสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาวัคซีนก็เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการนี้เช่นเดียวกับการเข้าถึงยารักษาโรคในราคาที่สามารถซื้อหาได้

เป้าหมายที่ 4 การได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ (Quality Education: Ensure Inclusive and Equitable Quality Education and Promote Lifelong Learning Opportunities for All) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมามีความก้าวหน้าในการจัดบริการการศึกษาในระดับประถมศึกษาถ้วนหน้าเป็นอย่างมาก อัตราการได้รับการศึกษารวมของประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มขึ้นร้อยละ 91 ในปี พ.ศ. 2558 และจำนวนเด็กทั่วโลกที่ไม่ได้รับการศึกษาลดลงเกือบครึ่งหนึ่ง นอกจากนี้อัตราผู้ที่มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ยังเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมากเด็กหญิงได้เข้าเรียนหนังสือมากขึ้นกว่าเดิม การจะให้มีการศึกษาที่มีคุณภาพและทั่วถึงสำหรับทุกคนนั้นได้ตอกย้ำความเชื่อที่ว่า การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งในกลไกที่สำคัญที่สุดและอยู่เหนือบทพิสูจน์ใดๆ การศึกษาจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เป้าหมายนี้สร้างความมั่นใจว่าเด็กหญิงและเด็กชายทุกคนจะสำเร็จการศึกษาโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายภายในปี พ.ศ. 2573 นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายในการเข้าถึงการฝึกอบรมอาชีพในราคาที่เหมาะสมและอย่างเท่าเทียมกัน

เป้าหมายที่ 5 ความเท่าเทียมทางเพศ (Gender equality: Achieve Gender Equality and Empower all Women and Girls) ตั้งแต่ปี พ.ศ.2573 สหประชาชาติและประเทศต่างๆ ได้ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกันระหว่างเพศเป็นหลักในการทำงาน และการดำเนินการดังกล่าวได้บรรลุความเท่าเทียมกันทางเพศในการให้การศึกษาระหว่างเด็กชายและเด็กหญิง และปัจจุบันผู้หญิงสามารถทำงานนอกบ้านและได้รับค่าแรงที่ไม่ใช่จากการทำเกษตรถึงร้อยละ 41 เมื่อเทียบกับปี พ.ศ.2533 ซึ่งมีเพียงร้อยละ 35 เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน มีจุดมุ่งหมายในการต่อ ยอดความสำเร็จนี้เพื่อให้แน่ใจว่าการยุติการเลือกปฏิบัติต่อเด็กหญิงและผู้หญิงในทุกที่อย่างถาวร ถึงแม้ในบางภูมิภาคยังมีความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงการจ้างงานที่ให้ค่าตอบแทน และยังมีช่องว่างของค่าแรงระหว่างชายและหญิงในตลาดแรงงาน และประเด็นที่ยังเป็นอุปสรรคสำคัญในการแก้ไข ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศคือ ความรุนแรงทางเพศ การฉวยประโยชน์ทางเพศ งานบ้าน งานดูแลสมาชิกในครอบครัวที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนแต่อย่างใดหรือไม่ได้รับการปกป้องดูแลทางกฎหมายแรงงาน

เป้าหมายที่ 6 การมีน้ำสะอาดและการมีสุขอนามัยที่ดี (Clean Water and Sanitation: Ensure Access to Water and Sanitation for All) ปัญหาด้านการขาดแคลนน้ำอาจส่งผลกระทบต่อประชาชนทั่วโลกมากกว่าร้อยละ 40 แต่สิ่งที่น่าตกใจคือ นักวิทยาศาสตร์คาดการณ์ว่าปัญหาการขาดแคลนน้ำจะมีความรุนแรงมากขึ้น พร้อมกันกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและอุณหภูมิโลกที่สูงขึ้น ถึงแม้ประชากรโลกจำนวน 2,100 ล้านคนจะสามารถเข้าถึงน้ำสะอาดและการมีสุขอนามัยที่ดีตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 แต่แหล่งน้ำดื่มที่ปลอดภัยนับวันจะมีน้อยลงยังคงเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบในทุกทวีป การที่มีน้ำดื่มที่สะอาดและปลอดภัยในปี พ.ศ.2573 จำเป็นต้องมีการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม โดยจัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสุขอนามัย การส่งเสริมสุขอนามัยในทุกระดับประชาชน สิ่งจำเป็นในการป้องกันและฟื้นฟูระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น ความสมบูรณ์ของป่าไม้พื้นที่ชุ่มน้ำและแม่น้ำ เป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการ

เป้าหมายที่ 7 การมีพลังงานที่สะอาดและราคาถูกลง (Affordable and Clean Energy: Ensure Access to Affordable, Reliable, Sustainable and Modern Energy for All) ในระหว่างปี พ.ศ.2533 ถึง พ.ศ.2553 มีจำนวนประชากรที่มีไฟฟ้าใช้เพิ่มขึ้นอีก 1700 ล้านคน แต่ด้วยจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ความต้องการ

พลังงานที่ราคาถูกลงก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน เศรษฐกิจโลกที่พึ่งพาเชื้อเพลิงฟอสซิล และการเพิ่มขึ้นของการปล่อยก๊าซเรือนกระจกได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงต่อสภาพภูมิอากาศ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลถึงทุกประเทศในทุทวีปทั่วโลกเป้าหมายที่จะเข้าถึงไฟฟ้าในราคาที่เหมาะสมในทุกที่ภายในปี พ.ศ.2573 หมายถึงการลงทุนในแหล่งพลังงานที่สะอาด เช่น พลังงาน

แสงอาทิตย์ ลมและความร้อน การนำมามาตรฐานการประหยัดค่าใช้จ่ายที่มีประสิทธิภาพมาใช้ในอาคารและอุตสาหกรรมสามารถลดการใช้ไฟฟ้าทั่วโลกได้ถึงร้อยละ 14 ซึ่งหมายถึงการลดการสร้างโรงไฟฟ้าขนาดกลางถึง 1,300 โรงงาน

เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมงานที่มีคุณค่าและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Decent Work and Economic Growth: Promote Inclusive and Sustainable Economic Growth, Employment and Decent Work for All) ในช่วง 25 ปีที่ผ่านมาจำนวนผู้ใช้แรงงานที่ยากจนมีจำนวนลดลงอย่างมาก ถึงแม้โลกจะเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ.2551-2552 ที่ก่อให้เกิดผลกระทบระยะยาวนานในประเทศที่กำลังพัฒนา ประชากรชนชั้นกลางได้มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นเกือบสามเท่าของทศวรรษที่ผ่านมา เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มั่นคงยั่งยืนอันเป็นผลมาจากการผลิตที่ดีขึ้นด้วยนวัตกรรมทางเทคโนโลยี การสนับสนุนนโยบายที่ส่งเสริมการประกอบการทางธุรกิจและการสร้างงานเป็นประเด็นสำคัญ เช่นเดียวกับการมีมาตรการที่มีประสิทธิภาพในการหยุดการใช้แรงงานกดขี่ การใช้แรงงานบังคับ การใช้แรงงานทาส การค้ามนุษย์ ภายในปี พ.ศ.2573 เป้าหมายคือ การจ้างงานที่เต็มรูปแบบและมีประสิทธิภาพ โดยเป็นการทำงานที่มีคุณค่าสำหรับผู้หญิงและผู้ชายทุกคน

เป้าหมายที่ 9 การส่งเสริมอุตสาหกรรม นวัตกรรมและโครงสร้างพื้นฐาน (Industry, Innovation and Infrastructure: Built Resilient Infrastructure, Promote Sustainable Industrialization and Foster Innovation) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีถือเป็นกุญแจสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม เช่น การจ้างงานใหม่ ๆ การส่งเสริมการใช้พลังงานให้เกิดประโยชน์สูงสุด การส่งเสริมอุตสาหกรรมที่ยั่งยืน และการลงทุนในงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์และนวัตกรรม เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่สนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานให้แข็งแกร่งและส่งเสริมนวัตกรรมเป็นเป้าหมายที่สำคัญในการพัฒนาซึ่งการบูรณาการการพัฒนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งและยังส่งผลให้เกิดความก้าวหน้าในเป้าหมายอื่นๆ อีกด้วย

เป้าหมายที่ 10 ลดความเหลื่อมล้ำ (Reduce Inequalities: Reduce Inequality within and Among Countries) เป็นที่ทราบกันดีว่าความเหลื่อมล้ำของรายได้ของประชากรที่กำลังเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จำนวนร้อยละ 10 ของคนที่ร่ำรวยที่สุดมีรายได้มากถึงร้อยละ 40 ของรายได้รวมทั่วโลก ขณะที่ผู้ที่ยากจนที่สุดร้อยละ 10 มีรายได้เพียงร้อยละ 2-7 ของรายได้รวมทั่วโลก ในประเทศกำลังพัฒนาความเหลื่อมล้ำของรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 11 ตามการเจริญเติบโตของประชากรความเหลื่อมล้ำของรายได้เป็นปัญหาระดับโลกที่ต้องการหาทางออกร่วมกัน โดยการปรับปรุงกฎหมายกฎระเบียบข้อบังคับการตรวจสอบตลาดการเงินและสถาบันการเงิน การส่งเสริมความช่วยเหลือการพัฒนา การลงทุนโดยตรงจากต่างชาติไปยังภูมิภาคที่ยังต้องการความช่วยเหลือมากที่สุด

เป้าหมายที่ 11 การพัฒนาเมืองและชุมชนอย่างยั่งยืน (Sustainable Cities and Communities: Make Cities Inclusive, Safe, Resilient and Sustainable) การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเมืองในประเทศที่กำลังพัฒนาควบคู่ไปกับการเพิ่มขึ้นของการย้ายถิ่นฐานจากชนบทสู่เมืองอันจะนำไปสู่การขยายของเมืองขนาดใหญ่ ในปี พ.ศ. 2553 มีเมืองขนาดใหญ่จำนวน 10 แห่งที่มีพลเมืองมากกว่า 10 ล้านคนต่อในปี พ.ศ. 2557 มีเมืองขนาดใหญ่เกิดขึ้นเป็น 28 แห่งที่มีประชากรอาศัยอยู่ 453 ล้านคน รัฐบาลระดับชาติและท้องถิ่นกำลังจัดการกับการเพิ่มขึ้นของประชากรในพื้นที่เหล่านั้นซึ่งมาพร้อมกับปัญหาความยากจน การกระจุกตัวของที่อยู่อาศัยทำให้เมืองปลอดภัยและยั่งยืนหมายถึงการสร้างหลักประกันในการเข้าถึงที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย และราคาที่เหมาะสมรวมทั้งการยกระดับชุมชนแออัด การลงทุนเรื่องการขนส่งสาธารณะ การสร้างพื้นที่สีเขียวสาธารณะ การปรับปรุงการวางผังเมืองและการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน

เป้าหมายที่ 12 มีการบริโภคและการผลิตอย่างยั่งยืน (Responsible Consumption and Production) การบรรลุเป้าหมายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องส่งเสริมการบริโภคและการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยมีการเปลี่ยนวิธีในการลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการบริโภคและการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่ปล่อยก๊าซเรือนกระจกหรือที่เรียกว่า รอยเท้าคาร์บอน (carbon footprint) และกิจกรรมที่ใช้น้ำมากที่สุดกิจกรรมภาคเกษตรกรรมเป็นภาคที่มีการใช้น้ำมากที่สุด โดยปัจจุบันสัดส่วนการใช้น้ำในการชลประทานเพื่อการเกษตรอยู่ที่ร้อยละ 70 ของปริมาณน้ำจากกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพและวิธีการกำจัดขยะที่เป็นพิษคือเป้าหมายสำคัญในการบรรลุวัตถุประสงค์นี้ การส่งเสริมให้ภาคอุตสาหกรรมภาคธุรกิจและผู้บริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การลดปริมาณขยะเป็นสิ่งสำคัญที่ติดเกี่ยวกับการสนับสนุนให้ประเทศกำลังพัฒนาก้าวสู่แผนการบริโภคและการผลิตที่ยั่งยืนภายในปี พ.ศ. 2573

เป้าหมายที่ 13 การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Action: Take Urgent Action to Combat Climate Change and Its Impacts) ทุกประเทศในโลกได้รับผลกระทบและความรุนแรงจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การปล่อยก๊าซเรือนกระจกยังเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และขณะนี้ระดับของก๊าซเรือนกระจกในบรรยากาศได้เพิ่มสูงขึ้นกว่าร้อยละ 50 จากระดับในปี พ.ศ. 2533 นอกจากนี้ภาวะโลกร้อนยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระยะยาวกับระบบภูมิอากาศซึ่งผลลัพธ์ที่ตามมาอาจไม่สามารถแก้ไขได้ถ้าหากไม่เริ่มดำเนินการตั้งแต่นี้ การเตรียมพร้อมกับการเปลี่ยนแปลง และความสามารถในการปรับตัวของมนุษยชาติต่อภูมิอากาศประเทศที่เป็นเกาะและมีพื้นที่ติดทะเลอาจถูกน้ำท่วม การเตรียมพร้อมต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการสร้างความตระหนักรู้ และการบูรณาการมาตรการต่างๆ ในนโยบายและกลยุทธ์ระดับชาติ ด้วย

เจตจำนงทางการเมืองและการพัฒนาเทคโนโลยีที่รวดเร็วทำให้ยังคงเป็นไปได้ที่จะจำกัดการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิโลก ได้ถึงสององศาเซลเซียสที่สูงกว่าระดับยุคก่อนปฏิวัติอุตสาหกรรมสิ่งนี้จำเป็นต้องดำเนินการร่วมกันอย่างเร่งด่วน

เป้าหมายที่ 14 การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืน (Life Below Water: Conserve and Sustainably Use the Oceans, Seas and Marine Resources) มีประชากรมากกว่า 3,000 ล้านคนที่อาศัยอยู่บริเวณชายฝั่งทะเล มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจบริเวณชายฝั่งทะเลและในทะเล และพึ่งพาอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพทางทะเลและชายฝั่งทะเล แต่ในปัจจุบันร้อยละ 30 ของปลาทะเลของโลกได้ถูกใช้เกินกำลังการเสริมสร้างของสิ่งมีชีวิตต่ำกว่าระดับจำนวนที่ปลาทะเลจะสามารถแพร่พันธุ์ได้ทันตามความต้องการของประชากร เป้าหมายในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้สร้างกรอบการทำงานเพื่อจัดการและปกป้องระบบนิเวศทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืนจากภาวะมลพิษที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์บนบก

เป้าหมายที่ 15 การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศทางบก (Life on Land: Sustainable Manage Forests, Combat Desertification, Halt and Reverse Land Degradation, Halt Biodiversity Loss) เป็นการส่งเสริมการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืนของระบบนิเวศ การจัดการป่าไม้และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งที่ผ่านมาจะพบความเสื่อมโทรมของที่ดินอย่างมากแบบที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน พื้นที่ป่าไม้สูญเสียมากถึง 12 ล้านเฮกเตอร์ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อผู้ที่ยากจนทั่วโลก นอกจากนั้นยังเกิดการสูญเสียที่ดินทำกิน 30-35 เท่า มากกว่าที่เคยเกิดขึ้นมาในอดีต ความแห้งแล้งและการขยายตัวของทะเลทรายก็ยังคงเพิ่มขึ้นทุกปี เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนมุ่งมั่นที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูประโยชน์จากระบบนิเวศทางบกภายในปี พ.ศ.2573 เช่น การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่ชุ่มน้ำ พื้นที่กึ่งแห้งแล้งและภูเขา การส่งเสริมการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน การป้องกัน การตัดไม้ทำลายป่าอย่างจริงจังก็จะช่วยบรรเทาผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ พร้อมกันนั้นต้องมีการดำเนินการอย่างเร่งด่วนเพื่อที่จะลดความสูญเสียถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

เป้าหมายที่ 16 การสร้างสังคมสันติสุข การสร้างความยุติธรรมและสถาบันอันเป็นที่พึงของส่วนรวม (Peace, Justice and Strong Institutions: Promote just, Peaceful and Inclusive Societies) สันติสุขความมั่นคง สิทธิมนุษยชน และการปกครองที่มีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของหลักนิติธรรมเป็นกลไกที่มีความสำคัญอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ปัจจุบันโลกมีการแบ่งแยกมากขึ้นบางภูมิภาคมีความสงบ ความมั่นคงและความเจริญอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่บางภูมิภาคตกอยู่ในวงจรของความขัดแย้งและความรุนแรงที่ดูเหมือนจะไม่มีวันสิ้นสุด สิ่งต่างๆ เหล่านี้สามารถ

หลีกเลี่ยงได้และควรจะต้องได้รับการแก้ไขเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมุ่งมั่นที่จะลดความรุนแรงทุกรูปแบบ และเป็นแนวทางร่วมกันระหว่างรัฐบาล และชุมชนเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและความไม่มั่นคงได้อย่างยั่งยืน การสร้างความเข้มแข็งทางกฎหมายหรือนิติรัฐ

เป้าหมายที่ 17 การมีส่วนร่วมของประชาชนในเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Partnerships for the Goals: Revitalize the Global Partnership for Sustainable Development) โลกในปัจจุบันคือยุคแห่งการสื่อสารเนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการสื่อสารอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ การกระจายความรู้อย่างมากภายในระบบอินเทอร์เน็ต การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารการเสริมสร้างนวัตกรรม การประสานงานด้านนโยบายจะช่วยให้ประเทศกำลังพัฒนาในการจัดการความรู้และการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันการส่งเสริมการลงทุนในการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน

2.5 ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎีการพัฒนา (Theoretical Debates)

หลังจากสงครามในแอฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกา ได้รับเอกราชกลายเป็นรัฐชาติหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก รัฐในยุคหลังอาณานิคมจึงมีการเรียกชื่อรวมกันว่า ประเทศโลกที่สาม เนื่องจากการพัฒนาในประเทศเหล่านี้มีสภาพล่าช้า จึงเกิดองค์ความรู้ว่าด้วยการพัฒนาขึ้นในวงการวิชาการของตะวันตก ซึ่งเรียกว่าทฤษฎีการทำให้ทันสมัย ทฤษฎีนี้เองที่ทำให้ต้องมีประเด็นถกเถียงในแง่ทฤษฎีด้านการพัฒนาเพราะมีผลกระทบในแง่ลบในการพัฒนาโลกที่สาม จึงก่อให้เกิดการแก้ไขทฤษฎี ประเด็นสำคัญคือ การวิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎีฟุ้งฟิงที่เน้นหนักปฏิเสธทฤษฎีการทำให้ทันสมัย จึงได้มีการปรับทฤษฎีฟุ้งฟิง จนเกิดเป็นทฤษฎีระบบโลกขึ้น ทฤษฎีการสร้างความทันสมัยและทฤษฎีระบบโลกต่างก็เป็นทฤษฎีที่ใช้องค์ความรู้ด้านการพัฒนาเนื่องจากทั้งสองทฤษฎีนี้มีความคล้ายคลึงกันบางอย่างทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงนั้นมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน การเกิดทฤษฎีทั้งสองนี้จึงมีแนวคิดที่ประเพณีและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ตะวันตกว่าไม่มีความสามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาแบบทุนนิยมได้ นักทฤษฎีการสร้างความทันสมัยให้ความสำคัญของวัฒนธรรมว่ามีส่วนที่เอื้อในการพัฒนาสำหรับนักทฤษฎีระบบโลกกลับให้ความสำคัญของอุดมการณ์การพัฒนาในฐานะเป็นตัวกำหนดผลลัพธ์ของการพัฒนา

จนในคริสต์ทศวรรษ 1980 ได้มีการเชื่อมความคิดเพื่อนำไปหาข้อสรุประหว่างทั้งสองทฤษฎีนี้โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทของรัฐในการพัฒนาทั้งสองทฤษฎีนี้ได้ปรับเปลี่ยนมุมมองจากการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจในฐานะเป็นตัวกำหนดการพัฒนา มาให้ความสำคัญกับการเมืองในการพัฒนาระดับชาติ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2558, น. 135)

การพัฒนา (Development) ได้จึงกลายเป็นมโนทัศน์ที่มีความสำคัญที่สุด ที่ถูกนำมาใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศต่าง ๆ ในโลกที่สามซึ่งส่วนใหญ่เคยเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจชาติตะวันตก การพัฒนาจึงถูกเป็นมโนทัศน์เชิงปทัสสถาน (Normative) ซึ่งบ่อยครั้งได้ถูกนำไปเชื่อมโยงกับเรื่องของความก้าวหน้า (Progress) อันเป็นมรดกของความคิดในยุคแห่งแสงสว่าง (The Enlightenment) ในตะวันตก มโนทัศน์การพัฒนาจึงเป็นเวทีของการช่วงชิงความหมายที่ยังตกลงกันไม่ได้ (Contested Concept) ความหมายของการพัฒนาเป็นผลที่เกิดจากความรู้สึกส่วนตัวและสะท้อนให้เห็นการตัดสินในเชิงคุณค่า (Value Judgement) ความเห็นที่ไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับความหมายของคำ ๆ นี้มาจากลักษณะที่มีหลายมิติ ฮันทิงตัน (Huntington, 1987) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในฐานะที่เป็นเงื่อนไข การพัฒนาครอบคลุมอย่างน้อยถึง 5 เป้าหมาย ได้แก่ การเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) ความเท่าเทียมกันทางสังคม (Social Equality) การเมืองที่เป็นประชาธิปไตย (Political Democracy) ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และเสถียรภาพ (Stability and Order) และควมมีอิสระของชาติ (National Autonomy) ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ เป้าหมายเหล่านี้ย่อมมีความขัดแย้งกันเองอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ และไม่มีความเห็นพ้องต้องกันที่เป็นสากลในเรื่องของวิถีทางที่ดีที่สุดที่จะบูรณาการเป้าหมายเหล่านี้เข้าด้วยกัน

Goulet (1992, p. 470) ให้เหตุผลอีกอันหนึ่งของการที่ยังไม่สามารถมีความเห็นพ้องต้องกันที่เป็นสากลเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนา ก็คือข้อเท็จจริงที่ว่า การพัฒนามีทั้งราคาที่ต้องจ่ายและผลประโยชน์ที่จะได้รับสำหรับกลุ่มคนที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม พุดถึงเมื่อเขานิยามการพัฒนาว่าเป็นเสมือน “คาบสองคมซึ่งนำผลประโยชน์มาให้ แต่ก็สร้างความสูญเสียและทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องค่านิยมได้เช่นกัน” เหตุผลอีกอันหนึ่งของการที่ยังไม่สามารถมีความเห็นพ้องต้องกันที่เป็นสากลเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนา ก็คือข้อเท็จจริงที่ว่า การพัฒนามีทั้งราคาที่ต้องจ่ายและผลประโยชน์ที่จะได้รับสำหรับกลุ่มคนที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม ในส่วนของผลประโยชน์ที่ได้รับนั้น กูเลต์ได้แจกแจงรายการการปรับปรุงในเรื่องของความกินคืออยู่ดีทางวัตถุ และความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งช่วยปลดปล่อยผู้คนให้พ้นจากความยากลำบากทางกายภาพในการทำงาน รวมถึงการสร้างสถาบันต่าง ๆ ขึ้นมาทำหน้าที่เฉพาะด้าน เสรีภาพในการกำหนดทางเลือกที่เพิ่มมากขึ้น ระดับของชั้นดิฐรรที่สูงขึ้นและการเป็นประชาธิปไตยอย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง ในส่วนของความสูญเสียนั้น กูเลต์ก็ได้แจกแจงรายการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการทำลายวัฒนธรรมและชุมชน รวมถึงการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวที่เพิ่มสูงขึ้น โดยไม่ใส่ใจกับผลประโยชน์ของชุมชน หายนะที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมข้อเสนอของทั้งฮันทิงตัน และของกูเลต์เป็นการให้นิยามการพัฒนาในฐานะการเปลี่ยนแปลงที่มีหลากหลายมิติ

(Multidimensional Change) ครอบคลุมแง่มุมทั้งหมดของชีวิตทางสังคม (Social Life) ซึ่งได้แก่ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Economic Development) ซึ่งทำให้เกิดการเติบโตและการกระจายที่เป็นธรรมชาติ การพัฒนาทางสังคม (Social Development) ซึ่งนำไปสู่สวัสดิการทางสังคมโดยเฉพาะในด้านสุขภาพ การศึกษา การเคหะและการมีงานทำ การพัฒนาทางการเมืองและประชาธิปไตย รวมถึงการพัฒนาทางวัฒนธรรม (Cultural Development) ซึ่งนำไปสู่การเกิดขึ้นของประชาสังคม (Civil Society) ที่มีพลังในฐานะเป็นวิถีทางที่พลเมืองสามารถแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์และการมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันได้อย่างเสรีเห็นได้ชัดว่ารายการของมิติต่าง ๆ ของการพัฒนามีประโยชน์เฉพาะในแง่ของการนำไปใช้ในการวิเคราะห์ ทว่าโดยตัวของมันเองนั้นกลับไม่ได้เปิดเผยให้เห็นทั้งในเรื่องของความขัดแย้งในเรื่องของคุณค่าและในเรื่องของราคาที่ต้องจ่ายให้กับการพัฒนา ซึ่งเราสามารถจะรับรู้ได้ก็ต่อเมื่อเราได้วิเคราะห์ประสบการณ์ของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจริงในประเทศต่างๆ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2558, น. 137-138)

2.6 พุทธปรัชญา

2.6.1 ที่มาของพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาจะปรากฏอยู่ในพระสูตร และเริ่มต้นด้วยปรัชญาของพุทธศาสนาแบบอินเดีย จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาพัฒนาการแนวคิดของพุทธปรัชญาในอินเดีย (พระมหาดิศร ธิรสีโล, 2559 : 1) ที่ถือเป็นแหล่งกำเนิด โดยการทำความเข้าใจในพุทธปรัชญาจึงควรเริ่มต้นในประเด็น ปรัชญาอินเดียโดยเฉพาะปรัชญาที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าคือปรัชญาของพระพุทธเจ้า โดยเริ่มจากประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานความเข้าใจในพุทธปรัชญา (พระมหามณเฑียร ปุริสุตตโม, 2560, น. 88)

2.6.1.1 พุทธศาสนประวัติ

1) กำเนิดพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เป็นหนึ่งในสามศาสนาที่สำคัญ ๆ ของโลก มีแหล่งกำเนิดในดินแดนที่เรียกกันว่า “ชมพูทวีป” ปัจจุบันได้ถูกแบ่งออกไปเป็นหลายประเทศ เช่น อินเดีย ปากีสถาน บังกลาเทศ ภูฏาน และเนปาลเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงถือกำเนิด ณ ดินแดนที่อยู่ทางเหนือของชมพูทวีป ปัจจุบันดินแดน แห่งนั้นอยู่ในเขตแดนประเทศเนปาล ทรงประสูติที่สวนลุมพินีวันซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับนครเทวทหะในวันวิสาขะเพ็ญเดือน 6 ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกษัตริย์ผู้ครองนครกบิลพัสดุ์เมืองหลวงของแคว้นสักกะ กับพระนางสิริมหามายาราชธิดาของกษัตริย์โกถิยวงศ์ผู้ครองนครเทวทหะ

2) พุทธปรินิพพาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมและประกาศอมตธรรมเป็นเวลาถึง 45 พรรษา มีผู้ปฏิบัติตาม และบวชตามพระองค์จนได้บรรลุธรรมนับจำนวนไม่ถ้วน พระองค์ทรงเป็นนาถของ โลกอย่างแท้จริง ธรรมที่พระองค์แสดงแล้วบัญญัติแล้วเป็นสิ่งที่ทนต่อการพิสูจน์ (อกาลิก) ไม่ว่าจะ วิทยาศาสตร์หรือดาราศาสตร์จะเจริญก้าวหน้าไปขนาดไหนก็ตาม ไม่อาจจะลบล้างธรรมะของ พระองค์ได้เลยในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ พระพุทธเจ้าได้เสด็จจำพรรษาที่บ้านเวฬุคาม ประทับสำราญอิริยาบถที่สวนมะม่วงของนายจุนทะผู้เป็นบุตรของนายช่างทอง เขตเมืองเวสาลี นาย จุนทะได้ทราบข่าวว่าพระองค์เสด็จมาประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของตน จึงเข้าไปกราบทูลอัญเชิญ ให้เสด็จรับภัตตาหารเช้าที่เรือนของตน และได้ถวายภัตตาหารเช้าซึ่งเป็นอาหารมื้อพิเศษมีชื่อว่า “สุ กรมัทวะ” พระพุทธเจ้าทรงเสวยสุกรมัทวะนั้นเป็นการเสริมศรัทธา และทรงอนุโมทนาผลแห่ง ปัจฉิมทาน จากนั้นทรงรับสั่งให้นายจุนทะนำอาหารไปทิ้งเสียจากนั้น พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ก็เสด็จกลับจากบ้านของนายจุนทะ ในระหว่างนี้เองพระองค์ทรงอาพาธหนัก แต่ก็ทรงอดกลั้นด้วย อธิวาสนขันติ ทรงมีพระสติสัมปชัญญะไม่ทรนทราย และเสด็จต่อไปยังเมืองกุสินาราทั้ง ๆ ที่ยัง ประชวรอยู่ ครั้นเสด็จไปถึงสาลวันสวนของเจ้ามัลละ ทรงประทับทรงประทับระหว่างคันธรั้งทั้งคู่ ตรีศั่งให้พระอานนท์จัดที่ประทับถวาย พระองค์หันพระเศียรไปทางทิศเหนือเสด็จบรรทมอนุญ ฐานไสยาคือตั้งพระทัยที่จะไม่เสด็จลุกขึ้นอีก ขณะใกล้จะปรินิพพานนี้ พระองค์ตรัสเตือนภิกษุ ทั้งหลายที่เฝ้าแวดล้อมคู่อการประชวรของพระองค์อยู่ เป็นปัจฉิมโอวาทครั้งสุดท้ายว่า อามนุตยามิ โว ภิกษุเวชชวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลาย ว่าสังขารทั้งหลายมีความสิ้นไปและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังกิจให้ถึงพร้อมด้วย ความไม่ประมาทเถิด และพระองค์ยังตรัสต่อไปอีกว่า โย โว อานนฺท ฐมฺโม จ วินโย มยา เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจน สตุถา. คุณก่อนอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลายพระธรรมและพระวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเรา ล่วงลับไปแล้ว จากนั้น พระองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรี วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 พระชนมายุได้ 80 พรรษา

3) พุทธศาสนายุคหลังพุทธปรินิพพาน

ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้มีพระมหาเถระได้ นิพพานก่อนไปแล้วหลายองค์ เช่น พระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย พระสารีบุตร พระ อัครสาวกเบื้องขวา พระอัญญาโกณฑัญญะ พระอรุเวลกัสสปะ ฝ่ายคฤหัสถ์หลายท่านก็ได้สวรรคต ไปก่อน เช่น พระเจ้าสุทโธทนะพระเจ้าปัสเสนทิโกศล พระเจ้าพิมพิสาร ส่วนพระมหาเถระที่ยัง เหลืออยู่เป็นกำลังสำคัญต่อมาคือ พระมหากัสสปะ พระอานนท์ พระอนุรุทธะ เมื่อพระพุทธองค์

เสด็จปรินิพพานแล้ว โทณพราหมณ์ก็ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วนแล้วมอบให้แก่เมืองต่างๆ ที่ส่งตัวแทนมาขอเหตุการณ์อันเป็นรอยร้าวของคณะสงฆ์ก็เริ่มเกิดขึ้นจากบุคคล 2 คน คือ พระสุภัททะบรรพชิตผู้เฒ่าและพระปุราณกับพวก อันนำไปสู่การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา)

หลังจากยุคหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน จึงเกิดการสังคายนารุ่งขึ้น สาเหตุของการสังคายนา ภายหลังจากปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระพุทธทวณะที่พระองค์ได้ตรัสตามโอกาสและเหตุการณ์ต่างๆ ตลอดพระชนม์ชีพ ส่วนมากจะมีการสืบทอดโดยการท่องจำและการบอกเล่าที่เรียกว่า มุขปาฐะ อย่างไรก็ตามการทรงจำพระธรรมวินัยจะมากขึ้นน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถของพระสาวกแต่ละรูป ในชั้นต้นพระสาวกที่เป็นพระอรหันต์ยังมีอยู่มาก ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในพระธรรมวินัยย่อมไม่เกิดขึ้น แต่ต่อมาเมื่อพระอรหันต์สาวกมีลดน้อยลง ความสงสัยและความเข้าใจผิดในพระธรรมวินัยมีมากขึ้น สังคายนา หรือ สังคีติ จึง แปลว่า การสวดพร้อมกันหรือร่วมกันสวด โดยความหมาย คือ การรื้อยกรองพระธรรมวินัย ดังนั้นการสังคายนารุ่งได้แก่ การรวบรวมพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อสอบทานความถูกต้องตรงกัน และจัดเป็นหมวดหมู่ เพื่อง่ายต่อการท่องจำ การศึกษา และการเผยแพร่

ประโยชน์ของการสังคายนา ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งทั้งต่อพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัท ดังนี้

- 1) กำจัดและป้องกันพวกอลัชชีไม่ให้ปลอมเข้ามาบวช เพื่ออาศัยพุทธศาสนาแสวงหาผลประโยชน์
- 2) สร้างความเข้าใจในพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตรงกันในหมู่พุทธบริษัท อันเป็นการรักษาความบริสุทธิ์ของพระพุทธทวณะให้สืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน
- 3) ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญ มั่นคงแพร่หลาย และทำให้เกิดพระไตรปิฎก อันเป็นคัมภีร์ที่สำคัญต่อการศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนา

2.6.1.2 ประวัติการสังคายนา

ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีสองนิกายหลัก คือ นิกายเถรวาทและนิกายมหายาน การนับจำนวนครั้งในการสังคายนาพระไตรปิฎกจึงไม่ตรงกัน อย่างไรก็ตาม การสังคายนาได้กระทำติดต่อกันมาหลายครั้ง ทั้งที่ในอินเดียและประเทศอื่นๆ รวม 10 ครั้ง ดังนี้ (สุริวัตร จันทรโสภา, 2552)

ตารางที่ 2.1 การสังคายนาพระไตรปิฎก

ครั้งที่	ระยะเวลา	สถานที่	มูลเหตุ	ผู้เข้าประชุม
1	หลังพุทธ ปรินิพพาน 3 เดือน ใช้เวลา 7 เดือน จึงสำเร็จ	ถ้ำสัตตบรรณคูหา ระกรุงราชคฤห์ ประเทศอินเดีย	พระสุภัททะคูหมิน พระธรรมวินัย	1) พระอรหันต์สาวกจำนวน 5 ๐๐ รูป 2) พระมหากัสสปะเป็น ประธาน 3) มีพระเถระองค์สำคัญ คือ พระอานนท์ พระอุบาลี เป็นต้น 4) พระเจ้าอาชวาศัตถุทรงเป็น องค์อุปถัมภ์
2	พ.ศ.100 ใช้เวลา 8 เดือนจึงสำเร็จ	วาฬิการามเมืองเว สาลี ประเทศ อินเดีย	พระวัชชีบุตร ประพตติยอหยอน ทางพระวินัย 10 ประการ	1) ประชุมสงฆ์ 700 รูปโดยการ ชักชวนของพระยสกาทัณฑ บุตร 2) พระเจ้ากาฬาศกทรงเป็น องค์อุปถัมภ์
3	พ.ศ.234 (บางแห่ง ว่า 235) ใช้เวลา 9 เดือนจึงสำเร็จ	วาฬิการามเมืองเว สาลี ประเทศ อินเดีย	พระวัชชีบุตร ประพตติยอหยอน ทางพระวินัย 10 ประการ	1) ประชุมสงฆ์ 700 รูปโดยการ ชักชวนของพระยสกาทัณฑ บุตร 2) พระเจ้ากาฬาศกทรงเป็น องค์อุปถัมภ์
4	พ.ศ. 238 ไม่ปรากฏ ระยะเวลาที่กระทำ	อุปลารามเมืองอนุ ราชปุระประเทศศรี ลังกา	วางรากฐาน พระพุทธศาสนาใน ประเทศศรีลังกา	ประชุมสงฆ์ 68000 รูป 1) พระมหินทเถระเป็น ประธาน 2) พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์
5	พ.ศ.433 (บางแห่ง ว่า 450) ไม่ปรากฏ ระยะเวลาที่กระทำ	อาโกลณสถาน มาตเลชนบท (มัลลชนบท) ประเทศศรีลังกา	จารึกพระพุทธวจนะ เป็นลายลักษณ์อักษร	พระสงฆ์ชาวลังกา 1) พระรักขิตมหาเถระเป็น ประธาน 2) พระเจ้าวิภูคามณีอภัยทรง เป็นองค์อุปถัมภ์

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ครั้งที่	ระยะเวลา	สถานที่	มูลเหตุ	ผู้เข้าร่วม
6	พ.ศ.956 ไม่ปรากฏระยะเวลา ที่กระทำ	วัดมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	ชำระพระอรธกถาที่ พระพุทธรโฆษาจารย์ เรียบเรียงจากภษา สิงหลเป็นภษาบาลี	1) พระพุทธรโฆษาจารย์ร่วมกับ พระสงฆ์แห่งวัดมหาวิหาร 2) พระเจ้ามหนามทรงเป็น องค์อุปถัมภ์
7	พ.ศ.1589 ไม่ปรากฏ ระยะเวลากระทำ	ประเทศศรีลังกา	รจนาคัมภีร์ฎีกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ อธิบาย คัมภีร์อรธ กถา เพื่อประโยชน์ แก่การศึกษา พระพุทธศาสนา	1) พระกัศปะเถระเป็น ประธาน 2) พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญ พระพุทธศาสนา จำนวน 1000 รูป 3) พระเจ้าปราคกรมพาทู มหาราชทรงเป็นอุปถัมภ์
8	พ.ศ.2020 ใช้เวลา 1 เดือน จึง สำเร็จ	วัดโพธาราม ประเทศไทย (ครั้งแรก)	ชำระอักษรใน พระไตรปิฎกที่ยัง ขาดตกบกพร่อง	1) พระเจ้าติโลกราชแห่งเมือง เชียงใหม่ 2) อารชนาพระภิกษุผู้ทรงภูมิ ในพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป เข้าร่วม 3) พระธรรมทัณนเถระเป็น ประธาน
9	พ.ศ.2331 ใช้เวลา 5 เดือน จึงสำเร็จ	วัดนิพนธาราม (วัดมหาธาตุยุว- ราชรังสฤษฎ์) ประเทศไทย (ครั้งที่ 2)	พระเถระผู้ใหญ่ ประพุดิผิตพระ ธรรมวินัยรัชกาลที่ 1 มีพระราชประสงค์ ให้ชำระ พระไตรปิฎก	1) พระสงฆ์จำนวน 218 รูป ราชบัณฑิต กฤหัสถ์ จำนวน 32 คน 2) พระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้า-จุฬาโลกมหาราชทรง เป็นองค์อุปถัมภ์

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ครั้งที่	ระยะเวลา	สถานที่	มูลเหตุ	ผู้เข้าประชุม
10	พ.ศ.2538 ไม่ปรากฏระยะเวลากระทำ	วัดมหาธาตุยุว-ราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย (ครั้งที่ 3)	ชำระพระไตรปิฎก และจัดพิมพ์ใน วารโภาส รัชกาลที่ 9 จะทรงเจริญพระ ชนมพรรษา 60 พรรษาใน พ.ศ.2530	สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็น ประธาน 1) ประชุมสงฆ์ทั้งฝ่ายมหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย 2) รัฐบาลไทยอุปถัมภ์

2.6.1.3 วิธีการสังคายนา

การสังคายนาจะเริ่มจากการประกาศสมมติตนเป็นผู้ถาม (ปุจฉา) และผู้ตอบ (วิสัชนา) โดยผู้ถาม จะสอบถามพระวินัยแต่ละข้อตามลำดับ เมื่อผู้ตอบตอบแล้ว พระสงฆ์ที่เข้าร่วมประชุมจะสวดพระธรรมวินัยข้อนั้นพร้อมกัน เมื่อตรงกัน ไม่ผิดพลาด และที่ประชุมสงฆ์รับว่าถูกต้องแล้ว จึงถามข้ออื่นต่อไปจนจบพระวินัยปิฎก หลังจากนั้น จะเริ่มสังคายนาพระสูตรเป็นลำดับถัดมา (สุริวัตร จันทรโสภา, 2552)

2.6.1.4 ผลของการสังคายน ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยได้บรรยายว่า พระสังคีติภาณกาจารย์ได้จัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยออกเป็น 3 หมวดใหญ่ เรียกว่า “ปิฎก” คือ

1) พระวินัยปิฎก ประมวลพระพุทธรพจน์ส่วนวินัย พระวินัยปิฎก แบ่งออกเป็นภาคใหญ่ ๆ เรียกว่า “วิภังค์” คือ

(1) ภิกขุวิภังค์ ข้อบัญญัติเกี่ยวกับพระภิกษุ

(2) ภิกขุณีวิภังค์ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับภิกษุณี

ภิกขุวิภังค์ แบ่งออกเป็นตอนๆ เรียกว่า กัณฑ์ ได้ 8 กัณฑ์ คือ 1) ปาราชิก กัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติปาราชิก 4 สิกขาบท 2) เตรสกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติสังฆาติเสส 13 สิกขาบท 3) อนียตกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอนียต 2 สิกขาบท 4) นิสัคคียกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัตินิสัคคีย ปาจิตตีย์ 30 สิกขาบท 5) ปาจิตตียกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติปาจิตตีย์ 92 สิกขาบท 6) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติปาฏิเทสนียะ 4 สิกขาบท 7) อธิกรณสมถกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอธิกรณสมถะ 7 สิกขาบท รวมเป็น 227 สิกขาบท

ภิกขุณีวิภังค์ แบ่งออกเป็น 7 กัณฑ์ คือ รวมเป็น 227 สิกขาบท ภิกขุณีวิภังค์ แบ่งออกเป็น 7 กัณฑ์ คือ 1) คัมภีร์อาทิกกรรม ตอนว่าด้วยอาบัติปาราชิก 8 สิกขาบท 2) สัตตรส

กัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติสังฆาทิเสส 17 สิกขาบท 3) นิสสัคคียกัณฑ์ ตอนว่าด้วยนิสสัคคียปาจิตติย 30 สิกขาบท 4) ปาจิตติยกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติปาจิตติย 166 สิกขาบท 5) ปาฏิเทศนียกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติปาฏิเทศนีย 8 สิกขาบท 6) ขิยกัณฑ์ ตอนว่าด้วยเสขยวัตร 75 สิกขาบท 7) อธิกรณสมถกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอธิกรณสมถะ 7 สิกขาบท รวมเป็น 311 สิกขาบท

นอกจากอุกโตวิภังค์ คือ ภิกขุวิภังค์ และภิกขุณีวิภังค์ทั้งสองนี้ พระวินัยปิฎกยังจัดเป็นภาคได้เป็น 5 ภาคคือ 1) คัมภีร์อาทิกรรมว่าด้วยอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส อนิยต และต้นบัญญัติ ในสิกขาบทต่างๆ 2) คัมภีร์ปาจิตติย ว่าด้วยอาบัติปาจิตติย ซึ่งถือว่าเป็นอาบัติเบา 3) คัมภีร์มหาวรรคว่าด้วยพุทธประวัติตอนปฐมโพธิกาล และพิธีกรรมทางพระวินัย 4) จุลวรรค ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัยต่อจากมหาวรรค ความเป็นมาของภิกษุณี และประวัติการทำสังคายนา 5) ปรีวารวรรค ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย

2) พระสูตรต้นตปิฎก แบ่งออกเป็น หมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า นิกาย ได้ 4 นิกาย คือ

(1) ทีฆนิกาย ประมวลพระสูตรขนาดยาวจำนวน 34 พระสูตร
 (2) มัชฌิมนิกาย ประมวลพระสูตรขนาดปานกลางจำนวน
 (3) สังยุตตนิกาย ประมวลพระสูตรที่จัดหมวดหมู่ เรียกว่า สังยุตต์ มีชื่อตามเนื้อหา เช่นเกี่ยวกับแคว้นโกศล เรียกว่า “โกศลสังยุตต์” เกี่ยวกับมรรคเรียกว่า “มรรคสังยุตต์” มีจำนวน 7,763 สูตร

(4) ขุททกนิกาย ประมวลหลักคำสอนภายิตเบ็ดเตล็ด ประวัตินิทานต่างๆ นอกเหนือจากที่จัดไว้ในนิกายทั้ง 4 ข้างต้น ได้แบ่งออกเป็นหมวดได้ 15 หมวด คือ 1) ขุททกนิกปาฐะ บทสวดเล็กๆ น้อยๆ โดยมากเป็นบทสวดสั้นๆ 2) ธรรมบทคาถาพุทธภายิต ประมาณ 300 คาถา 3) อุทาน พระพุทธคำรัสเปล่งอุทานเป็นภายิต มีเนื้อเรื่องประกอบบ้าง 4) อิติวุตตก คำอ้างอิงว่าพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้ 5) สุตตนิบาต รวบรวมพระสูตรเบ็ดเตล็ดไว้ด้วยกัน 6) วิมานวัตถุ เรื่องราวของผู้ได้วิมานแสดงเหตุที่ได้วิมานไว้ด้วย 7) เปตวัตถุ เรื่องราวของเปรตที่ได้ทำบาปกรรมไว้ 8) เถรคาถา ภายิตต่างๆ ของพระอรหันต์สาวก 9) เถรีคาถา ภายิตต่าง ๆ ของพระอรหันต์สาวิกา 10) ชาตก ประมวลคาถาธรรมภายิตเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า 11) นิตเทส แบ่งเป็นมหานิตเทส และจุลนิตเทสเชื่อกันว่าเป็นคำอธิบายของพระสารีบุตร 12) ปฎิสัมภิตามรรค แปลว่าทางแห่งปัญญาแตกฉาน เชื่อว่าเป็นผลงานของพระสารีบุตรด้วย 13) อุปทาน อัดตชีวประวัติของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวก และอรหันต์สาวิกา 14) พุทธวงศ์ แสดงประวัติของอดีตพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ 15) จริยาปิฎกแสดงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า

3) พระอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็นคัมภีร์ได้ 7 คัมภีร์ คือ

(1) ชัมมสังคณี ว่าด้วยธรรมะที่ประมวลไว้เป็นหมวดเป็นกลุ่ม เรียกว่า “กัณฑ์” มี 4 กัณฑ์ คือ 1) จิตตวิภักติกัณฑ์จำแนกจิตและเจตสิกเป็นต้น 2) รูปวิภักติกัณฑ์ จำแนกรูปเป็นต้น 3) นิกเขปปราสาทิกัณฑ์ จำแนกธรรมในบทพาดิกานันๆ 4) อัตถุทธารกัณฑ์ จำแนกเนื้อความของแต่ละข้อ

(2) วิภังค์ จำแนกธรรมออกเป็นข้อ ๆ แบ่งออกเป็น 18 วิภังค์ เช่นแนกขันธ์ เรียกว่า “ขันธ์วิภังค์”

(3) ธาตุกถา ว่าด้วยการจัดหมวดหมู่ธรรมโดยถือธาตุเป็นหลัก

(4) ปุคคัลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ 6 ประการ และแสดงรายละเอียดเฉพาะบัญญัติอันเกี่ยวกับบุคคล

(5) กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบของพระสกวาทิและปรวาทิ ประมาณ 219 หัวข้อ เพื่อถือเป็นหลักในการตัดสินพระธรรมวินัย (คัมภีร์นี้เกิดในสมัยสังคายนาครั้งที่ 3)

(6) ยมก ว่าด้วยธรรมะเป็นคู่ ๆ

(7) ปฎิฐาน ว่าด้วยปัจจัยคือสิ่งที่สนับสนุนเกื้อกูล 24 อย่าง

ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเสื่อมไปจากอินเดียในคริสต์ศตวรรษที่ 11 แต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเสื่อมไปจากอินเดียก็ได้แพร่ขยายอิทธิพลไปหลายประเทศแล้ว (พระมหาดิศร ธิรสี โท, 2559, น. 1)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงสาเหตุการล่มสลายของไว้หลายประการ กล่าวโดยย่อดังนี้

1) คณะสงฆ์อ่อนแอเสื่อมโทรมลง

พระสงฆ์แต่เดิมปฏิบัติตามธรรมวินัยทำให้ประชาชนทุกชนชั้นเลื่อมใสพากันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาจนเจริญรุ่งเรือง แต่ต่อมาในรุ่นหลังๆ หลงมัวเมาในลาภสักการะ สัมหรณ์ที่แท้จริง เป็นเหตุให้เกิดสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาเหล่านี้

(1) ติดถิ่น ติดที่ เพลิดเพลินในลาภสักการะและความสุขสบาย นึกถึงแต่เรื่องของตนเอง และปัจจัยเครื่องอยู่อาศัยของตนเอง ทอดทิ้งหน้าที่ต่อประชาชน

(2) วุ่นวายอยู่กับพิธีกรรม และงานฉลองอันสนุกสนานต่างๆ จนความเข้าใจเรื่องบุญกุศลแคบลงเป็นเรื่องรับเข้าหรือเอาฝ่ายเดียว

(3) ศึกษาเล่าเรียนลึกซึ้งลงไปแล้ว มัวหลงเพลินกับการถกเถียงปัญหาปรัชญาประเภท อันตคาหิกทฤษฎี คือ ทิวอันถือเอาที่สุด จนลืมนึกถึงสามัญในระหว่างพุทธบริษัท

(4) มีความประพฤติปฏิบัติย่อหย่อนลง เพราะเพลิดเพลินในความสุขสบาย และแตกสามัคคีแยกเป็นพวกเป็นนิกาย เพราะถือรั้งเกี่ยวกันตกลงกันไม่ได้

(5) เห็นแก่ความง่าย ตามใจตนเอง ตามใจคน ปล่อยให้เรื่องไสยศาสตร์ เรื่องลึกลับอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ พอกพูนมากขึ้น ตนเองก็เพลิดเพลินมัวเมาในเรื่องเหล่านั้น และทำให้ประชาชนจมดิ่งลง แทนที่จะมีเหตุผลยิ่งขึ้น เข้มแข็ง มีปัญญาและพึ่งตนได้มากขึ้น ก็กลับอ่อนแอ ต้องคอยหวังพึ่งปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น และทำให้พระพุทธศาสนามีสภาพคล้ายคลึงกับศาสนาอื่นๆ มากมาย เช่น แปรรูปไปเป็น ต้นตระกูล แบบเลื่อม โทรม จนเหมือนต้นตระกูลของฮินดู และหมดลักษณะพิเศษของตนเอง

2) ศาสนาฮินดูต่อต้านบีบคั้น

คำสอนของพระพุทธศาสนาขัดแย้งและทำลายความเชื่อถือเดิมในศาสนาพราหมณ์มากมายหลายอย่าง เป็นเหตุให้ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูในสมัยต่อมา พยายามหาทางลิดรอนพระพุทธศาสนาโดยวิธีต่างๆ ข้อที่ควรศึกษาในเรื่องนี้มีดังนี้

(1) พระพุทธศาสนาสอนว่าทุกคนมีความเสมอภาค ควรมีสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกัน ไม่จำกัดด้วย วรรณะ และให้ทุกคนศึกษาเล่าเรียนในพระธรรมวินัยเหมือนกันหมด คำสอนนี้กระทบกระเทือนฐานะของพราหมณ์ทั้งหลาย ซึ่งถือว่าตนเป็นวรรณะสูงสุด มีสิทธิพิเศษต่างๆ และเคยผูกขาดการศึกษาไว้ โดยปกติพราหมณ์เป็นคนชั้นสูง มีอำนาจและอิทธิพลมาก เช่น เป็นปุโรหิตของพระราชา เป็นต้น แต่พระพุทธศาสนาแพร่หลายในหมู่ประชาชนทั่วไป ตราบไต่ที่ประชาชนยังมีศรัทธามั่นคง พระสงฆ์ยังเป็นที่พึ่งของประชาชนและทำหน้าที่ต่อประชาชนอย่างถูกต้อง พวกพราหมณ์ก็ไม่กล้าทำอันตราย หรือทำก็ไม่สำเร็จ ยิ่งเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์อยู่ด้วย พระพุทธศาสนาก็ยิ่งมั่นคง จะสังเกตเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ที่เป็นพุทธมามกะถูกพระองค์ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา อุปถัมภ์ทุกๆ ศาสนา เช่น พระเจ้าอโศก กนิษกะ ธรรมวรรค เป็นต้น แต่พราหมณ์จะไม่พอใจในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่น ปุຍมิตร์ ทำลายวงศ์กษัตริย์พุทธขึ้นครองราชย์ แล้วกำจัดพุทธศาสนา พวกพราหมณ์ข้าราชการของพระเจ้าธรรมวรรค รัชการทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ถึงกับวางแผนปลงพระชนม์เป็นต้น ในสมัยที่พราหมณ์ขึ้นเป็นกษัตริย์แม้จะไม่กล้ากำจัดพระพุทธศาสนา แต่ก็ทำให้พระพุทธศาสนาต้องยอมประนีประนอมคำสอนกับฮินดู จนกลายเป็นเหมือนกันและถูกกลืนไปในที่สุด

(2) พวกพราหมณ์ใช้ศาสนาฮินดูเป็นหลักของลัทธิชาตินิยมโดยผนวกความเป็นคนอินเดียเข้ากับความเป็นฮินดู ซึ่งจะสังเกตเห็นว่ากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอินเดียเป็นพุทธมามกะ และมักจะเป็นเชื้อสายชนต่างชาติ ที่เห็นชัดเจนคือ พระเจ้ากนิษกะทรงเป็นชนเชื้อสายมกโกลในเผ่ากุษาณ ชาวอินเดียที่จะกำจัดราชวงศ์กุษาณในสมัยต่อมา ใช้ลัทธิชาตินิยมเป็นเครื่อง

รวมกำลัง และการที่กษัตริย์วงศ์นี้นับถือพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า พระพุทธศาสนาจึงถูกเฟื่องมืองใน
ฐานะศาสนาของคนต่างชาติด้วย แม้ในเรื่องนี้พระเจ้าอโศกมหาราชก็เช่นกัน มีปราชญ์สันนิษฐาน
ว่า พระองค์มีพระมารดาเป็นชนชาติกรีก พวกเขาสามารถได้พยายามกำจัดราชวงศ์นี้พร้อมทั้ง
พระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศกแม้จะเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด แต่ไม่ปรากฏเกียรติคุณใน
ประวัติศาสตร์ของชาวอินเดียนเลย ต่อเมื่อชาวยุโรปมาขุดค้นศึกษา พระนามของพระเจ้าอโศกจึง
ปรากฏขึ้นมา และชาวอินเดียเองจึงพลอยยอมรับ นอกจากนี้ แม้พระพุทธเจ้าเองก็มีผู้สันนิษฐานว่า
น่าจะเป็นชนเผ่ามกโกล ซึ่งย่อมไม่เป็นที่พึงพอใจของพราหมณ์

(3) ปราชญ์อินเดียนพยายามนำเอาหลักการในพระพุทธศาสนาไปปรับปรุง
หลักธรรมของตนเองให้ออกรูปใหม่บ้าง นำไปทำตามอย่างบ้าง เพื่อให้มีกำลังเทียบเคียงกันได้ และ
ให้คล้ายคลึงเหมือนกัน กลิ่นกันจนไม่จำเป็นจะต้องมีพระพุทธศาสนาอยู่ต่างหาก และเมื่อฝ่าย
พุทธศาสนาอ่อนแอก็เปลี่ยนได้ง่าย เช่นสังกกราจารย์ นำหลักในพุทธปรัชญาไปแปลงรูปเป็นปรัชญา
เวทานตะของตน และสร้างวัดอินดู ตั้งคณะนักบวชสันยาสีเลียนแบบคณะสงฆ์ เป็นต้น แม้องค์
พระพุทธเจ้าเอง ก็กลายเป็นอวตารของพระนารายณ์ไป

3) ชนชาติมุสลิมเข้ารุกรานและทำลาย

ในระยะเวลาที่คณะสงฆ์กำลังอ่อนแอลงนั้น ก็พอดีกองทัพชนชาติอาหรับและเต
อร์กเข้ารุกรานเป็นระลอกๆ และทำลายพุทธศาสนาลงจนหมด เช่น ทำลายมหาวิทยาลัยยวลักสิงใน
ราว พ.ศ. 1350-1400 และทำลายหมดทุกแห่งใน พ.ศ. 170 เป็นต้น โดยวิธี

(1) ฆ่าพระสงฆ์ เช่นที่นาลันทา นักประวัติศาสตร์มุสลิมเองบันทึกไว้
ว่าพระถูกฆ่าประมาณหมื่นรูป คือไม่ให้เหลือเลยทุกแห่ง

(2) ทำลายสถาบันและสิ่งก่อสร้างโดยเผาผลาญวัดวาอารามและ
มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาทุกแห่ง บางแห่งแม้แต่ซากก็ไม่ให้เหลือ

(3) เผาคัมภีร์และตำรับตำราพระพุทธศาสนา เช่น ที่หอสมุดของนาลัน
ทาเผาอยู่แรมเดือน

การทำลายครั้งนี้ทำให้คณะสงฆ์สลายตัว และตั้งไม่ติดอีกเลย ระบบของ
พระพุทธศาสนานั้นดำรงอยู่ในรูปสถาบัน ซึ่งนับเป็นพุทธบริษัท 2 ฝ่าย ปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละฝ่าย
ต่อกันโดยฝ่ายพระสงฆ์เป็นผู้นำในทางจิตใจ มีความเป็นอยู่และที่อยู่ต่างหากชัดเจน กำจัดได้ง่าย
เมื่อหมดพระสงฆ์ หมดผู้นำ พุทธศาสนิกก็ถูกบังคับบ้าง ถูกชักจูงบ้าง กลายเป็นมุสลิมหรืออินดูไป
ฝ่ายอินดูถึงจะถูกกำจัดพร้อมกัน แต่เพราะนักบวชอินดูมีหลายแบบ บางพวกอยู่ตามบ้านมี
ครอบครัว มีความเป็นอยู่ไม่ต่างจากคนทั่วไป ก็เหลือรอดอยู่ได้ง่าย ขณะนั้นหลักการทั่วไปของ
พระพุทธศาสนากับอินดู คล้ายคลึงกัน หรือผสมผสานกันมากแล้ว เมื่อฝ่ายอินดูเหลืออยู่ ก็ชักไปเข้า
อินดูโดยง่ายไม่มีใครขัดขวาง วัดพุทธศาสนาที่หลงเหลืออยู่ก็ถูกพราหมณ์เข้าครองกลายเป็นวัด

อินดู ชาวพุทธที่เหลืองก็ถูกกลืนซ้ำๆ เขาผู้สังคมแห่งวรรณะของอินดู (พระธรรมปิฎก (ประยูร ทรัพย์โต), 2540, น. 358-364)

2.7 ความหมายของพุทธปรัชญา

ความหมายของปรัชญามีความหมายที่หลากหลาย กล่าวคือ ความเข้าใจในแง่ปรัชญาตามหลักวิชาการหรือตามสัญชาตญาณ โดยอาศัยความเข้าใจกันต่อๆมา องค์ความรู้ของปรัชญาก็ยังคงต้องการหาคำตอบที่ถูกต้องตามหลักวิชาการต่อไป มิเว้นแม้กระทั่ง ข้อถกเถียงในความเป็นปรัชญาของพระพุทธศาสนาที่มักเรียกติดปากกันว่าพุทธปรัชญา ก็ยังเป็นข้อโต้แย้งกันระหว่างนักการศาสนากับนักปรัชญาที่มีคำตอบที่แตกต่างกัน หมายความว่า มีนักปรัชญาบางส่วน โดยเฉพาะนักปรัชญาตะวันตกมองว่าพระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา แต่มีบางส่วน โดยเฉพาะนักการศาสนาสมัยใหม่พร้อมยอมรับในความเป็นปรัชญาของศาสนาเช่นศาสนาพุทธได้ พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญาแน่นอน แต่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาได้ ด้วยว่าหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามีแง่คิดหรือสามารถตีความเพื่อหาคำตอบที่แท้จริงได้อย่างหลากหลาย (พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, 2560, น. 88)

ความหมายของปรัชญาเชิงวิชาการ ปรัชญาที่ศึกษากันอยู่ทั่วไปแยกออกเป็น 2 แนวคิด คือ ปรัชญาตะวันตกที่เริ่มก่อตัวขึ้นในสังคมกรีกโบราณและมีพัฒนาการทางแนวคิดมาตลอดซึ่งมีอยู่หลายสำนัก กับปรัชญาตะวันออกที่มี 2 สายสำคัญ คือปรัชญาอินเดียกับปรัชญาจีน โดยเฉพาะปรัชญาอินเดียที่บางคนเข้าใจว่าเป็นปรัชญาอินดูเท่านั้น แต่ความจริงแล้วหมายถึงปรัชญาทุกสำนักที่เกิดขึ้นในอินเดีย หนึ่งในปรัชญาเหล่านั้นก็คือ พุทธปรัชญาที่จะกล่าวโดยละเอียดในตำราเล่มนี้ ซึ่งเนื้อหาของปรัชญาตะวันตกและตะวันออกมีรายละเอียดมาก ไม่อาจกล่าวได้ทั้งหมดจะขอกกล่าวเฉพาะความหมายโดยรวมของปรัชญาเท่านั้นเพื่อนำไปเปรียบเทียบกับความหมายของพุทธปรัชญาว่ามีความสอดคล้องหรือแตกต่างกันอย่างไรต่อไป

จากการศึกษาความหมายของคำว่า"ปรัชญา" จากงานเขียนของนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศพบว่ามีการให้คำจำกัดความค่อนข้างหลากหลาย แต่เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา ผู้เขียนขอสรุปความหมายของปรัชญาที่กล่าวกันในแวดวงวิชาการด้านนี้ไว้เป็นแนวทางของการศึกษา 3 ประการ คือ

1) ความหมายตามรากศัพท์

ความหมายของปรัชญาในข้อนี้เป็นการนำความหมายตามรากศัพท์ของคำว่า "ปรัชญา" มาอธิบายให้เห็นที่มาที่ไปและลักษณะของปรัชญา เมื่อกล่าวสรุปแล้วจะมีอยู่ 2 แนวคิด คือ

(1) ปรัชญาตามรากศัพท์ตะวันตก ความหมายของปรัชญาในข้อนี้มาจากศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า "Philosophy" ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษากรีกโบราณว่า Philos หมายถึงความรัก (Love) หรือความสนใจกับคำว่า "Sophia" หมายถึงความรู้ลึกหรือ ปัญญา (Wisdom) ดังนั้นความหมายของปรัชญาในประเด็นนี้จึงแปลว่าความรักหรือความสนใจในความรู้หรือความรักในปัญญา (ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, 2549, น. 1)

ความหมายของปรัชญาในข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของหลักปรัชญา ได้แก่ ความรักที่จะแสวงหาความรู้และความจริงใจในเรื่องที่ตนสงสัย เรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงนักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่ของโลกท่านหนึ่งคือเจ้าชายสิทธัตถะทรงสละราชสมบัติออกผนวชแสวงหาทางพ้นทุกข์ (โมกขธรรม) ด้วยพระทัยที่มุ่งมั่นและในที่สุดพระองค์ก็ได้พบหนทางดับทุกข์ได้จริงด้วยการตรัสรู้

(2) ปรัชญาตามรากศัพท์ตะวันออกมาจากภาษาสันสกฤตว่าปรัชญาแปลว่าความรอบรู้หรือความรู้อันประเสริฐ มีรากศัพท์มาจากคำว่า พล แปลว่ารอบ ประเสริฐ กับคำว่า ยา แปลว่าความรู้ คำว่าปรัชญา ในข้อนี้มีความหมายตรงกับภาษาบาลีว่าปัญญา แปลว่าความรอบรู้เช่นกัน วงเล็บสุเมธเมธาวิทยกุล ดังนั้นปรัชญาในข้อนี้จึงหมายถึงความรู้ที่เกิดจากการสืบความสงสัย หรือความรู้ที่ปรากฏด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์และความรู้ที่ได้มานั้นจะต้องตรงกับสิ่งที่ถูกรู้ ถ้าความรู้ใดไม่ตรงกับสิ่งที่ถูกรู้ความรู้นั้นไม่จัดเป็นปรัชญาหรือปัญญา เป็นแต่เพียงความคิดเห็นเท่านั้น เทียบได้กับความรู้ในระดับทิวที่อาจผิดหรือถูกก็ได้

ความหมายของปรัชญาในข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงสาระสำคัญของปรัชญาประการหนึ่งคือ การแสวงหาความรู้และความจริงที่สามารถตอบและยุติข้อสงสัยได้อย่างสิ้นเชิง จัดเป็นความรู้ที่ประเสริฐ เนื่องจากสามารถทำให้ผู้แสวงหาบรรลุ ความจริงสูงสุดนอกจากนี้ ปรัชญาตะวันออกส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับศาสนาที่ศึกษากันอย่างกว้างขวาง ได้แก่ ปรัชญาอินเดีย เช่น ปรัชญาฮินดู ปรัชญาอุปนิษัท ปรัชญาเวทานตะ พุทธปรัชญา ปรัชญาเซน เป็นต้นและปรัชญาตะวันออกอีกสายหนึ่งที่มีการศึกษาอย่างแพร่หลายคือปรัชญาจีนที่กล่าวถึงแนวคิดของนักปรัชญาจีนคนสำคัญ เช่นเหลาจื่อ ขงจื่อ เป็นต้น ดังนั้นปรัชญาในความหมายนี้ จึงมุ่งไปที่องค์ความรู้ที่ได้รับการยกย่องจากผู้นับถือศาสนานั้นว่าเป็นสิ่งที่ดี วิเศษและประเสริฐ สุด เป็นสำคัญ ซึ่งเรื่องนี้ได้นำไปสู่ข้อสรุปถึงความแตกต่างระหว่างศาสนากับปรัชญาที่สำคัญประการหนึ่งคือ ปรัชญาเน้นการใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือเข้าถึงความจริง แต่ศาสนาส่วนใหญ่จะใช้ศรัทธาเป็นเครื่องมือพื้นฐานนำผู้ศรัทธาเข้าถึงความจริง

2) ความหมายตามพจนานุกรม

ผู้ศึกษาสามารถศึกษาความหมายของปรัชญาโดย สรุป ได้จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (2546, น. 668) ที่ว่า "ปรัชญา คือ วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง" ซึ่งความหมายนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของปรัชญาคือเรื่องที่จะเป็นปรัชญาได้นั้น

จะต้องให้อีกความรู้และความจริงอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ผู้ศึกษา ไม่ใช่ความคิดเห็นที่ปราศจากข้อมูลหรือจินตนาการที่หาสาระมิได้

3) ความหมายตามแนวคิดของนักปราชญ์

เนื่องจากนักปราชญ์ทั้งที่เป็นนักปรัชญาโดยตรงและผู้สนใจศึกษาและเขียนงานวิชาการเกี่ยวกับปรัชญามีจำนวนมากซึ่งแต่ละท่านก็ให้ความหมายของปรัชญาไว้ ส่วนใหญ่จะเป็นแนวคิดทางปรัชญาตะวันตกไม่สามารถนำเสนอไว้ในหัวข้อนี้ได้ทั้งหมดจึงขอยกตัวอย่างแนวคิดของนักปราชญ์ทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่กล่าวถึงปรัชญาไว้เป็นกรณีศึกษา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(1) ปรัชญาคือศาสตร์ที่มุ่งเรียนรู้ถึงสูงสุดและธรรมชาติอันแท้จริงของสรรพสิ่ง (Plato) (อ้างถึงในญาณวชิระ, 2549, น. 14)

(2) ปรัชญาคือศาสตร์ที่สืบค้นให้ถึงแก่นแท้ของสภาวะที่มีอยู่ในตัวมันเอง รวมทั้งคุณลักษณะต่างๆของมัน (Aristotle)

(3) ปรัชญาเป็นศาสตร์และการวิเคราะห์ความรู้ (Immanuel Kant)

(4) ปรัชญาคือสารเกี่ยวกับความรู้ (Johann Gottlieb) (อ้างถึงในบุญ นิลเกษ, 2525, น. 33)

(5) ปรัชญาคือการค้นหาธรรมชาติของชีวิตและความมีอยู่ (ธนูแก้ว โอภาส, 2436, น. 20)

(6) ปรัชญาคือหลักเหตุผลหรือปัญญาไม่เชื่อ โดยที่ยังไม่ได้พิสูจน์ด้วยเหตุผล (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2532, น. 48)

จากความหมายของปรัชญาที่กล่าวมาทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาคือระบบความคิดของมนุษย์ อันเป็นกิจกรรมของปัญญาที่วางไว้บนหลักการของเหตุผลเพื่อแสวงหาความรู้และความจริงเกี่ยวกับโลก ชีวิตและสรรพสิ่ง ซึ่งความหมายของปรัชญานี้มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบันที่มักจะออกมาในเชิงวิทยาศาสตร์ เมื่อพิจารณาจากความหมายข้างต้นก็จะเห็นว่าปรัชญาเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวมนุษย์ หรือเป็นเรื่องของชีวิตที่ไม่สามารถปฏิเสธได้ การที่คนบางคนมองว่าปรัชญาเป็นเรื่องไกลตัว ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ หรือไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพได้นั้น จึงเป็นเรื่องของความเข้าใจผิด การเรียนรู้ปรัชญาจะทำให้มนุษย์มีระบบการคิดที่ดี หมายถึง การคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลที่เป็นจริงนอกจากนี้ ยังทำให้การดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นระบบ สามารถเลือกสิ่งต่างๆ ได้อย่างสมเหตุสมผลและปฏิบัติต่อเรื่องต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง

ธีรโชติ เกิดแก้วได้วิเคราะห์จากพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า 9 ประการ ดังต่อไปนี้

1) ปริษาณาแห่งการทำลายกิเลสที่เป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งหมด

ผู้ศึกษาสามารถศึกษาความจริงข้อนี้ได้จากคำอธิบายพระพุทธะคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าชื่อว่า "อรหัง" ที่พระพุทธโฆสาจารย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, น. 119) ได้อธิบายไว้ 4 ประเด็น คือ

- (1) ผู้ไกลจากกิเลสหรือผู้ทำลายกิเลสที่เปรียบเสมือนคำสับ
- (2) ผู้หักหรือทำลายซึ่งกำแห่งสังสารวัฏ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป
- (3) ผู้ควรรับปัจจัยสี่ มีจิวร เป็นต้น เพราะพระองค์เป็นทักษิโนยบุคคลผู้ประเสริฐ

ประเสริฐ

(4) ผู้ไม่ทำบาปในที่ลับเพราะพระองค์ทรงหมดกิเลสแล้ว

ลักษณะของพุทธปริษาณาในบทนี้ มุ่งแสดงให้เห็นถึงเป้าหมายสูงสุดคือ การขจัดกิเลส เพราะกิเลสคือสาเหตุของความทุกข์ทั้งหมด ผู้ศึกษาสามารถศึกษาวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จากหลักคำสอนสำคัญ ได้แก่ หลักอริยสัจสี่ หรือหลักโอวาทปาติโมกข์ที่กล่าวถึงแก่นของพระพุทธปริษาณา คือการทำจิตใจให้บริสุทธิ์

2) ปริษาณาแห่งการพึ่งตนเอง

ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จากพระพุทธคุณบทว่า "สัมมาสัมพุทธโ" ที่แปลว่า ผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์ผู้สอนโลกุตตรธรรม หรือศึกษาจากหลักคำสอนเรื่องการพึ่งตนเองในอรรถวรรคบทกนิทาย ธรรมบทว่า "ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่น ใครเล่าจะเป็นที่พึ่ง เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก" (25/160/82) พุทธคำรัสนี้ได้ชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะของพุทธปริษาณาที่มุ่งให้มนุษย์กระทำเรื่องต่างๆ ด้วยตนเอง บุคคลอื่นจะเข้ามาช่วยก็ต่อเมื่อเรื่องนั้นอยู่เหนือความสามารถของเรา และเป็นการเข้ามาช่วยเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เรื่องนี้ได้แสดงถึงความจริงที่ว่า ความสุข ความทุกข์ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ความเจริญ หรือ ความเสื่อมขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์เป็นสำคัญ ไม่ใช่เกิดจากโชควาสนา การดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวอักษร หรือฤกษ์ยาม ซึ่งผู้ศึกษาสามารถพิสูจน์ด้วยความจริงเรื่องนี้ได้จากสุปัพพนิสสุต อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต (20/156/500) ที่กล่าวไว้ว่า "สัตว์เหล่าใดประพฤดิชอบ (สุจริต) ทางกาย วาจา ใจในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าฤกษ์ดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล..." พุทธคำรัสนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ความดี ความชั่วไม่ได้อยู่ที่สิ่งอื่น แต่ขึ้นอยู่กับกระทำของคนแต่ละคน

3) ปริษาณาแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์

ชีวิตของมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธปริษาณาขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้จริงและการปฏิบัติที่ถูกต้องซึ่งผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จาก

พระพุทธคุณบทว่า "วิชาจรณสัมปันโน" แปลว่า ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชา หมายถึง ความรู้แจ้งที่กล่าวไว้ในกัณฑ์ทศวรรค มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก (13/10/10) ซึ่งอรรถกถาที่ฉนิกาย สิลขันธวรรค (1/190/149) ได้กล่าวถึงวิชา 3 และวิชา 8 แต่บอกกล่าวเฉพาะวิชา 3 ประการ คือ คือ 1) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้ชาติในอดีตหรือที่เรียกว่าระลึกชาติได้ 2) จุตูปปาตญาณ รู้การตายและการเกิดของมนุษย์ 3) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส และกล่าวถึงจรณะ หมายถึงหลักปฏิบัติเพื่อความดีงาม มี 15 ประการ คือ 1) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล 2) อินทริยสังวร การสำรวมอินทริย 3) โภขเนมัตตัญญุตการรู้จักประมาณในการบริโภค 4) ชาคริยานุโยค การประกอบความเพียรด้วยสติที่ตื่นอยู่เสมอ 5) สัทธา การเชื่ออย่างมีปัญญา 6) ความละเอียดต่อความชั่ว 7) โอตตปเป ความกลัวต่อความชั่ว 8) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ที่ได้ศึกษามาก 9) วิริยะรัมภะ การปรารถนาความเพียร 10) สติ ความระลึกอยู่เสมอ 11) ปัญญา ความรอบรู้ 12) ปฐมฌาน 13) ทุตยฌาน 14) ตติยฌาน 15) จตุตถฌาน ซึ่งจรณะเหล่านี้ คือ ทางเดินที่นำไปสู่ความสำเร็จ

4) ปริษญาที่นำไปสู่ความดีงาม

เรื่องนี้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ได้จากพระพุทธคุณบทว่า "สุคโต" ที่แปลว่า ผู้เสด็จไปดีแล้ว ซึ่ง พระพุทธโฆษาจารย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, น. 122) ได้อธิบายความหมายไว้ดังต่อไปนี้

- (1) ผู้ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นทางที่งดงาม
- (2) ผู้ดำเนินไปสู่พระนิพพาน
- (3) ผู้เสด็จไปดีแล้ว เพราะทรงละกิเลสอย่างเด็ดขาดด้วยอรหัตตมรรค
- (4) ผู้เสด็จไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่สัตว์โลก เพราะการบำเพ็ญบารมี

ของพระพุทธเจ้ามุ่งเพื่อประโยชน์และความสุขของสัตว์โลกเป็นสำคัญ

ลักษณะของพุทธปริษญาข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 ที่ทำให้บรรลอรหัตตมรรคและความดีที่ต่อยอดคือการอำนวยประโยชน์ให้แก่บุคคลอื่นให้ได้ปฏิบัติตามอริยมรรคเช่นกัน

5) ปริษญาแห่งการรู้แจ้งโลกตามความเป็นจริงไม่ติดอยู่ในโลก

ผู้ศึกษาสามารถศึกษาความจริงเรื่องนี้ได้จากพระพุทธคุณบทว่า "โลกะวิทู" หมายถึง ทรงรอบรู้โลกทางกายภาพ เช่น มนุษย์โลก สัตว์โลก สังขารโลก โอภาสโลก เป็นต้นและทรงรู้โลกคือความจริงของชีวิต เช่น อริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สาเหตุของความทุกข์ การดับทุกข์ และหนทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ เป็นต้น ซึ่งผู้ศึกษาสามารถดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ในเรื่องโลกกับสาร์ตละเชิงปริษญาในบทต่อไป

6) ปริษญาแห่งการฝึกฝนตนและผู้อื่น

ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จากพระพุทธคุณบทว่า "อนุตตโร ปุริสะทัมมสารถิ" หมายถึงผู้เป็นสารถิที่ฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าบุคคลอื่นด้วยคุณ เช่น ศีล สมาธิ

ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสน เป็นต้น เพราะพระทรงฝึกฝนพระองค์จากปुरुชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคลด้วยการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน สำหรับการฝึกฝนผู้อื่นพระองค์จะทรงใช้วิธีการฝึกที่เหมาะสมแก่ศาสนา (ความเคยชิน) อุปนิสัย (การอบรมสั่งสมไว้) อหิมุตติ (ความถนัด) อินทรีย์ (ความพร้อม) ของบุคคลนั้นๆตามที่พระองค์ทรงตรวจดูและวางแผนการสอนไว้ตอนใกล้รุ่งของทุกวัน

7) ปรัชญาแห่งความเป็นครูที่สูงส่ง

ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จากพระพุทธคุณบทว่า "สัตตา เทวมนุสสานัง" แปลว่า ผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติของครูที่ควรแก่ความเป็นครูของบุคคลในระดับชั้น ทรงสอนด้วยความเมตตา มิใช่เพื่อลาภสักการะ และคำสรรเสริญ แต่ทรงมุ่งประโยชน์สุขของผู้ฟังเป็นสำคัญ โดยพระองค์จะทรงกำหนดหลักธรรมให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของผู้ฟัง ซึ่งในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา พระพุทธโฆษาจารย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, น. 172-129) ได้อธิบายถึงความเป็นครูของพระพุทธเจ้าที่มิได้จำกัดเฉพาะเทวดาและมนุษย์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย โดยยกตัวอย่างถึงกบตัวหนึ่งที่อยูริมขอบสระชื่อคัคครา ได้ถือนิมิตในพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้าที่กำลังทรงแสดงธรรมแก่ชาวเมืองจำปาและเสียชีวิตลงเพราะถูกไม้เท้าของคนเลี้ยงวัวกดทับที่หัวแล้วไปบังเกิดเป็นเทวดาเสวยทิพย์สมบัติอยู่ในวิมานทองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น และหลักธรรมที่พระองค์ทรงนำมาสอนนั้นมุ่งให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน อนาคต และประโยชน์สูงสุดเพื่อนำมนุษย์ให้ข้ามทางกัณดารคือชาติขราเป็นต้นดังนั้นลักษณะของพุทธปรัชญาในข้อนี้จึงมุ่งให้ผู้ศึกษาเรียนรู้หลัก รัก พุทธปรัชญาให้เข้าใจและปฏิบัติตามจนได้ผลและสอนให้ผู้อื่นรู้และปฏิบัติตามด้วย

8) ปรัชญาแห่งการรู้แจ้ง ตื่น เบิกบาน

ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จากพระพุทธคุณบทว่า “พุทโธ” ที่แปลว่า ผู้รู้ หมายถึง ผู้ตรัสรู้ริยสัจสี่ ผู้ตื่น หมายถึง ผู้ตื่นจากอวิชชาความไม่รู้จริง ผู้เบิกบาน หมายถึง ผู้ที่มีพระทัยบริสุทธิ์ สะอาด หอมจืดจากกิเลสความหมายของคำว่า “พุทโธ” ข้างต้นได้แสดงเป้าหมายของพุทธปรัชญาที่มุ่งให้ผู้ศึกษาได้รู้แจ้งในอริยสัจสี่ ตื่นจากอวิชชา และมีจิตผ่องใสตามพระพุทธเจ้า

9) ปรัชญาแห่งการใช้ปัญญาจำแนกแยกแยะ

ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ความจริงข้อนี้ได้จากพระพุทธคุณบทว่า“ภควา” ในขุททกนิกาย จุฬนิทส (30/2/46) ที่คำหรือแปลว่าความหมายของพระพุทธคุณข้อนี้ไว้ว่า

- (1) ผู้ทรงทำลายกิเลส เช่น ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น
- (2) ผู้จำแนกแยกแยะ แจกแจงธรรม
- (3) ผู้ถึงที่สุดแห่งภพ (นิพพาน)
- (4) ผู้ทรงอบรมกายด้วยศีล อบรมจิตใจด้วยสมาธิและปัญญาอย่างบริบูรณ์

คุณสมบัติของพระพุทธเจ้าโดยสรุปข้างต้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าพุทธปรัชญามุ่งการขจัดกิเลสเป็นสำคัญและได้สะท้อนถึงรากฐานสำคัญของการพัฒนาชีวิตมนุษย์ให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวคือในสิกขาที่กล่าวถึงศีลสมาธิและปัญญาที่เป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตจากปุถุชนสู่อารยชนซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วอย่างบริบูรณ์แล้วอย่างบริบูรณ์แล้วโดยสรุปลักษณะของพุทธปรัชญาตามคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าทั้ง 9 ประการที่กล่าวมาทั้งหมดได้ชี้ให้เห็นสาระสำคัญของพุทธปรัชญาที่มุ่งพัฒนามนุษย์ให้หลุดพ้นจากกิเลสเป็นสำคัญเพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจพุทธปรัชญา

สุนทร ฌ รังษี (2537) กล่าวว่าไว้ว่า หลักพุทธปรัชญา คือ หลักคำสอนที่เกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา พุทธปรัชญาจะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่รวมถึงส่วนที่เป็นศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนพิธีและศาสนสถาน เว้นเสียแต่ว่าส่วนต่างๆ เหล่านี้จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น พุทธปรัชญาจึงเป็นการแสวงหาความรู้โดยอาศัยหลักความจริงภายนอกและความจริงภายใน เป็นหลักในการแสวงหาคำความรู้ซึ่งต้องกำกับโดยสติและปัญญา อันมีพื้นฐานการรับรู้ที่ได้จากอารมณ์และประสบการณ์ในการนำไปพิจารณาไตร่ตรอง ทั้งนี้ก็แล้วแต่กระบวนการเรียนรู้และการฝึกฝนในการใช้จิตในการเรียนรู้ความจริงภายในของแต่ละบุคคล หากไร้สัมมาทิฐิและปัญญาใคร่ครวญ โดยรอบตามสภาวะแท้จริงของเหตุปัจจัย ก็จะทำให้เกิดความรู้ที่เป็นประจักษ์แจ้ง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นความรู้เชิงศาสตร์ในทางพุทธศาสนา (สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, 2552) หลักพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าทรงอุปมาหลักคำสอนทั้งหมดดุจฟองแพ หรือเครื่องใช้ เครื่องอาศัย มิใช่มีไว้เพื่อโอ้อวด หรือเพื่อยึดมั่น แต่เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หลักการที่ว่า สิ่งที่พิสูจน์ได้เท่านั้นคือ ความจริง พุทธศาสนาได้ประกาศไว้กว่า 2,500 ปีมาแล้วว่า ความจริงจะต้องเป็นสิ่งที่

- 1) มีเหตุผล
- 2) พิสูจน์ทดลองได้
- 3) เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลาย
- 4) เป็นความจริงสากลตลอดไป (สุนทร ฌ รังษี, 2537, น.10)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชีร โชติ เกิดแก้ว กล่าวว่าไว้ว่า พุทธปรัชญา หมายถึง วิทยาการขั้นสูงที่สอนให้มนุษย์รู้จักตัวเอง ผู้อื่นและสิ่งอื่นๆ ตามความเป็นจริงและเป็นวิทยาการที่ต้องลงมือศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเองโดยมีความหลุดพ้นจากกิเลสตามลำดับขั้นเป็นเป้าหมาย (ชีร โชติ เกิดแก้ว, 2553, น. 24)

ประยงค์ แสนบุราณ (2547) กล่าวไว้ว่า หลักพุทธปรัชญา คือ หลักคำสอนพื้นฐานของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องที่เป็นความจริงและมีเหตุผล เป็นหลักการปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จ มี 5 ประการ คือ

- 1) เว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง (สัพพปาปัสสะ อกรรมัง คือ สິล) ทำแต่ความดี (กุสลัสสุปปสัมปทา คือ สมาธิ) และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ (สจิตตปริโยทปนัง คือ ปัญญา)
- 2) เน้นการปฏิบัติ ถือว่าความจริงต้องเกิดมาจากการปฏิบัติมิใช่มาจากการเรียนรู้หรือการท่องจำจากตำรา
- 3) เน้นการดับทุกข์ ทุกศาสนาจะมีคำสอนเรื่องการพ้นทุกข์ จะต่างกันที่การปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์และภาวะของการดับทุกข์เท่านั้น
- 4) เน้นทดสอบพิสูจน์ ยึดถือหลักเหตุผลและเป็นเหตุผลที่ทำทนายให้คนพิสูจน์ (เอหิภัสสิโก) โดยมีให้เชื่อถือแบบมมายไว้หลักการหลักเหตุผล
- 5) เน้นหลักสันติ เริ่มตั้งแต่สันติระดับต้นจนถึงระดับสูงสุด คือ นิพพาน สันติระดับต้น คือการรักษากายและวาจาให้สงบโดยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม เมื่อเขาทำสมาธิอยู่ประจำเขาก็จะสงบไม่ฟุ้งซ่าน (ประยงค์ แสนบุราณ, 2547, น. 56-57)

บุญมี แท่นแก้ว (2543) กล่าวไว้ว่า พุทธปรัชญา คือ เป็นปรัชญาที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้า เป็นปรัชญาที่ตระหนักในความจริงที่เรียกว่า “สัจนิยม” อันเป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบังคับทำให้เป็นไป จึงเรียกว่า “ธรรมชาตินิยม” แต่บางลัทธิอาจจะมองพุทธปรัชญาเป็นสุขนิยมบ้าง อสุขนิยมบ้าง หรือทุนิยมบ้าง จะเป็นจริงหรือไม่ ควรศึกษาไตร่ตรองดูให้ถ่วงถ่วงด้วยเหตุผลและด้วยวิญญาณของวิญญูก่อน การจะเชื่ออะไรว่าเป็นจริงควรใคร่ครวญพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยปัญญาของตน ดังในกาลามาสูตร หรือเกสปุตตยสุตรว่า

- 1) อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
- 2) อย่าเชื่อโดยถือสืบ ๆ กันมา
- 3) อย่าเชื่อโดยการเล่าลือ
- 4) อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำรา หรือคัมภีร์
- 5) อย่าเชื่อด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรก
- 6) อย่าเชื่อด้วยการอนุমান
- 7) อย่าเชื่อด้วยการคิดแบบเอาตามแนวเหตุผล
- 8) อย่าเชื่อเพราะตรงกับความเห็น หรือทฤษฎีที่ตนคิดไว้
- 9) อย่าเชื่อว่ารูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ หรือน่าเชื่อถือได้
- 10) อย่าเชื่อว่ามันสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา

ฉะนั้น การจะเชื่ออะไรตนต้องเข้าใจแจ่มแจ้ง หรือเรื่องนั้นต้องประจักษ์แจ้งแก่ตนแล้วและสามารถเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมเมื่อปฏิบัติตาม (บุญมี แทนแก้ว, 2544, น. 53-54)

สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง (2524) กล่าวว่า พุทธปรัชญา เรียกว่า “ปรมัตถธรรม” (ปรม+อรรถ + ธรรม = ธรรมที่มีอยู่จริงอย่างยิ่งในโลกของเรานี้ ทางพุทธปรัชญา จำแนกออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ก) รูปธรรม ได้แก่ สิ่งที่มีอยู่จริงอันเรียกว่า รูป ซึ่งมีอยู่ต่างหากจากนามธรรมและเป็นตัวยื่นให้จิตรับรู้อารมณ์ หรือหลุดพ้น (วิมุต) จากการรับรู้ มีคุณสมบัติ 3 ประการ คือ 1) เปลี่ยนแปลงคุณภาพได้ (รูปสติดิ รูป) กับปัจจัยปรุงแต่ง 2) แปรสภาพได้ (วิกรม รส) คือ การกระทำกับปัจจัยที่มีอิทธิพลเหนือกว่า และ 3) โดยตัวของมันเองเป็น อพยากถุต (อพยากตา) คือ ไม่ดี, ไม่ชั่ว, ไม่เป็นคุณ, ไม่เป็นโทษ และ ข) นามธรรม ได้แก่ ธรรมชาติที่มีใช้รูป ซึ่งมีคุณภาพสามารถมีสัมพันธ์ด้วยการรับรู้ จำแนกแยกเป็น 3 ชนิด 1) จิต คือ ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ 2) เจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นสัมปโยค (กำกับอยู่ด้วยกัน) กับจิต โดยอุปมาอุปมัยว่า ถ้าจิตเป็นราชรถ เจตสิกก็เป็นสารถีประจำราชรถนั้น และ 3) นิพพาน คือ สภาพของจิตที่ได้รับการชำระแล้วจากกิเลส ตัณหา อุปทาน มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วซึ่งสภาพธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงของรูปและนาม, และหลุดพ้นจากเหตุและขั้นทั้งหลายทั้งปวง จนบรรลุดังซึ่งความสงบเยือกเย็นอย่างแท้จริง (สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, 2524, น. 2-3)

ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์ กล่าวว่า ปรัชญาพุทธ เป็นลักษณะ “สัจนิยม” หรือ “ธรรมชาติ” ถือว่าสภาพธรรมทั้งหลายต้องเป็นไปตามหลักแห่งธรรมชาติและหลักแห่งความเป็นจริง ดังนั้นปรัชญาพุทธจึงสั่งสอนโดยเน้นหลักที่เหตุผลและวิจารณ์ญาณ โดยการเตือนสติให้คนทุกคนได้คิดพิจารณาไตร่ตรองใคร่ครวญดูก่อนด้วยปัญญาของตนเอง ก่อนที่จะเชื่อและปฏิบัติตามคำสอนของใครๆ (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, 2526, น. 62)

อดิศักดิ์ ทองบุญ (2532, น. 49) กล่าวว่า “พุทธศาสนาเป็นปรัชญา เพราะพระพุทธรศาสนาถือทั้งหลักศรัทธาและปัญญา(เหตุผล) ตามหลักคำสอน” และได้กล่าวถึงคัมภีร์อรุทธกถา ฎีกา และอนุฎีกาว่าเป็นอุปติการณแห่งพุทธปรัชญาอีกด้วย การที่อดิศักดิ์ ทองบุญได้กล่าวไว้เช่นนี้ เพราะได้วิเคราะห์จากหลักคำสอนในพระพุทธรศาสนาที่ว่าด้วยปัญญา (เหตุผล) เป็นสำคัญ มิใช่ศาสนาที่สอนให้คนเชื่อเพียงอย่างเดียว แต่สอนให้คนใช้วิจารณ์ญาณและลงมือพิสูจน์หลักคำสอนต่างๆ ว่าเป็นจริงตามที่กล่าวไว้หรือไม่ ซึ่งตรงกับหลักการของปรัชญาที่มุ่งให้คนแสวงหาความรู้ และความจริงด้วยเหตุผลประเด็นนี้ก็ยังมีผู้แย้งว่า เหตุผลในปรัชญานั้นเป็นเรื่องของการเท็จความจริงหรือการอนุมาน

พุทธทาสภิกขุ ได้ปฏิเสธแนวคิดข้างต้นไว้ว่า “พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ปรัชญา แม้จะเป็นเรื่องทางใจก็เป็นวิทยาศาสตร์ ไม่อาศัยสมมติฐาน แต่อาศัยความจริง” (พระเมธีธรรมมา

ภรณ์ (ประยูร ชุมมจิตโต) (2535, น. 19) การที่พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้เช่นนี้ เพราะท่านมองว่าปรัชญาเป็นเรื่องของสมมติฐาน ไม่ต้องหาความจริงมาให้ดู เพียงแต่ใช้เหตุผลชักจูง ดังนั้นพุทธทาสภิกขุจึงมองวิธีการของปรัชญาว่าเป็นแบบ การเดา (Speculation) การเก็งความจริง หรือการอนุมานไปตามหลักของเหตุผล แต่พุทธทาสภิกขุ (2522, น. 69) ก็ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นปรัชญาไว้ว่า “เราสามารถศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นปรัชญาได้ แต่อย่าไปคิดเรื่องปรัชญา” และพุทธทาสภิกขุ (2533, น. 5) ได้ให้ความหมายของพระพุทธศาสนาไว้ว่า “พุทธศาสนาคือวิชาการทั้งระเบียบปฏิบัติสำหรับจะให้เราทำอะไรเป็นอะไร” นอกจากนี้ พุทธทาสภิกขุ (2533 : 234) ยังได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นปรัชญาไว้ว่า “พระพุทธศาสนายังมีความรู้ในฐานะเป็นปรัชญาและวิทยาศาสตร์” และความรู้ที่เป็นปรัชญาตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ หมายถึง เรื่องที่ยังไม่ได้พิสูจน์จนเห็นแจ้ง ยังต้องอาศัยการคิดไปตามหลักเหตุผลเช่น ปฏิจักษ์มุปบาทเป็นปรัชญาสำหรับบุคคลที่ยังไม่บรรลุนิพพาน แต่ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วก็เป็นวิทยาศาสตร์ไป

จากแนวคิดของนักปราชญ์ไทยทั้ง 2 ท่านอาจทำให้ผู้ศึกษาเกิดความลังเลว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือศาสนา ตรงนี้ผู้เขียนขอให้ข้อเสนอแนะว่าถ้าเรามองหลักพระพุทธศาสนาว่าเป็นเรื่องของปัญญาหรือเหตุผลที่อยู่เหนือศรัทธาที่ทำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติเข้าถึงความจริงอย่างถูกต้อง ประเด็นนี้พระพุทธศาสนาก็เป็นปรัชญาได้ แต่การที่พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่าอย่าไปคิดปรัชญาเพราะเกรงว่าผู้ศึกษาจะไปคิดในเรื่องของสมมติฐานแล้ววิพากษ์วิจารณ์โดยไม่ลงมือปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา หรือถ้าเรามุ่งความหมายของพุทธปรัชญาไปที่ความรอบรู้ (ปัญญา) พระพุทธศาสนาก็เป็นปรัชญาได้ เพราะเป็นประมวลความรู้ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นสัพพัญญู และปัญญาระดับสูงสุดในพุทธปรัชญาจะอยู่เหนือเหตุผลแบบโลกิยะ เพราะเป็นความรู้แจ้งเห็นจริงที่พ้นไปจากเรื่องสมมุติทางโลกทั้งมวล

เรื่องพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือไม่นี้ นักปราชญ์คนสำคัญของไทยอีกหลายๆ ท่าน เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) และสมภาร พรหมทา เป็นต้น ก็ได้นำเสนอหลักพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาหรือหนังสือที่เกี่ยวกับปรัชญาไว้เป็นกลางๆ ในขอบเขตของพุทธธรรม หรือหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าท่านนั้น ดังนั้น เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษานี้เนื้อหาของทุกเรื่องในตำราเล่มนี้ ผู้เขียนขอจำกัดความของพุทธปรัชญาว่า หมายถึง พุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และหนังสือวิชาการที่นักปราชญ์ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้เขียนไว้ เพื่อนำเสนอพุทธธรรมภายใต้ชื่อพุทธปรัชญาเท่านั้น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันขอให้ศึกษาความหมายของพุทธปรัชญาต่อไปนี้

พุทธปรัชญา แปลตามรากศัพท์ว่า ความรอบรู้ของพระพุทธเจ้า แยกออกเป็น 2 คำคือคำว่า “พุทธ” หมายถึง พระพุทธเจ้า แปลตามศัพท์ว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน กับคำว่า “ปรัชญา” หมายถึง

ความรอบรู้ โดยตรง ได้แก่ การตรัสรู้เป็นความรู้ที่เกิดจากการพัฒนาจิตจนเข้าถึงความจริงทั้งหมดของมหาบุรุษท่านหนึ่งนามว่า สิทธัตถะ ผู้มีความมุ่งมั่นที่จะแสวงหาความจริงในธรรมชาติเพื่อขจัดทุกข์ (โมกขธรรม) เป็นความรู้ที่ทำให้พระองค์สิ้นความสงสัยในเรื่องที่ปวงผู้ศึกษาสามารถศึกษาเรื่องนี้ได้จากปฐมโพธิสูตร ขุททกนิกาย อุทาน (25/1/172) ที่ว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์ย่อมสิ้นไปเพราะได้รู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ”

อรรถกถาขุททกนิกาย อุทาน (1/46) อธิบายว่า ธรรมทั้งหลายหมายถึง โปธิปักขิยธรรม ที่ทำให้สำเร็จการตรัสรู้ปัจจุอาการหรือปัจจุจสมุปบาท คำว่า “พราหมณ์” หมายถึง พระจินาสพ คือบุคคลที่สิ้นอาสวกิเลสแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าคือพระจินาสพรูปแรกในพระพุทธศาสนา การรู้ธรรมหมายถึง ลูกอมทุกข์และสาเหตุแห่งการดับทุกข์ตามหลักปัจจุจสมุปบาท จะเห็นได้ว่าความรู้ที่เกิดจากการตรัสรู้นั้นสามารถทำให้สิ้นความสงสัย เพราะได้พบความจริงเชิงประจักษ์ด้วยตนเอง ซึ่งผู้ศึกษาสามารถศึกษาเรื่องนี้ได้จากธัมมจักกัปปวัตตนสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค (4/15/22) ที่กล่าวถึงความรู้ที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าภายใต้คำว่า “จักขุ” (ปัญญาจักขุ การเห็นด้วยปัญญา) “ญาณ” (การหยั่งรู้ความจริง) “ปัญญา” (ความรอบรู้) “วิชา” (ความรู้แจ้ง) “อาโลกะ” (แสงสว่างแห่งปัญญา) คำเหล่านี้ทั้งหมดมีความหมายตรงกับปัญญาคือ ความรอบรู้ที่เป็นผลแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น เรื่องนี้วิเคราะห์ได้จากพระนามว่าสัตัพัญญูที่มีความหมายสำคัญ 2 ประการคือ

1) ผู้เห็นธรรมทั้งปวงหมายถึงการเห็นด้วยญาณ (สัตัพัญญูตญาณ) เป็นการเห็นที่สูงกว่าปัญญาที่ใช้ในความหมายทั่วไปจัดเป็นปัญญาขั้นสูงถ้าจะเปรียบเทียบกับความจริงที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบนั้นก็แตกต่างกัน ความจริงที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบนั้นเป็นความจริงทางวัตถุและเป็นการพบเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ที่สำคัญความจริงที่นักวิทยาศาสตร์ได้ค้นพบนั้นเปลี่ยนแปลงหรือผิดพลาดได้ ซึ่งเราจะเห็นว่าทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่นักวิทยาศาสตร์ในอดีตได้ค้นพบไว้บางเรื่องจะได้รับการยอมรับว่าเป็นความจริงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้นเมื่อมีนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ค้นพบความจริงในเรื่องเดียวกันที่ถูกต้องเป็นจริงมากกว่าทฤษฎีกล่าวก็จะถูกยกเลิกไป และการค้นพบความจริงทางวัตถุของนักวิทยาศาสตร์ไม่ใช่การเห็น เป็นเพียงการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงยังเห็นและเป็นการหยั่งเห็นที่ตรงกับความจริง ซึ่งความหมายของสัตัพัญญูนี้สามารถศึกษาได้จากจูฬจลโคตตสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (13/185/216) ที่กล่าวไว้ว่า “พระสมณโคตมเป็นสัตัพัญญู มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง ทรงปัญญูญาณทัสสนะ...” คำว่า “ญาณทัสสนะ” ในที่นี้ อรรถกถา ที่มกนิกาย สีลขันธ์วรรค (1/234/198) อธิบายไว้คือความรู้และความเห็นที่ตรงตามความจริงไม่ผิดพลาด

2) ผู้ตรัสรู้ หมายถึง ตรัสรู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ ซึ่งในอรรถกถาพุทธนิกาย อุทาน (1/46) อธิบายไว้คือ การหยั่งรู้กองทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ตามหลักปัจจยการ ผู้ศึกษาสามารถศึกษาความหมายนี้ได้จากปฐมโพธิสูตรพุทธนิกาย อุทาน (25/1/172) ที่กล่าวถึงบุคคลที่จะเป็นสัพพัญญูได้นั้นจะต้องเกิดจากการตรัสรู้ไม่ใช่เกิดจากการศึกษาวิชาการทั่วไป แต่เป็นการศึกษาที่จิตหรือการพัฒนาจิตจนเกิดปัญญาที่หยั่งรู้สภาวธรรม ทั้งปวงตามความจริง

ความรู้และความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นี้ มีข้อที่ควรทำความเข้าใจเรื่องหนึ่งคือ ความรู้นั้นไม่ได้เกิดขึ้นแก่พระองค์เป็นนิจ แต่จะปรากฏต่อเมื่อพระองค์ทรงต้องการที่จะรู้เท่านั้น เรื่องนี้ ผู้ศึกษาสามารถศึกษาได้จากมิลินทปัญหาตอนสัพพัญญูภาวะปัญญาที่พระนาคเสนได้ตอบพระเจ้ามิลินทได้ว่า “สัพพัญญุตญาณ ของพระพุทธเจ้าเนื่องไปด้วยการพิจารณาต้องพิจารณาก่อนจึงรู้ตามปรารภานา” (มหาเถรสมาคม, 2536, น. 197) เรื่องนี้ ได้ชี้ให้เห็นความจริงที่ว่าบุคคลผู้เป็นสัพพัญญุนั้นมิได้รู้ทุกเรื่องในเวลาเดียวกันทั้งหมดแต่ความรู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อสัพพัญญุบุคคลต้องการที่จะทราบเรื่องใดเรื่องหนึ่งเท่านั้น

ความหมายของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาข้างต้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าพุทธปรัชญา คือ ประมวลความรู้ที่ได้จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาเผยแผ่ ให้ผู้อื่น ได้รู้ได้เข้าใจและความรู้นั้นเป็นความรู้ที่ประเสริฐตามความหมายของพุทธปรัชญาที่กล่าวไว้ข้างต้นเพื่อขยายความหมายของคำว่า “สัพพัญญู” และแสดงความหมายของพุทธปรัชญาให้ชัดเจนมากขึ้นผู้เขียนขอตั้งประเด็นของการศึกษาเกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในหัวข้อต่อไปนี้

1) สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ประเด็นนี้ถ้ามุ่งไปที่หลักธรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์ได้พระนามว่า “พุทธะ” หรือ “สัมมาสัมพุทธะ” สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ก็ได้แก่อริยสัจ ๔ หมายถึงความจริงที่ประเสริฐหรือความจริงที่ทำให้พระองค์ได้เป็นพระอริยเจ้า คือ ความทุกข์ (ทุกข์) สาเหตุของความทุกข์ (สมุทัย) ความดับทุกข์ (นิโรธ) และแนวทางแห่งการดับทุกข์ (มรรค) แต่ถ้าพูดในบริบทของคำว่า “สัพพัญญู” สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็คือ ธรรมทั้งปวง ซึ่งในสิสปาวนสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (19/1101/613) ได้สรุปถึงหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ทั้งหมดซึ่งไปสัมพันธ์กับความเป็นพระสัพพัญญูไว้ 2 ประการคือ

- (1) รู้เรื่องการดับทุกข์และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์ทุกประการ
- (2) เรื่องอื่นๆ ที่ทรงรู้แต่ไม่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมากแต่ทรงนำมาแสดงเท่าที่จำเป็นเท่านั้น

ข้อสรุป 2 ประการนี้ผู้ศึกษาสามารถศึกษาเพิ่มเติมจากพุทธะคำรัสที่ตรัสไว้ใน สิสปาวนสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (19/1101/613) ที่ว่าหลักธรรมที่พระองค์ทรงนำมาแสดงนั้นเพียงแค่ว่าประคูลายหยิบมือเดียวเท่านั้นส่วนหลักธรรมที่ยังไม่ทรงแสดงนั้นยังมีอีกมากเหมือนใบ

ประคูลายทั้งต้น โดยพระองค์ทรงให้เหตุผลถึงการไม่ทรงนำหลักกรรมเหล่านั้นมาแสดงว่า เพราะไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายความกำหนัด คับทุกข์ ระงับกิเลส การรู้ยิ่ง ตรัสรู้ และนิพพาน

2) ความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ทั้งหมดนั้นเป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ เอหิภัสลิกะ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถศึกษาเรื่องนี้ได้จากปาสาทิกสูตรที่มกนิคาย ปาฎิกวรรค ที่กล่าวถึงพระนามของพระพุทธเจ้าคือตถาคต ในความหมาย 5 ประการ ได้แก่ 1) กาลวาที ผู้ตรัสในเวลาที่เหมาะสม 2) สัจวาที ผู้ตรัสสภาวะที่เป็นจริง 3) อัถวาที พุทธรัสปรมัตถนิพพาน 4) ชัมมวาที ผู้ตรัสถึงมรรค ผล 5) จินยวาที ผู้ตรัสถึงวินัย มีการสำรวจ เป็นต้น

พระนามของพระพุทธเจ้า ข้อว่า สัจวาที ที่เป็นเครื่อง ยืนยันได้ว่าเรื่องที่พระองค์ทรงนำมาแสดงทั้งหมดล้วนเป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ ตรงนี้เองที่ทำให้นักวิทยาศาสตร์คนสำคัญอย่างเช่น ไอน์สไตน์ มองพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาแห่งจักรวาล พ่อเป็นศาสนาเดียวที่กล่าวถึงความจริงแห่งจักรวาลที่พิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ดังคำพูดของเขาที่ว่า "ข้าพเจ้าเห็นว่าคุณรู้จักรวาลแห่งจักรวาล (พุทธศาสนา) เป็นแรงจูงใจที่แข็งแกร่งและสง่างามที่สุดในการวิจัยทางวิทยาศาสตร์" (สม สุจิรา, 2550, น. 24)

การที่ไอน์สไตน์ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาไว้เช่นนี้ เนื่องจากมองว่าหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ในแง่ของเหตุผลที่ให้ผู้ศึกษาพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติตามจนเข้าถึงความจริงด้วยตนเอง ไม่ใช่บังคับให้คนเชื่อและปฏิบัติตาม ขอให้ดูความจริงที่ปรากฏในพุทธปรัชญา ต่อไปนี้

(1) ความจริงระดับพื้นฐานทั่วไปเรียกว่า สมมติสัจจะ (Conventional Truths) หมายถึง ความจริงของสิ่งหรือเรื่องต่างๆ ที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมา ด้วยเหตุผลบางประการ โดยใช้ชื่อสมมุติทางภาษาเป็นเครื่องสื่อความหมาย ให้คนในสังคมนั้นๆ เข้าใจตรงกันเช่น คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น แล้วความจริงระดับนี้ จะมีลักษณะแบบสัมพัทธ์ (Relative) หมายถึงความจริงที่เกิดขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ แต่ละสังคมกำหนดขึ้นซึ่งการศึกษาเรียนรู้และเข้าถึงความจริงในระดับนี้จะช่วยให้มนุษย์ใช้สอย การบริโภคและการปฏิบัติต่อเรื่องต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง เช่น กฎระเบียบวินัยที่องค์กรหรือสังคมกำหนดขึ้นมาเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นต้น

(2) ความจริงที่เป็นตัวสภาวะที่มีในสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเรียกว่า สภาวะสัจจะ หรือ สภาวะธรรมชาติ (Natural Condition) หมายถึง ความจริงที่เป็นตัวสภาวะที่เป็นกฎธรรมชาติหรือลักษณะที่แท้จริงของธรรมชาติเช่น กฎไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจา ภาวะของความเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ ทุกขตา ภาวะของความขัดแย้งบีบคั้น อนัตตตา ภาวะของความรู้ตัวตนที่แท้จริงที่ปรากฏในสรรพสิ่งหรือสภาวะ (Condition) ที่อยู่สิ่งต่างๆ เช่น ความเค็มที่อยู่ในก้อน

เกลือ ความหวานที่อยู่ในพืชที่มีรสหวาน เช่น อ้อย ความขมที่อยู่ในพืชที่มีรสขม เช่น สะเดา หรือ ความเปรี้ยวที่อยู่ในพืชที่มีรสเปรี้ยว เช่น มะนาว เป็นต้น การเข้าถึงความจริงระดับนี้ จะเกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตระดับโลกียะ เช่น การใช้ความเค็มของเกลือถนอมอาหาร เป็นต้น และประโยชน์ในระดับโลกุตระที่เกิดจากการหยั่งเห็นกฎไตรลักษณ์ในสิ่งทั้งปวง ส่งผลให้เกิดการละความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ และหลุดพ้นจากกิเลสได้ในที่สุด

(3) ความจริงที่ประเสริฐ เรียกว่า อริยสัจจะ (The Four Noble Truths) หมายถึง ความจริงที่ทำให้คนเป็นอริยะ หรือความจริงที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

(4) ความจริงสูงสุด เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ (Ultimate Truths) หมายถึง ความจริงที่เป็นเนื้อแท้ของสรรพสิ่งในจักรวาล เมื่อจัดกลุ่มแล้วจะอยู่ในความจริงข้อนี้ซึ่งเป็นความจริงที่อยู่ในธรรมชาติโดยไม่ขึ้นต่อการยอมรับของคน เป็นความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้เช่น รูป นาม เวทนา จิต เจตสิก เป็นต้น

3) ความพิเศษของความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เรื่องการตรัสรู้อันเป็นที่มาของพุทธปรัชญานี้มีเรื่องที่จะต้องพิจารณาต่อไปนี้ว่า ความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นต่างจากความจริงที่ผู้อื่นรู้หรือไม่ คำตอบต่อคำถามนี้สามารถวิเคราะห์ได้จากความพิเศษของความจริงที่เป็นเป้าหมายของพระพุทธะปรัชญา คือ การดับทุกข์หมายความว่าความจริงที่พุทธเจ้าทรงนำมาแสดงทั้งหมด เพื่อต้องการให้มนุษย์ได้ศึกษาทำความเข้าใจและปฏิบัติตามเพื่อดับทุกข์ได้ด้วยตนเอง ในขณะที่ความจริงทางวิทยาศาสตร์จะช่วยให้มนุษย์ดับทุกข์ทางกายได้เพียงชั่วคราว แต่มีอาจดับทุกข์ทางใจที่เกิดจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง

จากความหมายของพุทธปรัชญาข้างต้นได้ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้ทุกเรื่อง ความตามความจริง และความรู้ทั้งหมดในพุทธปรัชญาล้วนเป็นสังขธรรม คือ ความจริงที่สามารถพิสูจน์และเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติตาม โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ความหลุดพ้นจากกิเลส ดังนั้น ถ้ากล่าวสรุปถึงความพิเศษของความรู้ในพุทธปรัชญาจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

1) ความรู้ที่เกิดจากการตรัสรู้ที่สูงกว่าความคิดเชิงวิเคราะห์และวิพากษ์ด้วยเหตุผลที่มนุษย์สามัญทั่วไปใช้กัน ประเด็นนี้ผู้เขียนวิเคราะห์จากพระพุทธานุญาตว่า พุทโธ

2) ความรู้ที่ไม่สามารถบอกกันได้ด้วยอักษรหรือคำพูดแต่เป็นความรู้ที่จะต้องลงมือปฏิบัติให้รู้และเห็นได้ด้วยตนเอง เรื่องนี้ผู้เขียนวิเคราะห์จากคำว่า สันทิฏฐิโก และคำว่า ปัจจัตตังเวทิตัพโพ ประเด็นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า อักษร คำพูด หรือการแสดงธรรมเป็นเพียงวิธีการสื่อสารหลักการในพุทธปรัชญาให้ผู้ศึกษาได้รู้และเข้าใจในเบื้องต้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการเห็นธรรมแต่การเห็นธรรมเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ความจริงที่ยืนยันเรื่องนี้ศึกษาได้จากพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ใน

มัททวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท (25/276/117) ว่า "เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด พระตถาคต (พระพุทธเจ้า) เป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น" พุทธดำรัสนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า การบรรลุความจริง (มรรค ผล นิพพาน) นั้นเป็นเรื่องของปัจเจกชนแต่ละคนที่จะต้องลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ด้วยตนเอง

3) ความรู้ที่ไม่เปลี่ยนแปลง ผู้ศึกษาสามารถศึกษาความจริงข้อนี้ได้จากคำว่า "ธรรมนิยาม" "ธรรมลิตติ" หรือ "ธรรมธาตุ" หมายถึงพุทธธรรมทั้งหมดที่เป็นธรรมชาติที่มีอยู่ก่อนแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ทรงค้นพบ (ตรัสรู้) เท่านั้น และพระพุทธธรรมจะให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติได้ทุกขณะ ไม่มีการล้าสมัย ไม่มีอายุขัย (อกาลิโก) ดังนั้น การเห็นธรรม การเข้าถึงธรรมจึงไม่ใช่เรื่องที่ล้าสมัยหรือเป็นเรื่องของคนผู้สูงอายุอย่างที่คนส่วนหนึ่งเข้าใจกัน และพุทธปรัชญาเป็นสังขธรรมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

4) ความรู้ที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ในเชิงประจักษ์ผู้เขียนวิเคราะห์ความจริงในข้อนี้จากคำว่า "เอหิภัสสิโก" ที่แปลว่า ขอเชิญท่านมาดูหรือพิสูจน์ด้วยตนเองด้วยการศึกษาให้เข้าใจ และปฏิบัติตามตั้งแต่ระดับธรรมะพื้นฐานที่เกี่ยวกับศีลธรรมทั่วไปจนถึงระดับสูงได้แก่ มรรค ผล นิพพาน

5) ความรู้ที่ต้องน้อมนำตัวเราเข้าไป หมายถึง น้อมใจเข้าไป ผู้เขียนวิเคราะห์ความจริงข้อนี้จะคำว่า "โอปนยิโก" นั้นหมายความว่า การเห็นธรรมเป็นเรื่องของใจ ไม่สามารถเห็นและรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ประสาทสัมผัสเป็นเพียงเครื่องมือที่ใช้รับรู้ข้อมูลที่เป็นวัตถุเท่านั้น แต่การเห็นเป็นหน้าที่ของใจที่มีความละเอียดอ่อน. ดังนั้น พุทธธรรม (พุทธปรัชญา) จึงไม่ใช่มีไว้สวด อ้อนวอนขอสิ่งต่างๆ หรือท่องบ่นให้เกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์ เหมือนอย่างที่คนส่วนหนึ่งยึดถือปฏิบัติกันอยู่

2.8 ลักษณะของพระพุทธปรัชญา

ลักษณะพุทธปรัชญาคือลักษณะแห่งพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจำนวน 84,000 พระธรรมขันธ์ โดย ธีร โชติ เกิดแก้ว ได้นำเสนอลักษณะของพุทธปรัชญาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1) ปรัชญาแห่งการทำลายกิเลสที่เป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งหมด พระพุทธคุณมบทว่า “อรหัง” มี 4 ประการ คือ

- (1) ผู้ไกลจากกิเลส หรือผู้ทำลายกิเลสที่เปรียบเสมือนข้าศึก
- (2) ผู้หัก หรือทำลายซึ่งกำแพงสังสารวัฏ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป
- (3) ผู้ควรรับปัจจัยสี่ มีจีวร เป็นต้น เพราะพระองค์เป็นทักขิโนยบุคคลผู้

ประเสริฐ

(4) ผู้ไม่ทำบาปในที่ลับ เพราะพระองค์ทรงหมดกิเลส

2) ปรัชญาแห่งการพึ่งตนเอง พระพุทธคุณบทว่า “สัมมาสัมพุทธโ” ที่แปลว่า ผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์ผู้สอนโลกุตตรธรรม หรือศึกษาจากหลักคำสอนเรื่องการพึ่งตนเอง ในอัตตวรคฺขุททกนิกาย ธรรมบทว่า “ตนแล เป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่ง เพราะบุคคลที่ฝึกคนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก พุทธคำรัสนี้ชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะของพุทธปรัชญาที่มุ่งให้มนุษย์กระทำเรื่องต่างๆ ด้วยตนเอง บุคคลอื่นจะเข้ามาช่วยก็ต่อเมื่อเรื่องนั้นอยู่นอกเหนือความสามารถของเราและเป็นการเข้ามาช่วยเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เรื่องนี้ได้แสดงถึงความจริงที่ว่า ความสุข ความทุกข์ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ความเจริญ หรือความเสื่อม ขึ้นอยู่ที่ตัวมนุษย์เป็นสำคัญ ไม่ใช่เกิดจากโชควาสนา การคลบ้นคาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวอักษร หรือฤกษ์ยาม

3) ปรัชญาแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์ ชีวิตมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธปรัชญาขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้จริงและการปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม จากพระพุทธคุณบทว่า “วิชาจรณสัมปັນโน” แปลว่า ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชา หมายถึง ความรู้แจ้งที่กล่าวถึงวิชา 3 และวิชา 8 และกล่าวถึงจรณะ หมายถึง หลักปฏิบัติเพื่อความดีงาม มี 15 ประการ คือ

- (1) ศีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล
- (2) อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์
- (3) โภชนเมตตัญญตา การรู้จักประมาณในการบริโภค
- (4) ชาคริยานุโยค การประกอบความเพียรด้วยสติที่ตื่นอยู่เสมอ
- (5) สัทธา การเชื่ออย่างมีปัญญา
- (6) หิริ ความละอายต่อความชั่ว
- (7) โอตตปฺปะ ความกลัวต่อความชั่ว
- (8) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ที่ได้ศึกษามาก
- (9) วิริยารัมภะ การปรารถนาความเพียร
- (10) สติ ความระลึกอยู่เสมอ
- (11) ปัญญา ความรอบรู้
- (12) ปฐมณาน
- (13) ทุตติยณาน
- (14) ตติยณาน
- (15) จตุตถณาน ซึ่งจรณะเหล่านี้ คือ ทางเดินที่นำไปสู่ความสำเร็จ

4) ปรัชญาที่นำไปสู่ความดีงาม พระพุทธคุณบทว่า “สุกโต” แปลว่า ผู้เสด็จไปดีแล้ว มีความหมาย ดังนี้

- (1) ผู้ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นทางที่งดงาม
- (2) ผู้ดำเนินไปสู่พระนิพพาน
- (3) ผู้เสด็จไปดีแล้ว เพราะทรงละกิเลสอย่างเด็ดขาดด้วยอหัตตมรรค
- (4) ผู้เสด็จไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่สัตว์โลก เพราะการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้ามุ่งเพื่อประโยชน์และความสุขของสัตว์โลกเป็นสำคัญ

(5) ปรัชญาแห่งการรู้แจ้งโลกตามความเป็นจริงไม่ติดอยู่ในโลก พระพุทธคุณบทว่า “โลกวิทู” หมายถึง ทรงรอบรู้โลกทางกายภาพ เช่น มนุษย์โลก สัตว์โลก สังขารโลก โอภาสโลก เป็นต้น และทรงรู้โลกคือความจริงของชีวิต เช่น อริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สาเหตุของความทุกข์ การดับทุกข์และหนทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ เป็นต้น

(6) ปรัชญาแห่งการฝึกตนและผู้อื่น พระพุทธคุณบทว่า “อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ” หมายถึง ผู้เป็นสารถิที่ฝึกตนได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าบุคคลอื่นด้วยคุณ เช่น สีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นต้น เพราะทรงฝึกฝนพระองค์จากปฏิกูลชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคลด้วยการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน สำหรับการฝึกฝนผู้อื่นพระองค์จะทรงใช้วิธีการฝึกที่เหมาะสมแก่ศาสนา (ความเคยชิน) อุปนิสัย (การอบรมสั่งสมไว้) อริมุตติ (ความถนัด) อินทรีย์ (ความพร้อม) ของบุคคลนั้นๆ

(7) ปรัชญาแห่งความเป็นครูที่สูงส่ง พระพุทธคุณบทว่า “สัตถา เทวมนุสสานัง” แปลว่า ผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติของครูที่ควรแก่ความเป็นครูของบุคคลในทุกระดับชั้น ทรงสอนด้วยความเมตตา มิใช่เพื่อลาภสักการะและคำสรรเสริญ แต่ทรงมุ่งประโยชน์สุขของผู้ฟัง

(8) ปรัชญาแห่งการรู้แจ้ง ตื่น เบิกบาน พระพุทธคุณบทว่า “พุทโธ” แปลว่า ผู้รู้ หมายถึง ผู้ตรัสรู้ อริยสัจสี่ ผู้ตื่น หมายถึง ผู้ตื่นจากอวิชชา ความไม่รู้จริง ผู้เบิกบาน หมายถึง ผู้มีพระทัยบริสุทธิ์สะอาด หมดจจากกิเลส ความหมายของคำว่า “พุทโธ” มุ่งให้ผู้ศึกษาได้รู้แจ้งในอริยสัจสี่ ตื่นจากอวิชชาและมีจิตผ่องใสตามพระพุทธเจ้า

(9) ปรัชญาแห่งการใช้ปัญญาจำแนกแยกแยะ พระพุทธคุณบทว่า “ภควา” หมายความว่า 1) ผู้ทรงทำลายกิเลส เช่น ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น 2) ผู้จำแนกแยกแยะ แจกแจงธรรม 3) ผู้ถึงที่สุดแห่งภพ (นิพพาน) 4) ผู้ทรงอบรมกายด้วยศีล อบรมจิตด้วยสมาธิและปัญญาอย่างบริบูรณ์ (ธีรโชติ เกิดแก้ว, 2553, น. 16-20)

จากข้างต้น ทำให้เข้าใจลักษณะ พุทธปรัชญานี้มี อยู่ 3 ประการ คือ

- 1) ศิล หมายถึง ความปกติหรือความสงบทางกาย
- 2) สมาธิ หมายถึง การมีจิตใจที่แน่วแน่ ไม่วอกแวก สงบนิ่ง
- 3) ปัญญา หมายถึง การรับรู้ การรู้แจ้งและเข้าใจเชื่อมโยง เหตุและผลได้

ลักษณะของพุทธปรัชญาเป็นไปตาม คำสอนของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎก ซึ่งประกอบไปด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

2.9 หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำเสนอไว้ในพระไตรปิฎก โดย ชีร โชติ เกิดแก้ว ได้ให้หลักการ วิธีการ และเป้าหมายดังนี้

1) หลักการ หลักการสำคัญในการเข้าถึงความจริงในระดับต่างๆ ของพุทธปรัชญา คือ ปัญญาแม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีหลักศรัทธา แต่ไม่ได้หมายความว่าพุทธปรัชญาจะมุ่งสอนให้คนเชื่ออย่างเดี๋ยว ตรงกันข้ามพุทธปรัชญา กลับสอนให้คนใช้วิจารณ์ญาณตรวจสอบเรื่องต่าง ๆ ที่รับรู้มาอย่างละเอียดถี่ถ้วนจากหลักคำสอนในกาลามสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการตรวจสอบความรู้ที่รับมาจากแหล่งข้อมูลภายนอก (ปรโตโฆษะ) ด้วยการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์อย่างละเอียด เรียกรวมการคิดแบบนี้ว่า “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง การคิดเรื่องต่าง ๆ อย่างละเอียดจนเข้าถึงความจริงของเรื่องนั้นอย่างถูกต้อง โดยมีกระบวนการคิด 10 วิธี

2) วิธีการ การเข้าถึงความรู้และความจริงที่เป็นเป้าหมายสูงสุด (ปรมัตตสังขะ) นั้น จะใช้หลักของสมถะเป็นบรรทัดฐานเบื้องต้นของการทำจิตให้สงบ (สมาธิ) และหลักวิปัสสนา เพื่อพัฒนาจิตที่เป็นสมาธิให้เกิดปัญญาหยั่งรู้เรื่องต่าง ๆ ตามเป็นจริง

3) เป้าหมาย เป้าหมายของความรู้ในศาสตร์ต่างๆ โดยส่วนใหญ่แล้วมุ่งเพื่อสร้างคุณภาพให้แก่ชีวิตมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ช่วยให้วิทยาการในโลกที่เกี่ยวกับวัตถุเจริญอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้มนุษย์มีความกินดี อยู่ดี สะดวกสบายมากขึ้น สรรพก็คือ เป้าหมายหลักของพุทธปรัชญาอยู่ที่การหลุดพ้นจากทุกข์ทางจิตที่เกิดจากกิเลส เป็นจิตที่มีอิสรภาพ สมบูรณ์ ผ่องใส บริสุทธิ์ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า พุทธปรัชญาจะละเลยความทุกข์ทางกาย เห็นได้จากพระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์รู้เท่าทันความทุกข์ทางกายตามความเป็นจริงและหาวิธีการขจัด ป้องกันหลีกเลี่ยงอย่างถูกต้อง เช่น การสอนให้บริหารร่างกายด้วยอิริยาบถสี่ ให้สมดุลกัน (กายบริหาร) การรับประทานอาหารให้พอเหมาะ ไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป (โภชนมัตตัญญา) เป็นต้น หรือถ้ามุ่งเป้าหมายของพุทธปรัชญาไปที่การศึกษาก็จะได้ข้อสรุปว่า เป้าหมายของการศึกษาเชิงพุทธปรัชญาอยู่ที่การศึกษารู้ว่าอะไรเป็นอะไร (ชีร โชติ เกิดแก้ว, 2553, น. 21-22)

2.10 หลักพุทธปรัชญาที่สำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เน้นการพัฒนา การดำรงอยู่ และการดำเนินไปด้วยดี ทั้งชีวิตของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในขณะเดียวกัน ซึ่งทำให้เกิดผลดีต่อทั้งชีวิตและสิ่งแวดล้อม เพราะการเป็นอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติภายนอกกาย และภายในตน จะตอบสนองต่อการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาที่ยั่งยืน คือจะเป็นการพัฒนาที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหา แต่เป็นการพัฒนาที่ยืดประโยชน์สุขของคนและสรรพสิ่งในโลกเป็นสำคัญ ซึ่งเมื่อแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้กลายเป็นความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในยุคปัจจุบัน ก็เป็นหน้าที่ของแต่ละประเทศที่จะต้องเฝ้าดูแลสภาพแวดล้อมของตนเอง และกำหนดมาตรการเพื่อการแก้ไข ไม่ให้เกิดการทำลายจนเลยจุดที่จะแก้ไขได้ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่คนรุ่นปัจจุบันและคนในอนาคตต่อไปนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพระพุทธศาสนาจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง

หลักพุทธธรรมที่สำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่ 1) หลักทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์ 2) หลักมัชฌิมาปฏิปทา 3) หลักโยนิโสมนสิการ 4) หลักอิทธิบาท 4 5) หลักสังกหัตถุ 4 6) หลักฌราวาสธรรม 7) หลักไตรสิกขา 8) หลักมัตตัญญูตา 9) หลักอริยสัจ 4 10) หลักปฏิจจนุปบาทและ 11) หลักไตรลักษณ์ เป็นต้น (พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม, 2561, น. 335)

2.10.1 ทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์

ทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนแก่อุชชยพราหมณ์ ในขณะที่ไปเข้าเฝ้า เพื่อกราบทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมที่เป็นไปในลักษณะเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบันและหลักธรรมที่เป็นไปในลักษณะเพื่อประโยชน์สุขในภายภาคหน้าให้ฟังเนื่องจากตนจะย้ายไปอยู่ในต่างถิ่น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสสอน อันมีอยู่ 4 ประการ คือ 1) ความขยันหมั่นเพียร 2) การรู้จักประหยัด 3) คบคนดีเป็นมิตร และ 4) เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ จากความหมายของ ทฤษฎีธรรมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรมทั้ง 4 ข้อนี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุข คือ (พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม, 2561, น. 115-116)

1) อุฐานสัมปทา คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญา เป็นตัวชี้นำ หาวิธีสามารถแก้ไขให้ได้ผล อุฐานสัมปทา ทางพระพุทธศาสนาตามหลักธรรม คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับ ทีฆชาณู ว่า กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีพด้วยการงานใดจะเป็นการเลี้ยงชีพด้วยการหมั่นประกอบการทำงาน คือ กสิกรรมพาณิชยกรรม โครักขกรรม รับราชการฝ่ายทหาร รับราชการฝ่ายพลเรือน หรือศิลปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้ขยัน

ไม่เกียจคร้านในการทำงานนั้น และคบหากัลยาณมิตรผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญาที่เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานและประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องนำทางแห่งการดูแลทรัพย์ ที่จะต่อช่วยกันทำนั้นประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ในการทำงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถจัดการงานได้ คูกรพัคฆปัชชะนี้เรียกว่า อุกุฐานสัมปทา (พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15, น. 256-260)

2) อารักขสัมปทา คือ รู้จักเก็บรักษาทรัพย์ของตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร และได้มาโดยชอบธรรมด้วยกำลังของตน อารักขสัมปทา เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาตามหลักธรรม คือ เมื่อครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับทีฆชาณุว่า “... กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นและคิดว่า ทำอย่างไร ทรัพย์เหล่านี้ของเรา จึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำ ไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป คูกรพัคฆปัชชะนี้เรียกว่า อารักขสัมปทา...” (พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15, ม.ป.ป., น. 256-260)

3) กัลยาณมิตตตา คือ ผู้คนในโลกนี้เราจะต้องเลือกผู้มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญาเป็นกัลยาณมิตร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับทีฆชาณุว่า กุลบุตรในโลกนี้อยู่อาศัยในฐานะหรือนิคมใดๆ

คูก่อนพัคฆปัชชะ ก็กัลยาณมิตตตาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้อยู่อาศัยในฐานะหรือนิคมใด ย่อมดำรงตน หรือบุตรสนทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี เป็นคนหนุ่มหรือคนแก่ ผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ศึกษาศรัทธาสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ ศึกษาปัญญาสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาคูก่อนพัคฆปัชชะ นี้เรียกว่ากัลยาณมิตตตา (พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15, ม.ป.ป., น. 256-260)

4) สมชีวิตาคือ รู้จักใช้จ่ายเลี้ยงตนเองอย่างพอดี ไม่ฟุ่มเฟือยหรือตระหนี่เกินไป มีกัประหยัดเก็บไว้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับทีฆชาณุว่า ...คูก่อนพัคฆปัชชะ ก็สมชีวิตาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ

ไม่ให้พุ่มพายนักไม่ให้ฝัดเคื่องนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และ รายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ คู่ก่อนพยัคฆบพิชชะ เปรียบเหมือนคนชั่งตราซังหรือ ลูกมือคนชั่งตราซัง ยกตราซังขึ้นแล้ว ย่อมลตออกเท่านั้น หรือต้องเพิ่มเข้าเท่านั้น ฉนั้นใด กุลบุตรก็ฉนั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ. ไม่ให้พุ่มพายนักไม่ให้ฝัดเคื่องนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และ รายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ คู่ก่อนพยัคฆบพิชชะถ้ากุลบุตรผู้นี้มีรายได้น้อย แต่ เลี้ยงชีวิตอย่าง โอ้อ่า จะมีผู้ว่าเขาว่า กุลบุตรผู้นี้ใช้ โภคทรัพย์เหมือนคนเกี่ยวกินผลมะเดื่อ ฉะนั้นก็ถ้ากุลบุตรผู้มีรายไ้มาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝัดเคื่อง จะมีผู้ว่าเขาว่า กุลบุตรผู้นี้จัก ตายอย่างอนาถา แต่เพราะกุลบุตรผู้นี้รู้ทางเจริญและรู้ทางเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์ แล้วเลี้ยง ชีพพอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนักไม่ให้ฝัดเคื่องนัก ด้วยคิดว่ารายได้ของเราจักต้องเหนือ รายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ คู่ก่อนพยัคฆบพิชชะ นี้เรียกว่าสมชีวิตา... (พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15, ม.ป.ป., น. 256-260)

(พระมหาสุพร รุกขิตฺตมโ, 2561, น. 120) ได้เชื่อมโยงหลักธรรมหลักธรรมทีฎฐธัมมิกัตถ ประโยชน์ 4 ประการ ว่ายังสอดคล้องตรงกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสของ รัชกาลที่ 9 ดังนี้

1) หลักธรรมข้ออุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความเพียร) ในทีฎฐธัมมิกัตถ ประโยชน์ 4 ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีความอดทนและความเพียร ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2) หลักธรรมข้ออารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) ในทีฎฐธัมมิกัตถ ประโยชน์ 4 ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีการประกอบอาชีพที่ซื่อสัตย์ สุจริตและความรอบคอบในการใช้ชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำรัส

3) หลักธรรมข้อกัลยาณมิตรตทา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ในทีฎฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี การมีเพื่อนที่ดีก็ ทำให้มีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีสอดคล้องตรงกัน

4) หลักธรรมข้อสมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม) ในทีฎฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 ประการมีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีสำนึกในคุณธรรม และมีความรอบรู้ที่ เหมาะสม ซึ่งเมื่อประชาชนประพฤติปฏิบัติก็จะเกิดการประกอบสัมมาอาชีพด้วยความ ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริตรอบคอบในการรักษาทรัพย์ใฝ่ดีมีกัลยาณมิตรทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ สมดุล เหมาะสม เรียบง่ายพอเพียง ไม่ฟุ้งเฟ้อ

2.10.2 มัชฌิมาปฏิปทา

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 4 หมวดพระวินัยปิฎก ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ได้กล่าวถึงที่มาของ มัชฌิมาปฏิปทาว่าจุดเริ่มต้นมาจากการละในสิ่งที่ไม่พึงประสงค์คือการเสพติดอยู่ในความสบาย ทั้งหลาย และการทำให้ตนเองลำบากจนเกินไป “พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด 2 อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ

1) กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย ประโยชน์

2) อตถกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็น ทุกข์ ไม่ใช่ ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เียงเข้าใกล้ที่สุด 2 อย่าง นั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ (ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักขุ หรือการมองเห็นเชิง ปัญญา) ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานภิกษุ ทั้งหลาย ก็มีมัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นไฉน

(พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม, 2561, น. 122-123) ได้ให้หลักพุทธธรรมที่ต้องใช้ในการ พัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธว่า มีลักษณะเป็นทางสายกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทา (ป.อ.ปยุตฺโต, 2541, น. 167) ได้เสนอแนะว่า เป็นวิธีการปฏิบัติเฉพาะเจาะจงมิใช่สายกลางระหว่างความสุขโต้งของกามสุข ซึ่งเป็นความสุขจากการได้เสพบริโภครด้วยความอยากที่ไม่มีขีดจำกัด ป.อ.ปยุตฺโต ตั้งข้อสังเกตว่า

1) การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบทางสายกลางนี้ต่างกับการประนีประนอมตรงที่ การประนีประนอมใช้กับมนุษย์ที่ยังไม่พัฒนาเป็นกตึกาเบื้องต้นของการยับยั้งในการสนองความต้องการของตนเอง แต่เมื่อพัฒนามนุษย์ให้เข้าใจเรื่องระดับความสุขที่ไม่ต้องการการสนองตอบจาก วัตถุภายนอกได้แล้ว กฎหมายก็เป็นเพียงเครื่องหมายร่วมกันของสังคมเท่านั้น

2) การพัฒนาแบบนี้ต้องเกิดจากความเต็มใจ ไม่ฝืนหรือบังคับทางสายกลางคือ การดำเนินชีวิตที่ดิงามหรือประเสริฐ ตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่ามรรคคือ ทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ มรรคมืองค์ 8 รวมทั้ง ศีลสมาธิปัญญา ซ่อนอยู่ในมรรค 8 นี้ทั้งหมด

ในพระไตรปิฎกจึงให้ความหมายของ หลักมรรค 8 ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 4 หมวดพระ วินัยปิฎก ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ว่า การจะเกิด มัชฌิมาปฏิปทา ได้จะต้องอาศัยหลักมรรค 8 “มัชฌิมาปฏิปทานั้น จึงได้แก่ อริยมรรคมืองค์ 8 นี้แหละ คือ

- 1) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)
- 2) สัมมาสังกัปปะ (คำริชอบ)

- 3) สัมมาวาจา (เจราจาชอบ)
- 4) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
- 5) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
- 6) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
- 7) สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
- 8) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนักขณิมาปฏิบัติทานั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิบัติ ท่อให้เกิดจักขุ ท่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งทีปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 ก็เป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความเพิลิตเพิลินและความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพิลินในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, น. 483)

2.10.3 หลักมรรค 8

(พระมหาสุพร รกขิตฺตมโฆ, 2561, น. 122-123) ได้ใช้หลักมรรคมีองค์ 8 ประการ ในการเชื้อโยงเศรษฐกิจพอเพียงว่า ว่าบริบทของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นระบบคิดที่จะต่อมีจริยธรรมกำกับกล่าวคือความมุ่งหมายของกรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำรัส นั้นจะสมบูรณ์ไม่ได้เลย หากจริยธรรมขั้นพื้นฐานของคนในชุมชนไม่สามารถปลูกเร้าขึ้นมาได้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง ไม่คดโกง ไม่เบียดเบียนแก่แย้ง หากแต่เกื้อกูลและมีเมตตาต่อกัน ทั้งในส่วนตัวต่อชีวิตและชีวิตต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปอีกด้วยมรรคมีองค์ 8 หรือ อัญจกมรรค แปลว่า ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ องค์แปดของมรรค มรรคมีองค์ 8 นี้ เป็นอริยสัจ ข้อที่ 4 และได้ชื่อว่านักขณิมาปฏิบัติ ทาน แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ปลอดปัญหา ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยค

- 1) กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข
- 2) อตตกิลมถานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง

ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอน ความแน่นอนของทางสายกลางนั้น อยู่ที่ความมีจุดหมายหรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมายหรือจุดหมายที่แน่นอนแล้ว ทางที่นำไปสู่จุดหมายนั้น หรือการกระทำที่ตรงจุด พอเหมาะพอดีที่จะให้ผลตามเป้าหมายนั้นแหละคือทางสายกลาง ทางสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา นี้ มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์หรือภาวะหลุดพ้นเป็นอิสระไร้ปัญหา มรรคคือระบบความคิดและการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุดพอเหมาะพอดี ให้ได้ผลสำเร็จตามเป้าหมายคือความดับทุกข์นี้ จึงเป็นทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา อนึ่ง โดยเหตุที่ทางสายกลางเป็นทางที่มีจุดหมายแน่ชัด หรือความเป็นทางสายกลางขึ้นอยู่กับความมีเป้าหมายที่แน่ชัด ผู้ปฏิบัติจึงต้องรู้จุดหมายที่จะเดินทางได้ คือเมื่อจะเดินทางก็ต้องรู้ว่าตนจะไปไหน ด้วยเหตุนี้ ทางสายกลางจึงเป็นทางแห่งปัญญา และจึงเริ่มต้นด้วยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ดังมีความปรากฏใน พุทธศาสนสุตฺต แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตความว่าบุคคลผู้พูดด้วยมโนตา มีอานิสงส์ 5 ประการนี้ คือ 1) ไม่พูดเท็จ 2) ไม่พูดส่อเสียด 3) ไม่พูดหยาบคาย 4) ไม่พูดเพ้อเจ้อ 5) หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (อภ.ปญจก. (ไทย) 22/214/357.)

1) สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คือเริ่มด้วยความเข้าใจปัญหาของตนและรู้จุดหมายที่จะเดินทางไปโดยนัยนี้ ทางสายกลางจึงเป็นทางแห่งความรู้และความมีเหตุผลเป็นทางแห่งการรู้เข้าใจ ยอมรับ และกล้าเผชิญหน้ากับความจริงของโลกและชีวิตสัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ความเห็นชอบ คือความเห็นที่มีเหตุผลก่อให้เกิดในทางที่ดี ได้แก่เห็นอริยสัจ (รู้คิด ปัจจุบัน อนาคต ทำให้เห็นกระแสแห่งชีวิต) อันเป็นสวนหนึ่งของมรรคมีองค์ 8 (เดือน คำาดี, 253, น. 29-40) อย่างไรก็ตาม ในจำนวนองค์ประกอบของมรรค ทั้ง 8 ข้อ นี้ สัมมาทิฏฐิถือว่าเป็นทางปฏิบัติที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นตัวกำหนดให้การกระทำหรือพฤติกรรมอื่นๆ ที่ตามมานั้น ให้เป็นกุศลหรืออกุศลสามารถนำชีวิตสังคมหรือนุชนชาติทั้งหมดไปสู่ความเจริญองงามรุ่งเรืองหลุดพ้นหรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ ในพระไตรปิฎกได้อธิบายความสำคัญของสัมมาทิฏฐิในลักษณะต่างๆ ดังนี้

(1) สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นเหมือนนายสารธิดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทางนั้นชื่อว่าทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัยรถชื่อว่าไม่มี เสี่ยงดังประกอบด้วยล้อคือธรรมมีหิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกั้น ธรรมรถนั้นเราบอกให้มีสัมมาทิฏฐินานหน้าเป็นนายสารธิ” ส.ส. (ไทย) 15/144/45. สัมมาทิฏฐิจึงเป็นเหมือนนายสารธิผู้รู้จักเส้นทางเป็นอย่างดีจึงสามารถที่จะนำรถคือชีวิตไปสู่จุดหมายได้

(2) สัมมาทิฐิในฐานะเป็นบุพนิมิตแห่งการตรัสรู้ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใดสัมมาทิฐิก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นตัวนาเป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้อริยสัจ 4 ประการ” ส.ม. (ไทย) 19/1720/553. ข้อความในพุทธพจน์ตรงนี้เปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฐิในฐานะเป็น “บุพนิมิต” ซึ่งหมายถึง เครื่องหมายที่บอกให้รู้ล่วงหน้าหรือเป็นการบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าว่ากำลังจะมีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นตามมาพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2539, น. 2) สัมมาทิฐิในฐานะเป็นบ่อเกิดและส่งเสริมกุศลธรรมทั้งปวง

ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไปบุญยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐินี้เลย” อ.จ. (ไทย) 20/190/43. พุทธพจน์ตรงนี้แสดงให้เห็นบทบาทและความสำคัญของสัมมาทิฐิใน 2 ประเด็นคือบทบาทในการทาทุกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและบทบาทในการทาทุกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไปบุญยิ่งขึ้น

2) สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือ คือความใฝ่ใจถูกต้อง คือคิดหาทางออกไปจากทุกข์ตามกฎแห่งเหตุผล ที่เห็นชอบมาแล้ว ข้อสัมมาทิฐินั่นเอง เริ่มตั้งแต่การใฝ่ใจที่โน้มไปในการออกบวช การไม่เพ่งร้าย การไม่ทำทุกขให้แก่อื่นแม้เพราะผล รวมทั้งความใฝ่ใจถูกต้องทุกอย่างที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากสิ่งที่มีมนุษย์ไม่ประสงค์ ได้แก่

(1) ความดำริที่ปราศจากราคะหรือโลภะที่พาให้จิตหมกมุ่น ติดข้องพันพัว อยู่แต่สิ่งสนองความอยากต่างๆ มีความที่เสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ตลอดถึงความคิดในการนำพาตนเองให้หลุดพ้นจากกิเลสเข้าสู่ความเป็นอิสระ

(2) ความดำริที่ปราศจากการคิดพยาบาท มีความเคียดแค้นชิงชัง ชัดเคือง หรือการคิดเห็นในแง่ร้ายต่างๆ แต่มุ่งคิดในสิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีความเมตตาความปรารถนาดี หวังความสุข ความเจริญของผู้อื่นเป็นที่ตั้ง

(3) ความดำริปราศจากโทสะไม่มุ่งร้ายทำลายใคร แต่มีความคิดที่อยากช่วยผู้อื่นพ้นทุกข์ ความคิดเช่นนี้ จะช่วยเสริมสร้างจิตให้เกิดการพัฒนา มีความก้าวหน้าในทางธรรม พ้นบาปอกุศล สามารถที่จะละจากความดำริที่ผิดทั้งหมดได้

3) สัมมาวาจา

สัมมาวาจา คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนางดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า ม.ม. (ไทย) 12/135/126. สัมมาวาจา เป็นทางดับสนิทสำหรับบุคคลผู้เจรจาผิด เป็นทางหลักเคียงสำหรับบุคคลผู้เจรจาผิด

บุคคลบางคนในโลกนี้ ม.ม. (ไทย) 12/440/474. คือ 1) เป็นผู้พูดเท็จ 2) เป็นผู้พูดส่อเสียด 3) เป็นผู้พูดคหาบาย 4) เป็นผู้พูดเพื่อเจ้อ ความประพฤตีสมาเสมอ คือ ความประพฤตธรรมทางวาจา มี 4 ประการ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ม.ม. (ไทย) 12/441/476-477. คือ 1) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ 2) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด 3) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคหาบาย 4) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ

4) สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะ คือ เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนา งดเว้นจากการลักทรัพย์เจตนา งดเว้นจากการประพฤตผิดในกาม ม.ม. (ไทย) 12/135/126.

(1) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธและศัสตราวุธมีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

(2) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

(3) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤตผิดในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤตละเมิดในสตรีที่อยู่ในความดูแลของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติที่ประพฤตธรรมมีสามี มีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ ม.ม. (ไทย) 12/441/476.

5) สัมมาอาชีวะ

ความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาของ สัมมาอาชีวะ คืออริยสาวกใน ธรรมวินัยนี้ละมิจจอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยสัมมาอาชีวะ ม.ม. (ไทย) 12/135/126. พุทธศาสนามองเป้าหมายของอาชีวะ โดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือ มุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย 4 พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งพร้อมบริบูรณ์ ซึ่งเป็นการถือเอาวัตถุเป็นหลัก ความมีปัจจัย 4 พอแก่ความต้องการของชีวิต หรือแม้มีวัตถุพร้อมบริบูรณ์ก็ตาม มิใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเองเพราะเป็นเพียงขั้นคิด เป็นเพียงวิธีการขั้นตอนหนึ่งสำหรับช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและพัฒนาปัญญาเพื่อความมีชีวิตดีงามและการประสพสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป บางคนมีความต่อการวัตถุเพียงเท่าที่พอเป็นอยู่ แล้วก็สามารถหันไปมุ่งเน้นด้านการพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญา แต่บางคนยังไม่พร้อม ชีวิตของเขายังต้องขึ้นต่อวัตถุมากกว่า เมื่อการเป็นอยู่ของเขาไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่นคำว่า สัมมาชีพ ในทางธรรมมิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่

หมายถึงการทำหน้าที่ ความประพฤติหรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใด ที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีพด้วยอย่างไรก็ดี แม้จะแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมและใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ แล้วก็ยังหาชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์ที่ถูกต่อทางธรรมโดยสมบูรณ์ไม่ ทั้งนี้เพราะทางธรรมเน้นคุณค่าทางจิตใจและทางปัญญาด้วย คือการวางใจวางท่าที่ต่อทรัพย์นั้น ว่าจะต้องเป็นไปด้วยนิวรณ์ปัญญา มีความรู้เท่าทันเข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของทรัพย์ และขอบเขตแห่งคุณค่าหรือประโยชน์นั้น มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่เป็นทาส แต่เป็นนายของทรัพย์ ให้ทรัพย์มีเพื่อรับใช้มนุษย์ เป็นอุปกรณ์สำหรับทำประโยชน์และสิ่งดีงาม ช่วยผ่อนเบาทุกข์ ทำให้มีความสุข มิใช่กลายเป็นเหตุเพิ่มความทุกข์ ทำให้เสียสุขภาพจิต ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ อ.เอกก. (แปล) 20/394-397/47.

6) สัมมาวายามะ

องค์มรรคข้อนี้ มีคำจำกัดความแบบพระสูตรดังนี้ สัมมาวายามะ คือ ภิภุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภ ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิภุญาณภาพโพลูย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ความเพียรเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากที่สัมมาวายามะเป็นองค์มรรคประจำข้อ 1 ใน 3 ข้อ (สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ) ซึ่งต่อคอยช่วยหนุนองค์มรรคข้ออื่น ๆ ทุกข้อเสมอไป และในหมวดธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวดจะพบความเพียรแทรกอยู่ ด้วย ในชื่อใดชื่อหนึ่งสัมมาวายามะ คือ ความพยายามในทางที่ชอบ ได้แก่ การประกอบความเพียรในสถานะ 4 เรียกว่า สัมมัปปธาน 4 ที.ม. (ไทย) 10/131/184, ที.ปา (ไทย) 11/145/106,ม.ม., 12/462/503,ม.ม. (ไทย) 13/247/291, ม.อ.(ไทย) 14/35/44, ส.จ.(ไทย) 17/81/130.คือ

(1) สังวรปธาน คือ การเพียรพยายามป้องกันมิให้อกุศลคือ ความชั่วทุจริตทั้งหลายเกิดขึ้น พยายามทรมานสติปัญญา ฝืนใจ ข่มใจด้วยการสำรวมระวังกาย วาจา ใจไม่ให้ยินดี ยินร้ายต่อกิเลส ตัณหา อกุศลทั้งปวง โดยมีสติเป็นเครื่องคอยระวังมิให้บาปและอกุศลทั้งหลายเกิดขึ้น

(2) ปหานปธาน คือ การเพียรพยายามในการเลิกละบาปและอกุศลทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วให้จางหายและหมดสิ้นไป พยายามที่จะขจัดหรือทำลายเสียซึ่งความชั่วอกุศลต่างๆ เช่น โลภ โกรธ หลง ฯลฯ ไม่ให้ครอบงำจิตใจ เพราะทำให้จิตใจเศร้าหมอง ขุ่นมัวอันเป็นบ่อเกิดแห่งการทำชั่ว

(3) ภาวนาปธาน คือ การเพียรพยายามในการเพิ่มพูนกุศลคือความดีงาม ความสุจริตธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เจริญงอกงามขึ้น

(4) อนุรักษนาปธาน คือ ความเพียรพยายามในการรักษากุศล คือความดีงามที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่ไม่ให้เลือนหายไป คอยประคับประคองให้กุศลเหล่านั้นเจริญเต็มที่ได้ด้วยการขอมุ่เมทั้งความพยายาม และกำลังในการปกป้องรักษาความดีนั้นไว้ต่อเนื่องเรื่อยไป

7) สัมมาสติสัมมาสติ คือ ภิภษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะมีสติ กาจจัดอภิขณาและโทมนัสในโลคได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กาจจัดอภิขณาและโทมนัสในโลคได้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กาจจัดอภิขณาและโทมนัสในโลคได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กาจจัดอภิขณาและโทมนัสในโลคได้ ม.ม. (ไทย) 12/135/126. สติ คือ การคอยระลึกลึงอยู่เนื่องๆ การหวนระลึก ภาวะที่ระลึกได้ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืมสติ แปลกันง่ายๆ ว่า ความระลึกได้ สตินอกจากหมายถึงความไม่ลืมซึ่งกับความหมายว่าความระลึกได้แล้ว ยังหมายถึง ความไม่ผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลือน ลอยด้วย ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในอาการคอยรับรู้ต่อสิ่งต่างๆ ทีเข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ อย่างไร โดยเฉพาะในแง่ของจริยธรรม การทำหน้าที่ของสติมักถูกเปรียบเทียบเหมือนกับนายประตูที่คอยระวังเฝ้าผู้คนเข้าออกอยู่เสมอ และคอยกำกับ โดยปล่อยคนทีควรเข้าออกให้เข้าออกได้และคอยกันห้ามคนทีไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนทีไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งทีเดือนคนในการทำมาดีและไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่วการฝีกฝนอบรมสัมมาสติ หรือการระลึกชอบตามหลักทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า สติปฏิฐาน 4 ที.ม.(ไทย) 10/373/301.อันได้แก่

(1) กายานุปีสสนา ที.ม.(ไทย) 10/374/302. คือ การใช้สติพิจารณากายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นเพียงการ มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา

(2) เวทนานุปีสสนา ที.ม.(ไทย) 10/380/313.คือ การใช้สติพิจารณาอารมณ์ทีเกิดขึ้น เช่นเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉยๆ ให้รู้ชัดตามสภาพทีปรากฏขณะนั้น

(3) จิตตานุปีสสนา ที.ม.(ไทย) 10/381/314. คือ การกำหนดสติพิจารณาจิตของตนเองว่าเป็นอย่างไร ในขณะนั้น คือรู้ตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงแต่จิต มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา

(4) ธรรมานุปีสสนา ที.ม.(ไทย) 10/382/316. คือ การกำหนดสติพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามสภาพทีเป็นจริงของสภาวะธรรมว่าคือ อะไร เป็นอย่างไร จะมีวิธละได้้อย่างไร

ทำให้เจริญขึ้นได้อย่างไรความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้น การดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่าอัปปมาท หรือความไม่ประมาทอัปปมาทนี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มักให้ความหมายว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่า การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถดถอยไปในทางเสื่อมและไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำ และต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำด้วยความจริงใจ และพยายามเดินรูดหน้าอยู่ตลอดเวลา

8) สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคข้อสุดท้าย และเป็นข้อที่มีเนื้อหาสำหรับการศึกษามากเพราะเป็นเรื่องของการฝึกอบรมจิตใจในขั้นลึกซึ้ง เป็นเรื่องละเอียดประณีต ทั้งในแง่ที่เป็นเรื่องของจิตอันเป็นของละเอียดและในแง่การปฏิบัติที่มีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน เป็นจุดบรรจบหรือเป็นสนามรวมของการปฏิบัติสมาธิ แปลกันว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่นต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่านหรือสายไป คัมภีร์รุ่นอรธกถา ระบุความหมายจำกัดลงไปอีกที่ว่า สมาธิ คือ ภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิตและขยายความออกไปว่า หมายถึงการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างเรียบร้อยสม่ำเสมอ และด้วยดีอารมณ์ที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าโดยไม่หวั่นไหว จิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิดีแล้วย่อมมีกำลัง ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

(1) อุปาจารสมาธิ ได้แก่ ความสงบที่ยังไม่ถึงขั้นฌานเพียงแต่เฉียบๆ หรือใกล้เคียงเท่านั้น

(2) อัปปนาสมาธิ ได้แก่ ความสงบแน่วแน่นและแนบแน่นอยู่ในฌานตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน หรือปัจจุฌาน ที่เรียกว่า รูปฌาน หรือ รูป สมาบัติ สัมมาสมาธิ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางหายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่การปฏิบัติตามนัยนี้ เป็นข้อปฏิบัติอย่างกลาง เป็นการดำเนินทางสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา ม.ม. (ไทย) 12/33/31, ส.ม. (ไทย) 19/1081/592. เป็นการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ อันเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาซึ่ง เป็น

เรื่องที่ต้องใช้ปฏิบัติ เพื่อดับทุกข์ให้ได้โดยตรงเพราะเป็นเรื่องปัจจุบันที่ต้องจัดการกันให้เสร็จ ซึ่งองค์คุณของการปฏิบัติตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) จะนำไปสู่ความเจริญได้ ดังปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้ “... มัชฌิมาปฏิปทาเป็นไฉน? ... ยังมันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประกองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อยังกรรมอันเป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น เพื่อละกรรมอันเป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสูญ เพิ่มพูน ไพบูลย์เจริญ บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว...” 32ส .ม.(ไทย) 19/695/367.จึงกล่าวสรุปได้ว่าการปฏิบัติตามทางสายกลางจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมีความเจริญไพบูลย์ได้จริง

2.10.4 หลักโยนิโสมนสิการ

โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบายวิธี ทาง ส่วนมนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ นึกถึง ใส่ใจ พิจารณาเมื่อรวมความแล้ว จึงแปลสืบๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือการคิดถูกต้องตามความเป็นจริง ทั้งนี้ มีไวยากรณ์อีก 4 คำที่โยงเข้ากับ โยนิโสมนสิการ คืออุบายมนสิการ ปถมนสิการ การณมนสิการ อุปปาทกมนสิการ โดยอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูล เพื่อนำไปใช้ต่อไปพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, 2543ข, น. 669) สำหรับในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำที่ให้ความหมายเดียวกับโยนิโสมนสิการปรากฏอยู่มากมายและแบ่งตามระดับของกลุ่มคำเพื่อนำไปใช้ในความหมายต่าง ๆ ตามบริบทของแต่ละวัตถุประสงค์และสถานการณ์ ซึ่งโดยสรุปแล้ว ล้วนแล้วแต่เป็นการเทศนาที่แสดงให้เห็นถึงการใช่วิธีพิจารณาโดยแยบคายทั้งในการกิน การพูด การศึกษาหาความรู้ ตลอดจนการพิจารณาเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤตหรือเมื่อใกล้ตาย ซึ่งลักษณะการคิดเช่นนี้เป็นการสร้างปัญญา ระดับพื้นฐานเพื่อบรรลุความสุขในทางโลกถือเป็นความสุขเบื้องต้น และการใช่วิธีพิจารณาโดยแยบคายอันเป็นสาเหตุ ให้เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นปัญญาระดับสูงเพื่อการสิ้นกิเลสเข้าสู่ภาวะของการหมดการปรุงแต่งอันเป็นหนทางสู่พระนิพพาน (พระมหาวรรณรัตน์ภฏริสิริ (อรรถาพร), 2554, น. 73) ทั้งนี้ อาจพอสรุปความหมายของโยนิโสมนสิการ ได้ดังนี้

- 1) เป็นการพิจารณาใส่ใจโดยหลักการหรือแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือ การกำหนดในใจโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุกะ
- 2) เป็นการพิจารณาใส่ใจ โดยหลักการที่สอดคล้องกับการตรัสรู้หรือวัย 4 ได้แก่ แก่มโนทวาริกขวนจิต หรืออวิชชานจิตที่เป็นตัวเปลี่ยนจากภวังค์มาเป็นวิถิ ซึ่งหมายถึง การพิจารณาใส่ใจตั้งแต่เมื่อมีการกระทบอายตนะทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยใส่ใจหรือกำหนดรู้ว่ นี้คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
- 3) ความใส่ใจโดยแยบคายในการฟังโดยองค์ธรรม คือ ปัญญาทวาราวชชานจิตมีลักษณะไคร่ครวญอารมณ์ทางทวาร 5 (มหากัจจายนะ, 2550, น. 49) สำหรับนักวิชาการทาง

พระพุทธศาสนาได้อธิบายแยกย่อยถึงไวพจน์ ทั้ง 4 องค์ประกอบของหลักโยนิโสมนสิการไว้ดังต่อไปนี้

(1) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สถานะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายได้

(2) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึงความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่วกไปวนมาทำให้งงหรือ คิดกระโดดไปกระโดดมา

(3) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง คิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

(4) อุปปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย หมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเรือให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัวให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติหรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น ๓๖ นอกจากนี้ ยังสามารถขยายความลักษณะของการคิดแบบโยนิโสมนสิการเพื่ออธิบายเพิ่มเติม ได้ดังนี้

(4.1) คิดเป็น คิดเป็นระบบ คิดเป็นเรื่องเป็นราว เป็น Systematic Thought ความคิดที่เป็นระบบหรือว่า thoughtful พวกที่คิดเป็นระบบ คิดเป็นเข้าใจในความคิด มีวิธีคิด เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยได้สอนกันในโรงเรียน คือ วิธีคิดว่าเรื่องนี้ควรจะคิดอย่างไร แล้วมันก็จะได้ผลออกมาดีมาก ถ้ามีวิธีคิด หรือคิดเป็น (วสิน อินทสระ, 2545, น. 30)

(4.2) การทำไว้ในใจโดยแยกคาย การพิจารณาโดยแยกคาย นั่นคือ ความเป็นผู้ฉลาด ในการคิด คิดอย่างถูกวิธี ถูกระบบ พิจารณา ไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด คือคิดถึงรากถึงโคนนั่นเอง แล้วประมวลความคิดรอบด้านจนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่า สิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดีเป็นวิธิต่างแห่งปัญญา เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าว (ปรโตโมสะ) อีกชั้นหนึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งสัมมาทิฐิ ทำให้มีเหตุผลไม่มมาย พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, 2548, น. 323)

(4.3) การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยกคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิด พิจารณาสืบต้นเค้าสาวหาเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออกวิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งปัจจัยและเป็นฝ่ายปัญญา ธรรมข้ออื่นที่ได้รับยกย่องคล้ายโยนิโสมนสิการในบาง

แง่ ได้แก่ อัปปมาทะ (ความไม่ประมาท) วิริยารัมภะ (การปรารภความเพียร) สันตญฺฐี (ความสันโดษ) สัมปชฺฌญะ (ความรู้ตัว สำนึกตระหนักด้วยปัญญา) กุศลธัมมานุโยค (การหมั่นประกอบกุศลธรรม) สีสสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งศีล) จันทสัมปทา (ความพร้อมแห่งจันทะ) อัคคสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งตน คือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้วทฺธิญฺฐีสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทฺธิญฺฐี) และอัปปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งอัปปมาทธรรม) (ปริชา นันตาทิกวิธฺนํ, 2544, น. 330-333) สรุปลความแล้ว วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ จึงเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่เมื่อนำมาประมวลเป็นวิธีคิดประเภทต่างๆ พร้อมที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกเวลา ฟังใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวันเริ่มตั้งแต่ การวางใจ วางท่าที่ การตั้งแนวความคิด หรือ ทางเดินกระแสความคิด การทำใจ การคิด การพิจารณาโดยอาศัยหลักธรรมหรือวิธีคิดแนวพุทธ 10 ประการ ได้แก่ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ วิธีคิดแบบสามัญญลักษณะ วิธีคิดแบบอริยสัจ วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธวิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบอุปมาอุปไมยวิธีคิดแบบมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน และวิธีคิดแบบ วิภังชวาท (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต, 2543, น. 654)โยนิโสมนสิการนี้ ถึงจะมีอยู่มากอย่างแต่ก็สรุปได้ใน 2 ประเภทเท่านั้น คือ 1) โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงตรงตามสภาวะแท้ ๆ เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตรธรรมสมาธิทฺธิญฺฐี เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ระดับสังฆธรรม 2) โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่างๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกิยะสมาธิทฺธิญฺฐี เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ระดับจริยธรรม (พระมหานุกูล มหาวิโร, 2554, น. 35)

ทั้งนี้ จาก 2 ประการข้างต้น วิธีคิดบางอย่างใช้ประโยชน์ประเภทเดียวหรืออาจทั้ง 2 ประเภทข้างต้น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้คิดเชื่อมโยงวิเคราะห์ ตลอดจนหาแนวคิดหลักการ และแนวทางออกของปัญหาหรือการปลูกฝังความเชื่อให้ถูกทางและถูกต้องเหมาะสมอย่างมีเหตุผลอันสมควรรองรับรวมทั้งเป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหาทางความเชื่อหรือความคิดได้อย่างเห็นผลโดยอาศัยการคิดอย่างเป็นระบบ ประณีต สุขุมรอบคอบ มีการวางใจไว้โดยแยกคายก่อนล่วงหน้า ซึ่งในการจะพัฒนามุมมองในการแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวกับการพัฒนาเรื่องหลักคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้ ความสำคัญและจำเป็นอย่างมากกับสังคมในปัจจุบัน

2. 10.5 หลักอิทธิบาท 4

เป็นหลักธรรมที่มีความน่าสนใจในฐานะหลักธรรมพื้นฐานที่จะช่วยส่งผลให้เกิดความสำเร็จได้ในทุกบริบทรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนด้วย ทั้งนี้ คำว่า อิทธิ ซึ่งหมายถึง ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี กิริยาที่สำเร็จกิริยาที่สำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้เฉพาะ

ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้องการทำให้ถึงความเข้าถึงสภาวะธรรมเหล่านั้น อภิ.วิ. (ไทย) 35/443/347 และคำว่า บาท ซึ่งหมายถึงหนทางหรือหลักพื้นฐานเพื่อนำไปสู่สิ่งที่ตั้งไว้ ฉะนั้น อธิธิบาท จึงหมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จของผลที่มุ่งหมาย อธิธิ มีอธิบายว่า ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี กิริยาที่สำเร็จ กิริยาที่สำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้ เฉพาะ ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง การทำให้ถึงความเข้าถึง ธรรมเหล่านั้น คำว่า อธิธิบาท มีอธิบายว่า เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธของบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น (ผู้ได้ ธรรมที่มี ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา) คำว่า เจริญอธิธิบาท มีอธิบายว่าภิกษุเสพ เจริญทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เจริญอธิธิบาท 4 คือ คุณธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามประสบความสำเร็จ 4 ประการ ดังนี้ พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า อธิธิบาทแยกเป็น อธิธิ แปลว่า ความสำเร็จ บาท แปลว่าฐาน เจริญ ดังนั้นอธิธิบาทจึงแปลว่า รากฐานแห่งความสำเร็จ ซึ่งมี 4 อย่างคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา (พุทธทาสภิกขุ, 2537:9) พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายว่า อธิธิบาท 4 ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จมี 4 อย่าง คือ ฉันทะ มีความพอใจ มีใจรัก คือ พยายามที่จะทำ สิ่งนั้น และทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดี แห่งกิจกรรมหรืองานที่ทำ มิใช่สักว่าทำให้เสร็จๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร วิริยะพากเพียรทำ คือ ขยันหมั่น ประกอบหมั่น กระทำสิ่งนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดทิ้ง จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำนั้นด้วยความคิดไม่ ปล่อยใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ใช้ความคิดเรื่องนั้น บ่อยๆเสมอๆ วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อที่ยังหยาบเกินเลยบกพร่องขัดข้อง เป็นต้น แปลให้ง่ายตามลำดับว่า “มีใจรัก พากเพียรทำเอาจิตฝักใฝ่ใช้ปัญญาสอบสวน” (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2546, น. 842) โยนิโส พุทธสูตร เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะเจริญอธิธิบาท คุณภิกษุทั้งหลาย อธิธิบาท 4 เหล่านี้ อธิธิบาท 4 เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอธิธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปธานสังขาร ย่อมเจริญอธิธิบาทประกอบด้วยวิริยะสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร คุณภิกษุ

ทั้งหลาย อธิธิบาท 4 เหล่านี้แล เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มาก ซึ่งอธิธิบาท 4 เหล่านี้แล เขาจึงเรียกตถาคตว่าพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าญาณสูตร พระพุทธเจ้าเจริญอธิธิบาท 4 คุณภิกษุทั้งหลาย จักษุ ญาณปัญญา วิชชา แสง สว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน ว่าเป็นอธิธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารอธิธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปธานสังขารนี้แล อันเราควรเจริญ อธิธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร นี้แล อันเราเจริญแล้ว (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, น. 271-273) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายอธิธิบาท 4 ว่าคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายมี 4 อย่าง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต, 2550, น. 160-231) คือ

- 1) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป
- 2) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่น ประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทนเอาธุระไม่ทอดย
- 3) จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำในสิ่งนั้นด้วยความคิดเอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้สิ่งที่ทำ
- 4) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่น ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผนวัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

จารุมาศ เรื่องสุวรรณ (2548) ได้สรุปหลักอิทธิบาท 4 ไว้ว่า เป็นหลักแห่งการประกอบกิจการงานใดๆ ให้สำเร็จ ประกอบด้วย ฉันทะ คือ ความพอใจและรักที่จะทำในงานนั้นๆ วิริยะ คือ ความพากเพียรในการทำงานอย่างไม่ย่อท้อจนงานสำเร็จจิตตะ คือ การตั้งใจทำงานหมั่นตรวจตรางานอยู่เสมอเอาใจใส่ในสิ่งที่ทำไม่เอาใจไปคิดในเรื่องอื่น วิมังสา คือ การคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับงานที่ทำ ใช้สติปัญญาคิดใคร่ครวญข้อดีข้อเสีย และปรับแก้อย่างมีเหตุผล

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2541) ได้ให้คำแปลของอิทธิบาท 4 ไว้ 2 ทาง คือ หนึ่งแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ให้ผู้รู้ฤทธิ์ (Basic of Psychic Power) อีกอย่างหนึ่งแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ (Law of Success) และได้ให้ความหมายอิทธิบาท 4 ไว้อีกว่า เป็นคุณให้ บรรลุความสำเร็จ 4 อย่าง ได้แก่ ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น วิริยะความเพียร จิตตะ เอาใจใส่ วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2541, น. 19)

บุญมี แทนแก้ว (2543, น. 142) กล่าวว่า ตามหลักพุทธศาสนากล่าวไว้ว่าผู้หวังความเจริญควรปฏิบัติในธรรมอันเป็นเครื่องนำไปสู่ความเจริญ หรือสำเร็จตามความประสงค์ หมายความว่า เมื่อต้องการความเจริญก้าวหน้าต้องสร้างเหตุผลเพื่อให้เกิดผลนั้นๆ เพราะผลย่อมมาจากเหตุ การสร้างเหตุจนถึงแม้จะยากยิ่งเพียงใดหากใช้คุณธรรมเข้าสนับสนุนแล้วก็จะสำเร็จตามความประสงค์ได้ คุณธรรมที่จะช่วยให้สำเร็จหรือความเจริญก้าวหน้าดังประสงค์ คือ อิทธิบาท 4

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย (2550) กล่าวว่า อิทธิบาท 4 คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายหรือ หนทางแห่งการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ความถูกต้องและการเข้าถึงประโยชน์สุข นอกจากนี้อิทธิบาทยังเป็นธรรมที่อนุโลมได้ว่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ การงานของบุคคล เช่น ประสบความสำเร็จทางการเรียน การประกอบอาชีพการดำรงชีวิต เป็นต้น (สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย, 2550, น. 238)

ปริญญา จงวัฒนา (2550, น. 144-145) กล่าวว่า อิทธิบาท 4 คือ คุณธรรม 4 ประการที่เป็นฐานนำไปสู่ความสำเร็จ ดังนี้

- 1) ฉันทะ ความพอใจ ความพึงใจที่จะกระทำกิจใดๆ เพื่อที่ให้ได้รับผลสำเร็จตามปรารถนา
- 2) วิริยะ ความเพียร คือ มีความขยันหมั่น เพียรที่จะกระทำกิจใดๆ ที่ได้ตั้งปรารถนาไว้แล้วและได้มีความพอใจ พึงใจ กระทำแล้วให้สำเร็จลุล่วงตามปรารถนา
- 3) จิตตะ จิตจดจ่อ คือ มีสติ มีสมาธิ ในการที่จะกระทำกิจใดๆ ที่ตั้งปรารถนาไว้แล้วได้มีความพอใจ พึงใจก่อกิจกรรมนั้นแล้วได้ใช้ความเพียรพยายามแล้ว ก็ต้องใช้กำลังใจ กำลังความคิดกำลังสติปัญญา และสมาธิ ไม่หันเหไปทางอื่น การกระทำกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามปรารถนา
- 4) วิมังสา ความไตร่ตรอง ทดสอบ ทดลอง พินิจพิจารณา เมื่อกระทำสิ่งใดๆ แล้วย่อมประสบปัญหา ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ก็ต้องใช้การใคร่ครวญพิจารณาถึงปัญหาต่างๆ เหล่านั้นด้วยอุบายปัญญา ตั้งข้อสมมติฐานเป็นเหตุ เพื่อที่จะหาปัจจัยองค์ประกอบในสิ่งที่ตนรู้มาเป็นข้อเปรียบเทียบเชิงกระทบ เพื่อที่จะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ และทำการทดสอบทดลองสามารถให้ผลได้จริงตามที่ตั้งข้อสมมติหรือไม่ กระทำซ้ำแล้วซ้ำอีกจนมีความแน่ใจ จนสามารถประสบกับความสำเร็จได้ตามปรารถนาตั้งใจสำหรับผู้เจริญอิทธิบาท 4 ในทางธรรมแล้วย่อมสามารถหวังผล อาานิสงส์ 7 ประการ ได้ดังนี้ 1) จะได้บรรลุนิพพานในชาตินี้ 2) หากไม่ได้บรรลุนิพพานในชาตินี้ จะได้บรรลุนิพพานในเวลาใกล้ตาย 3) หากในชาตินี้และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุนิพพาน ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพาน 4) ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพาน 5) ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพาน 6) ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพาน 7) ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทกขโตกนิพพาน เพราะ โอรัมภากิยสังโยชน์ 5 ประการสิ้นไป ส.ม. (ไทย) 19/184/115-117)

โดยสรุปแล้ว หลักอิทธิบาท 4 จึงเป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมในเรื่องของความสุข ความสำเร็จ และการมีอายุยืนยาวได้อย่างมีคุณภาพจึงเป็นหลักธรรมที่น่าสนใจอย่างยิ่งในแง่มุมของการพัฒนาชีวิตเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิต ซึ่งไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ที่ครองเรือน หรือบรรพชิตผู้บำเพ็ญพรต ล้วนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่อง อิทธิบาท 4 นี้ มาขยายความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่น ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อีกมากมาย และที่สำคัญเป็นเหตุปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการนำพาชีวิตให้เข้าไปสู่เป้าหมายในการพัฒนาชีวิตที่ยั่งยืนได้อย่างเป็นรูปธรรมในทุกมิติ

2.10.6 สังคหวัตถุ 4

หลักธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการเกื้อกูลกันของครอบครัวหรือสังคมซึ่งมีการอยู่ร่วมกันให้เกิดความสงบร่มเย็นและมีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่างๆ คือ สังคหวัตถุ ในรูปแบบของการสร้างวิถีของสังคมสังเคราะห์โดยมีรายละเอียดดังนี้ความหมายของสังคหวัตถุ 4

สังคหวัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกันเหมือนลิ่มสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการสังคหวัตถุ มี 4 ประการ คือ ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา) ปิยวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริ่งใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าวพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พุคคิ์ต่อกัน (พูดจาจับใจ)

อรรถจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป)สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติตัวให้มีความเสมอดิ้นเสมอปลายวางตัวดีต่อกัน (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเดโช), 2548) (นิสัยเป็นกันเอง)พระพุทธรเจ้าทรงตรัสหลักธรรมนี้ไว้ใน สังคหสูตร ว่าด้วยวัตถุเป็นที่ตั้งของการสังเคราะห์ โดยทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) 4 ประการนี้ สังคหวัตถุ 4 ประการ 2 อะไรบ้าง คือ ทาน (การให้) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)อรรถจริยา (การประพฤติประโยชน์ สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ 4 ประการนี้แล ทาน เปยยวัชชะ อรรถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตาในธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้จะนั้น ถ้าไม่เพียงมีธรรมเหล่านี้มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ จะนั้น บัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้ว่าสรรเสริญ” อจ.จตุกก. (ไทย) 21/32/50-51.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2549ข) ได้ให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า สังคหวัตถุ 4 หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคลและ ประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักสงเคราะห์มี 4 ประการ ได้แก่

- 1) ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน
- 2) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รัก วาจาคุตติมุน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ่งใจคือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือตลอดถึง คำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม
- 3) อรรถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

4) สมานัตตตา หมายถึง ความมีตนเสมอ คือ ทานเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมกันรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต (2551, น. 143) ลักษณะของสังคหวัตถุทั้ง 4 ประการในทางปฏิบัติดังนี้

1) ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือปันสิ่งของต่าง ๆ ของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่นไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้แต่ฝ่ายเดียวคุณธรรมข้อนี้ช่วยให้เราเป็นคนไม่ละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว

2) ปิยวาจา คือ การพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมกับกาลเทศะวิธีการพูดให้เป็นปิยวาจานั้นต้องพูด โดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

(1) เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดจาโกหกหลอกลวงผู้อื่น เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ได้เห็นได้ฟังอย่างไรก็พูดไปอย่างนั้นไม่พูดเสริมความจากเรื่องเล็ก กลายเป็นเรื่องใหญ่

(2) เว้นจากการพูดต่อเสียด คือ ไม่พูดจาขย่งให้เขาแตกร้าง โดยเอาความทางนี้ไปบอก ทางโน้นหรือเอาความทางโน้นมาบอกทางนี้ เมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องราวที่เป็นชวนก่อให้เกิดการแตกความสามัคคีก็หาทางระงับเสีย

(3) เว้นจากการพูดคาหยาบ คือ พูดด้วยถ้อยไพเราะคำอ่อนหวานสุภาพ ไม่เอะอะโวยวาย ไม่พูดเรื่องหยาบคาย เมื่อฟังแล้วมีความสบายใจ

(4) เว้นจากการพูดเพื่อจ้อ คือ ไม่พูดในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือพูดกำกวมวกไปวนมาจนจับใจความไม่ได้ แต่ควรพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีสาระมีเหตุผล

3) อุตถจริยา คือ ประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ถึงแม้นักเรียนจะอยู่ในวัยเรียนแต่ ก็สามารถบรรลุถึงธรรมข้อนี้ได้ง่าย ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางดังนี้

1) มีความประพฤติชอบทางกายเรียกว่า “กายสุจริต” ได้แก่ 1) เว้นจากการทำลายชีวิต 2) เว้นจากการลักทรัพย์ฉ้อโกงทรัพย์ 3) เว้นจากการประพฤติดินกาม

2) มีความประพฤติชอบทางวาจาเรียกว่า “วจีสุจริต” ได้แก่ 1) เว้นจากการพูดเท็จ 2) เว้นจากการพูดต่อเสียด 3) เว้นจากการพูดคำหยาบ 4) เว้นจากการพูดเพื่อจ้อ

3) มีความประพฤติชอบทางใจเรียกว่า “มโนสุจริต” ได้แก่ 1) ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น 2) ไม่พยายามปองร้ายผู้อื่น 3) เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

4) สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย การที่เราจะประพฤติตนให้เป็นผู้มี “สมานัตตตา” นั้นต้องยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

(1) บุคคลาธิษฐาน คือ บุคคลที่เป็นตัวตั้งหมายความว่าถ้าเรามีตำแหน่งมีฐานะสูงส่งขึ้น จะต้องไม่หลงลืมตัวเองเคยแสดงความเคารพนับถือผู้ใดก็แสดงความเคารพนับถืออย่างนั้น

(2) ธรรมาธิษฐาน คือ ธรรมที่เป็นที่ตั้งหมายความว่าบุคคลทุกคนย่อมมีความเสมอภาคกัน

ความสำคัญของสังคหวัตถุในพระพุทธศาสนา การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกัน และกันเรียกว่า สังคหวัตถุ 4 แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสมานสามัคคี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูและความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม 4 อย่าง ได้แก่

1) ทาน หมายถึงการให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุนหรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยา ทาน ใน สังคหวัตถุนี้มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย 4 กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่มอาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะฉะนั้น การให้ทานจึงควรให้ด้วยความมีเมตตา เพื่อแสดงน้ำใจไมตรีสร้างเสริมมิตรภาพให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ความเดือดร้อนให้ด้วยมุทิตาส่งเสริมสนับสนุนให้ทาความดีมีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของจึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ 3 ลักษณะ

(1) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

(2) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกันและกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

(3) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ปราบณาบูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยายทวด ตา ยายและบิดามารดา ผู้ที่มีอุปการคุณการให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัวผู้รับยอม ได้รับความประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอาไว้ และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญูถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ปานนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด” ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

2) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะน่าฟัง ซึ่งแจ่มแจ้งน่าฟังที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำ แสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สمانสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพูดกันถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันก็ได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคาย บาดหู บาดใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปิดลอคลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดต่อเสียดให้บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความบาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พูดถ้อยคำที่ดูดีมีใจกันจึงมิได้หมายความว่าเพียงพูดไพเราะหวานจับหูจับใจแต่อย่างเดียว แต่ย่อมหมายถึงถ้อยคำที่เป็นวิสุทธิจิตทุกประการ การพูด เพราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรักความนับถือหรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูด และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือ เป็นผู้เสมอกันหรือเป็นผู้น้อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวลอ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงยามเกรง แสดงความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ย่อมเป็นถ้อยคำ ไพเราะดูดีมีใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟังจากการศึกษาพบว่า ผู้มีวาจาเป็นสุภายิต ย่อมเอาชนะใจผู้อื่นได้สามารถพูดชักชวนให้ผู้อื่นทำงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคนเคารพนับถือเชื่อฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถพูดจาให้เจ้านครต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ แม้แต่สุภายิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอกลักษณ์เป็นโทพระพุทธศาสนาถือว่า “วาจาสุภายิต เป็นมงคลอันสูงสุด” เพราะฉะนั้น ผู้พูดควรใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความยามเกรง เป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิดความเอ็นดูกรุณา พูดกันด้วยคำสุภาพ แสดงความเป็นกันเองฉันพี่น้องเป็นเหตุให้เกิดความสนิทสนมกลมเกลียวกัน ใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความกรุณาปรานี แนะนำตักเตือนสั่งสอนให้ สำนึกผิดชอบชั่วดี ย่อมเป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ฟัง และตั้งใจปฏิบัติตามถ้อยคำทั้งต่อหน้า และลับหลัง ย่อมเป็นทางเจริญก้าวหน้า และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจต่อกัน

3) อัถลจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และ ขวนขวาย ช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงกตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพฤติสิ่งที่ประ โยชน์แก่สังคมอันประสงค์ของการประพฤติตามหลักสังคหวัตถุเมื่อบุคคลได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุได้อย่างสมบูรณ์แล้วย่อมมีอานิสงส์มากดังนี้สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรม

เพื่อการอยู่ร่วมกันการอยู่ร่วมกันในสังคมหรือหมู่คณะจำเป็นต้องมีสิ่งที่มีมายึดเหนี่ยวจิตใจและประสานหมู่คณะไว้เพื่อให้เกิดความสามัคคีและอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

4) สมานัตตตา หมายถึง การวางตนเสมอต้นเสมอปลายให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มและบุคคลทั่วไปไม่เอาเปรียบบุคคลที่ด้อยกว่า และเสมอในสุขทุกข์คือร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2541, น. 33-34)

สังคหวัตถุ 4 เป็นเครื่องผูกมัดใจคนการที่จะมัดใจคนได้นั้นต้องอาศัยธรรมะที่จะช่วยผูกมัดจิตใจคนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมากจะเห็นได้ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษาการใช้หลักสังคหวัตถุ 4 การแสดงพฤติกรรมโต้ตอบระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือไปยังกลุ่มบุคคลจะเกิดขึ้นในลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดความเข้าใจอันดีมีทัศนคติที่ดีต่อกันรู้จักการให้การรับ ความช่วยเหลือหรือคำแนะนำต่างๆ โดยที่บุคคลสามารถให้การช่วยเหลือและสนับสนุนเมื่อบุคคลอื่นต้องการ การปฏิบัติตนหรือการแสดงออกต่อกัน เช่น ครูกับนักเรียนในลักษณะที่เป็นมิตร โดยให้การสนับสนุนช่วยเหลือสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันมีความใกล้ชิดสนิทสนม โดยที่ครูสามารถให้ความช่วยเหลือและเป็นที่ยึดเหนี่ยวได้เมื่อนักเรียนต้องการในการเรียนการสอนนั้นเป็นสิ่งที่จะช่วยให้นักเรียนในการเรียนเป็นไปอย่างราบรื่นโดยนักเรียนที่รับรู้ว่าคุณครูปฏิบัติกับตนด้วยความจริงใจ ให้ความรักเอาใจใส่ตนด้วยความจริงใจจะเป็นนักเรียนที่มีความรู้สึกที่ดีกับครู เข้าใจและยอมรับในคำสอนของครูว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นประโยชน์แก่การนำไปปฏิบัติ ลักษณะการปฏิบัติตนของครูกับนักเรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ดีกับนักเรียน โดยอาศัยการปฏิบัติต่อนักเรียนด้วยความจริงใจ ให้นักเรียนเกิดความรู้สึกที่ดีและยอมรับการปฏิบัติของครูนั้นเป็นการเสริมสร้างลักษณะทางจิตและพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของนักเรียน เช่น พฤติกรรมเชื่อต่อสังคมซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ดีงามพฤติกรรมหนึ่งนั้น ครูสามารถปฏิบัติโดยให้ความสำคัญกับนักเรียนของตนเอง เข้าใจความแตกต่างของนักเรียนแต่ละคนทำ

ตนเป็นกันเองกับเด็กไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลยนักเรียนจนเกินไป ให้ความยุติธรรมกับนักเรียนทุกคนยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลของนักเรียนและแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสมกับนักเรียน ลักษณะของครูเหล่านี้จะเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนซึ่งจะช่วยให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างราบรื่นทำให้นักเรียนเกิดทัศนคติที่ดีต่อครูและยอมรับคำสั่งสอนของครูไปปฏิบัติต่อไปได้ (พุทธทาสภิกขุ, มปป)

สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักสงเคราะห์ซึ่งกันและกันและการให้เพื่อสงเคราะห์นี้หมายถึงการให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ ร้อยรัดใจให้ร่วมกันเป็นหมู่และเห็นอกเห็นใจกัน รักใคร่นับถือสนิทสนมกันมันคงจะเห็นได้จากมีกองทุนช่วยเหลือ การเสียสละเงินของทุกคนที่สมัครใจเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนคือ

เป็นการช่วยเหลือกันในกลุ่ม แสดงให้เห็นว่าทุกคนมีความคิดที่จะช่วยเหลือกัน ก่อนที่จะไปขอรับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของของตนช่วยเหลือกัน ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำทั้งเสียสละแรงกายและเวลาเพื่อส่วนรวมและสิ่งที่มีงมงัน ด้วยการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน วาจาอันเป็นที่รักจะก่อให้เกิดความสามัคคีเกิดมิตรไมตรีและความรักใคร่นับถือตลอดถึงสิ่งที่ทุกคนยอมรับในกฎกติกา ที่ซึ่งตั้งขึ้นมาร่วมกันทำให้แสดงถึงการประพฤติปฏิบัติร่วมกันและผลประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกันก็คือ มิตรที่ดีต่อกันที่ทุกคนจะได้รับร่วมกัน จึงเป็นแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหาในการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า สังคหวัตถุ คือ คุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ตามหลักความสงเคราะห์อันประกอบด้วยคุณธรรม 4 ประการ คือ ทาน การให้เป็นสิ่งของที่เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ปิยวาจา ใช้ถ้อยคำวาจาที่ไพเราะ พูดแต่เรื่องที่เป็นสาระเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อุตถจริยา ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยความเต็มใจ สมานัตตตา เป็นผู้ไม่ถือตัว เข้ากับคนได้ทุกระดับและเสมอต้นเสมอปลาย

2.10.7 ฃรราวาสธรรม 4

ความหมายของฃรราวาสธรรม ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ฃรราวาสธรรม ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าว ไม่ให้เกิดขึ้นได้ฃรราวาสธรรม คือหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในอาพวกสูตรสังยุตตนิกาย สคาถวรรค โดยตรัสตอบคำถามของอาพวกยักษ์ถึงธรรม 4 ประการนี้ว่า “เชิญท่าน ถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูเถิดว่าในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่า สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เล่า” “มี ธรรมะของผู้ครองเรือน 4 คือ สัจจะ ทมะ ธิติ (ขันติ) และจาคะ ละ โลกนี้ไปแล้วย่อมเสรำโศก” ส.ส. (ไทย) 15/845/316.อนึ่ง ในอาพวกสูตร ซึ่งว่าด้วยอาพวกยักษ์ทูลถามปัญหา ที่ปรากฏในขุททกนิกายสุตตนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสตอบย่ำหมวดธรรมข้อนี้ว่า “เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เหล่าอื่นดูเถิดว่า ในโลกนี้ เหตุให้ได้เกียรติที่ยิ่งไปกว่า สัจจะก็ดีเหตุให้มีปัญญาที่ยิ่งไปกว่าทมะก็ดี เหตุให้ผูกมิตร สหายไว้ ได้ที่ยิ่งไปกว่าจาคะก็ดีเหตุให้หาทรัพย์ได้ที่ยิ่งไปกว่าขันติก็ดี มีอยู่หรือไม่” ขุ.ส. (ไทย) 25/11/545.ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนหลายหลักที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ชาวพุทธรู้จักการเสียสละเพื่อความสงบสุขของตนเอง สังคม ครอบครัว และประโยชน์ส่วนรวม หนึ่งในนั้น ได้แก่ ฃรราวาสธรรม คือธรรมสำหรับฃรราวาส ซึ่งหมายถึง บุคคลผู้ครอง เรือนซึ่งประกอบด้วย บุตร

ภรรยาสามี บิดา มารดา และบริวารเครื่องญาติ เป็นต้น เรียกอีก อย่างว่า“คฤหัสถ์” หมายถึง หลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่เป็นครุหัสถ์ และผู้ที่อยู่ครองคู่เป็นสามีภรรยา กัน ควรนำไปปฏิบัติ เพิ่มขึ้นจากการรักษาศีล และการปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธรรมมีกัถตประโยชน์ เพื่อให้เกิดความสุขในชีวิตการครองเรือนและการอยู่ร่วมกันในสังคมพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้คำจำกัดความไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่า “ฆราวาสธรรม 4” หมายถึง ธรรมสำหรับฆราวาสธรรมสำหรับการครองเรือนหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ประกอบด้วย

1) สัจจะ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง พุดจริง ทำจริง จริใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะเมื่อใดย่อมเป็นเหตุให้เกิดความระแวงแคลงใจกัน เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริาฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

2) ทมะ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว ฝึกหัดตัดนิสัยปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรม กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต จนไม่สามารถแก้ไขได้

3) ขันติ ความอดทน อดกลั้นต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ตั้งหน้าทำหน้าทีการทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ทอดถอย นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และยังคงต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ และเรื่องหนักใจต่างๆ ในการประกอบการทำงานอาชีพ เป็นต้น มีสติอดกลั้น คิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี

4) จาคะ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน ให้ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว ความเผื่อแผ่ แบ่งปัน ตลอดถึง ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกันจะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย และยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กันการ แสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตัวได้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2546, น. 113-114)

พุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของฆราวาสธรรม ออกเป็น 2 ประการ คือประการแรกเป็น ธรรมธรรมคาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ประการที่ 2 เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ ให้สำเร็จ

1) เป็นธรรมธรรมคาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติสัจจะ หมายถึง ชื่อตรงต่อเพื่อนฝูง ชื่อตรงต่อลูกเมีย ชื่อตรงต่อเวลา ชื่อตรงต่อการทำงาน ทมะ หมายถึง ข่มใจ อย่าให้เกิดโทสะอย่าให้เกิดความรักหรือความเกลียด ขันติ หมายถึง อดทนต่อความร้อน ความหนาว ความเหนียว อดทนต่อคำคำ จาคะ หมายถึง การให้ทาน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มิตรสหาย

2) เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆให้สำเร็จ สัจจะหมายถึงความจริงใจ ความตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติในสิ่งนั้น เมื่อจะทำสิ่งใด หรือปฏิบัติธรรมข้อใดแล้วก็ควรตั้งใจจริง ทำอย่างสุดความสามารถทำให้ถึงที่สุด ดังเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทาความเพียรเพื่อตรัสรู้ก็ได้ตั้งใจจริงว่า แม้จะเหลือเพียงแต่กระดูกก็จะไม่ลุกขึ้นจากที่นั่ง ถ้าไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในการศึกษาเล่าเรียนก็เหมือนกันถ้ามีสัจจะหรือตั้งใจจริง ขันติ ทำให้มันจริงๆ ตั้งใจจริงๆ ก็จะช่วยให้ทุกคนประสบความสำเร็จสมดังที่ตั้งใจ ทมะ หมายถึง บังคับตัวเอง บังคับใจตนเอง ไม่ให้หลงไปตามแรงของสิ่งที่มาช่วย ซึ่งแม้จะยากเย็นเพียงใดก็ต้องพยายามบังคับให้ได้ ในการบังคับนั้นต้องใช้ไหวพริบและความฉลาดเข้าต่อสู้ เพราะจิตใจเมื่อถูกบังคับก็จะขัดแย้งยิ่งกว่าช้างที่ตกมันเสียอีกซึ่งการบังคับจิตใจของตนเอง นั่นก็มี 2 วิธีด้วยกัน กรณีแรก คือ การปลอบประโลมจิตใจค่อยปลอบโยนกรณีที่สอง คือ การบังคับโดยตรงการตัดใจไม่ให้ทำในสิ่งนั้น ซึ่งทั้ง 2 วิธีนี้ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ขันติ เมื่อมีทมะแล้วยังต้องใช้ขันติเข้ารองรับต้องอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลสไม่ว่าจะเป็น ราคะ โทสะ โมหะ หรืออื่นๆ ต้องใช้ความอดทนอย่าหลงไปตามสิ่งช่วยหรือกิเลสจาคะหมายถึงบริจาคออกไป สละสิ่งที่ไม่ต้องการที่มีอยู่ในจิตใจให้หลุดออกไปบรรยายความสับสนวุ่นวายออกไปจากจิตใจ อาจจะโดยการสวดมนต์หรือการพักผ่อนให้ถูกวิธี ฌราวาสธรรม คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ นี้เป็นเครื่องมือกำจัดมาร เป็นเครื่องมือที่จะสร้างสิ่งที่ปรารถนาในทุกกรณีไม่ใช่เฉพาะเป็นธรรมของฌราวาสเท่านั้น แม้แต่บรรพชิตที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ยังต้องใช้ธรรมข้อนี้ด้วยเช่นกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2523, น. 55)

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า สัจจะ หมายถึง ความจริงลงไปในเรื่องที่จะกระทำและตั้งใจปฏิบัติ ขันติ คือ ตั้งจิตด้วยสัจจะมันลงไปในการที่จะทำในการที่จะประพฤติเพื่อละกิเลส ทมะ หมายถึง การบังคับตัวเอง เป็นธรรมที่จะใช้สกัดกั้นความโกรธในขั้นเริ่มต้นแต่ถ้าบังคับไม่ได้ หรือบังคับไม่อยู่ก็ใช้ธรรมข้ออื่น เช่น ปัญญา ขันติและอื่นๆ เข้าช่วย ขันติ หมายถึง ความอดกลั้น ความอดได้ รอได้ คอยได้ เป็นเครื่องห้ามความผลุนผลัน ความโกรธ ขันติเป็นแกนกลางในการประพฤติพรหมจรรย์ของผู้บำเพ็ญพรตทั้งหลาย คนส่วนใหญ่ไม่ชอบอดกลั้นเนื่องจากเห็นว่าเป็นเรื่องเสียเกียรติหรือขี้แพ้ อะไรทำนองนั้นแต่ถ้ารู้จักฝึกความอดกลั้นหรือฝึกให้มีขันติได้มากๆ ก็จะเป็นคนที่ไม่โกรธง่าย จาคะ หมายถึง สละการให้ทาน สละกิเลสตามโอกาสที่ต้องสละเป็นรูรั่วที่ระบายกิเลสออกหลวงกถิน อตถโยธิน ได้กล่าวไว้ว่าเป็นธรรมโดยตรงของฌราวาสเป็นธรรมนำมาซึ่งความสุข

ความเจริญ เป็นสามัคคีธรรมอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน ผู้ปฏิบัติย่อมเกิดความไพบุลย์ และตั้งตระกูลให้ถาวรมีความสุขเจริญสัจจะ หมายถึง สัตย์ซื่อแก่กัน ซื่อตรงต่อกัน เป็นคุณธรรมที่สำคัญในการคบหาของประชาชน ถ้าหากแต่ละบุคคลต่างประพฤติซื่อตรง ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ย่อมจะนำความเจริญมาสู่บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ทมะ หมายถึง รู้จักข่มจิตของตน ความข่มใจเป็นคุณธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งเพราะคนทั้งหลายย่อมมีอหิชาตัณหาแตกต่างกัน ถ้าไม่มีการข่มใจปล่อยให้ประพฤติไปตามกิเลสย่อมทำให้แตกสามัคคีกัน โดยง่าย จึงควรต้องมีอุบายข่มใจของตนเมื่อถูกกิเลสเข้าครอบงำอย่าหุนหัน กระทบลงไปตามอำนาจของกิเลส ผู้ที่มี ทมะ ย่อมเป็นผู้ที่อยู่ห่างจากความผิดพลาด ทั้งเป็นผู้อาจารย์สามัคคี ชันติ หมายถึง อุดหนุน อุดหนุน เมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ มากระทบ ทำให้เกิดโทสะ เมื่อใช้ ทมะ คือ รู้จักข่มใจตนเข้าช่วยแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จ ก็ต้องใช้ขันติ อุดหนุนเข้าช่วยอีกแรงหนึ่ง คือ ต้องรู้จัก อุดหนุนต่อเหตุการณ์อันจะยั่วให้เกิดโทสะ จาคะ หมายถึง สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน การให้เป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้อยู่เป็นหมู่เหล่า เป็นการผูกไมตรีซึ่งกันและกัน เพราะคนเกิดมา มีสุข มีทุกข์ มีฐานะ มีอาชีพ แตกต่างกัน ดังนั้น จึงควรมีน้ำใจไมตรี อารีย์เอื้อเพื่อเผื่อแผ่แก่กัน

ชยวัฒน์ อุตพัฒน์ ได้กล่าวว่าเป็นธรรมสำหรับฆราวาสปฏิบัติฆราวาส คือผู้ครองเรือนชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคม การสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขา ต้องรู้จักข่มจิตของตน เมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดี ต้องมีความอดทนเพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อนฆราวาส คือ

- 1) สัจจะ หมายถึง มีความจริงใจต่อคนอื่น
- 2) ทมะ หมายถึง มีนิสัยข่มความรู้สึกรู้สึกของตน
- 3) ชันติ หมายถึง มีความอดทน
- 4) จาคะ หมายถึง บริจาคสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์คนอื่น

พระศรีธรรมนิเทศได้กล่าวถึงความหมายของขันติว่า ขันติ คือความอดทน แยกออกเป็น 3 ประเด็น คือ

- 1) ทนลำบาก หมายถึง ทนลำบากเพราะทุกข์เวทนา อันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ เอาชนะความเจ็บป่วยได้ถึงป่วยก็สามารถหายได้โดยไว
- 2) ทนตรากตรำ หมายถึง ไม่คำนึงถึงความร้อน หนาว แดด ฝน หิวก็กิน กระหายก็ดื่มเหนื่อยก็พัก เสร็จแล้วก็รีบทำงานต่อไปจนสำเร็จเรียบร้อย
- 3) ทนเจ็บใจ หมายถึง ความอดกลั้นเป็นขันติขั้นสูงสุด เรียกว่าอริวาสันขันติ ผู้ที่มีอริวาสันขันติ ย่อมเป็นผู้ที่มีใจสะอาด สบาย ปลอดภัย เพราะเมื่อมีอารมณ์ใดๆ มากระทบก็สามารถที่จะอดกลั้นไว้ได้ ทนไว้ได้ไม่แสดงออกมาสรุปความหมายของฆราวาสธรรม 4 เป็นธรรม

นำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่น ต้องมีความจริงใจต่อเขา ต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือนร้อน ฆราวาสธรรม

ข้อที่ 1 สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้

ข้อที่ 2 ทมะ หมายถึงพยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับใจตนเองโดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อยๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย

ข้อที่ 3 ขันติคือความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ

ข้อที่ 4 จาคะ หมายถึงความเสียสละตัดใจตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือ ความเสียสละมี 2 คือ

- 1) สละวัตถุ หมายถึง การแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้รวมทั้งการทำบุญให้ทาน
- 2) สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใครไม่พยาบาทฆราวาสธรรม 4 เน้นความมีคุณธรรมทั้งด้านความมีสัจจะ ความมีทมะ ความมีขันติ และมีจาคะ ให้เกิดขึ้นอย่างเกื้อกูลกันอย่างดี เพื่อให้มีจริยธรรมและมีคุณธรรม เพราะหลักฆราวาสธรรม 4 หมายถึงธรรมสำหรับคฤหัสถ์ในการครองชีวิตครอบครัวความสำคัญและองค์ประกอบของฆราวาสธรรม 4 หรือ ธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน 4 ประการ มีความสำคัญดังต่อไปนี้

(1) สัจจะ ความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะเมื่อโดยอ้อมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวงแคลงใจกันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริวฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

(2) ทมะการรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรมกลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต และถ้าไม่สามารถปรับตนเข้าหากันได้เป็นอันต้องทำลายชีวิตคู่ครองแยกทางขาดจากกัน

(3) ขันติ ความอดทนอดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้อยู่ร่วมกัน นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรมและความต้องการบางอย่าง จะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้วบางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องรู้จักอดกลั้นระงับใจไม่ก่อเหตุให้เรื่องลุกลามกว้างขยายต่อไปความร้ายจึงจะระงับลงไป

นอกจากนี้ยังจะต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำและเรื่องหนักใจต่างๆ ในการประกอบกรงานอาชีพเป็นต้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดภัยพิบัติ ความตกต่ำคับขันไม่ดีโพลีติพาย แต่มีสติ อุดก่ล้นคิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดีชีวิตของคู่ครองที่ขาดความ อดทน ย่อมไม่อาจประทับประคองพากันให้รอดพ้นเหตุร้ายต่างๆ อันเป็นประจวบ มรสุมแห่งชีวิตไปได้

(4) จาคะ ความเสี่ยสละ ความเผื่อแผ่แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อ กัน ชีวิตบุคคลที่จะมีความสุขจะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว การให้ในที่นี้มีให้หมายแต่เพียงการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของอันเป็นเรื่องที่มองเห็นและเข้าใจได้ง่ายๆ เท่านั้น แต่ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กัน การแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสี่ยสละความ พอใจและความสุขส่วนตนได้ เช่น ในคราวที่คู่ครองประสบความทุกข์ความเจ็บไข้หรือมีธุรกิจใหญ่ เป็นต้น ก็เสี่ยสละความสุขความพอใจของตน ขวนขวายช่วยเหลือเอาใจใส่ดูแลเป็นที่พึ่งอาศัยเป็น กำลังส่งเสริมหรือช่วยให้กำลังใจได้โดยประการใดประการหนึ่งตามความเหมาะสม รวมความว่า เป็นผู้จิตใจกว้างขวางเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสี่ยสละ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว ชีวิตครอบครัวที่ขาดจาคะก็คล้าย การลงทุนที่ปราศจากผลกำไรมาเพิ่มเติม ส่วนที่มีมาแต่เดิมก็คงที่หรือค่อยร่อยหรือพร่องไป หรือ เหมือนต้นไม้ที่ไม่มีได้รับการบำรุง ก็มีแต่ยับเยินโรยโรยไม่มีความสดชื่นงอกงามจากความหมายพอจะ สรุปลได้ว่า ผู้หวังความเจริญควรน้อมนำหลักพรวาชาธรรม 4 มาประพฤติปฏิบัติ จะทำให้จิตใจเป็น กุศล ชีวิตมีความสุขและประสบความสำเร็จในการปฏิบัติงาน หลักพรวาชาธรรม 4 เป็นหลัก คุณธรรมสำหรับการครองเรือนซึ่งเป็นหลักการครองชีวิตของภคหัสดีประกอบไปด้วย 1) สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง 2) ทมะ หมายถึงการฝึกฝน การข่มใจ ฝึก นิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจแก้ไขข้อบกพร่องปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วย สติปัญญา 3) ขันติ หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทหน้าทำงานด้วยความ ขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มุ่งมั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย 4) จาคะ หมายถึงความเสี่ยสละ สละกิเลสสละ ความสุขสบายและ ผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และ ความต้องการของ ผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ ใจตัว

2.10.9 หลักไตรสิกขา

หลักไตรสิกขาที่ว่าด้วยการฝึกอบรมเพื่อการพัฒนาตนด้วยหลักวิธี 3 ประการ คือ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งต้องใช้ในการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ ระบบไตรสิกขาเป็นปัจจัยของการพัฒนา ตนมนุษย์ต้องทำ 3 ด้านอย่างบูรณาการที่สำคัญมากอย่างยิ่งคือ

1) พุทธิกรรม ศึกษาอบรมการมีระเบียบวินัย การเลี้ยงชีพสุจริต วิธีปฏิบัติในการผลิตเสพบริโภคแบ่งปันและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเรียกว่า ศีล

2) จิตใจ ศึกษาอบรมการปลูกฝังคุณธรรม ส่งเสริมคุณภาพจิตใจการมีความสุขพอใจมีความสุข สดชื่นเบิกบานเพราะมีสมรรถภาพและสุขภาพจิต เรียกว่า สมาธิ

3) ปัญญา ศึกษาอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามระบบของเหตุและปัจจัยที่จะทำให้สามารถแก้ปัญหาตามเหตุผลที่รู้เท่าทันโลกและชีวิต มีทัศนคติค่านิยมที่ถูกต้องสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถ้อยมั่นในสิ่งต่างๆ สามารถดับกิเลส ดับทุกข์เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใส เบิกบาน เรียกว่า ปัญญา

ไตรสิกขา คือ กระบวนการฝึกฝนมนุษย์ กระบวนการนี้มีข้อปฏิบัติย่อยๆ ที่ส่งผลต่อทอดคืบหน้าไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงจุดหมาย เป็นหลักแห่งการพัฒนาการกระบวนการศึกษาต้องมีทั้งพัฒนาการและบูรณาการคำสอน ของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นหมวดและแต่ละหมวดต้องปฏิบัติให้ครบชุด อย่างประสานกลมกลืนกัน เป็นหลักบูรณาการ トラบใดที่ยังไม่ถึงจุดหมายยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องศึกษาตลอดไป ตามความหมายของธรรมปฏิบัติ การปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ว่าปฏิบัติอย่างไร ธรรมทั้งหมดสัมพันธ์ส่งผลต่อกันเป็นกระบวนการ และอยู่ในระบบเดียวกัน ไตรสิกขาก็เป็นระบบในตัวของตัวเองระบบไตรสิกขาเป็นส่วนย่อยที่รวมอยู่ในระบบใหญ่ของอริยสัจ ที่คลุมระบบใหญ่ของธรรมชาติทั้งหมดอีกชั้นหนึ่ง คือว่าด้วยกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมทั้งความเป็นจริงของธรรมชาติทั่วไป และโยงมาถึงชีวิตมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งด้วยลักษณะที่เป็นองค์ประกอบของกระบวนการไตรสิกขา 2 อย่างคือ 1) ทำให้คืบเคลื่อนหรือก้าวหน้าไป 2) ส่งผลต่อข้ออื่น

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546) อธิบายว่า หลักการของพระพุทธศาสนาปัญญากับจิตใจจะต้องเชื่อมโยงเชื่อมต่อกันตลอดเวลา เมื่อปัญญาเจริญขึ้นเท่ากับคนมีอิสระและมีความสุขมากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญองงามขึ้น คือ การที่คนมีปัญญามากขึ้นเข้าใจชีวิตมากขึ้นและจึงรู้จักปฏิบัติต่อชีวิตคือดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้นเพราะว่าการมีจิตใจที่ดีงาม มีชีวิตที่ดีงามหมายถึงการมีปัญญารู้จักว่าจะปฏิบัติต่อชีวิต และต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไร เมื่อรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายชีวิตเราจะรู้จักการมีความสุข ปัญญาที่มีอยู่กันพูดถึงคำว่า ปัญญาในปัจจุบันนี้เป็นปัญญาที่เป็นเพียงความรู้ความเชี่ยวชาญจัดเจนในวิชาการบางอย่าง มีทักษะในการทำอะไรบางอย่าง ปัญญาไม่ได้ทำให้รู้จักว่าจะปฏิบัติต่อชีวิตของตน อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนามุ่งหมายเน้นการเรียนรู้ให้เกิดปัญญารู้จักปฏิบัติต่อชีวิตของตนพระพุทธเจ้าทรงเข้าใจและสามารถอธิบายสรรพสิ่งทุกอย่างได้ว่ามีที่มาอย่างไรความเข้าใจที่พระตถาคตมีเท่ากับใบไม้ที่มีอยู่ทั่วทั้งป่า แต่ความรู้ที่พระองค์นำมาเผยแผ่เป็นความรู้เกี่ยวกับทุกข์และการดับทุกข์เท่านั้น เทียบได้กับจำนวนใบไม้ที่มีอยู่ในกำมือธรรมชาติของมนุษย์ มี

หลักการใหญ่ขั้นพื้นฐานว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก” ต้องฝึกจึงจะประเสริฐ คือต้องมีการศึกษานั้นเอง ศึกษาเป็นภาษาสันสกฤตว่า “สิกฺษา” ตรงกับคำภาษาบาลีว่า “สิกฺขา” วิ.มหา.(ไทย)1/16/9, 1/290/329, วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) 3/1056/284, วิ.ม.(ไทย)5/391/278, วิ.จ. (ไทย) 7/389/295 แปลว่า ฝึก ขยายความหมายของการฝึก ก็คือ การเรียนรู้ ฝึกฝนฝึกหัด พัฒนา อันเดียวกันทั้งนั้น มนุษย์เมื่อฝึกแล้วจึงประเสริฐ หากไม่ฝึก หาประเสริฐไม่กล่าวคือ มนุษย์มีศักยภาพซึ่งมากกว่าความสามารถที่แสดงออกมาได้ ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อบุคคลได้ประสบความสำเร็จบรรลุจุดหมายของการปฏิบัติธรรม พัฒนาสมบุรณ์แล้วจะมีลักษณะที่เรียกว่า เป็นผู้บรรลุประโยชน์ตน เป็นผู้ที่ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตนเองอีกต่อไปอิสรภาพก็สมบูรณ์ในตัว ความสุขประจำมีอยู่ในตัวในชีวิตนี้แล้ว ความสุขนั้นเป็นเนื้อหาเป็นคุณสมบัติของชีวิตจิตใจของมนุษย์ผู้บรรลุจุดหมายแห่งการปฏิบัติธรรม นั้นความสุขที่ว่านี้มีอยู่ภายใน มีอยู่ตลอดเวลาจึงไม่ต้องหาความสุขจากที่ไหนอีกต่อไป อันนี้คือความสำเร็จในการพัฒนา ศักยภาพของมนุษย์เพื่อประสานกับจริยธรรมที่ยั่งยืนหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาที่เป็นตัวเชื่อมประสานให้องค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ฝึกฝนพัฒนาอย่างไร ก็จะได้องค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น หรือว่าสิกขาไปแค่ไหน มรรคก็สมบูรณ์ขึ้นแค่นั้น ไตรสิกขาเป็นอย่างไร ก็ได้มรรค เรียกว่า อริยอัฐฐังกิกมรรค ขุ.เถร.(ไทย) 26/980/500, ขุ.อป.(ไทย) 32/182/605 ดังนั้น องค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดีจึงหมายถึง วิถีชีวิตที่ดี หรือเรียกสั้นๆ ว่า “มรรค” ที่มีปัจจัยชักนำเกี่ยวพันเข้าสู่องค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดี เพื่อให้ระบบการพัฒนาชีวิตเดินหน้าได้ ที่เรียกว่าปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ที.สี (ไทย) 9/343/173, ที.ม.(ไทย) 10/290/224, ที.ปา (ไทย) 11/149/111, ม.ม.(ไทย)12/85/76, ม.ม.(ไทย) 13/99/105, ม.อุ.(ไทย) 14/140/179, ,ส.ส.(ไทย) 15/129/153. 2 อย่าง คือ

1) ปัจจัยภายนอก หรือองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ ปรโตโมสะ ม.ม.(ไทย) 12/452/491, อง.ทุก.(ไทย) 20/126/115. (เสียงจากผู้อื่น หรืออิทธิพลจากภายนอก) เฉพาะอย่างยิ่ง กัลยาณมิตร

2) ปัจจัยภายใน หรือองค์ประกอบภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ๗๑ คือ การรู้จักมอง รู้จักคิด รู้จักพิจารณา ให้หาประโยชน์ได้ และให้เห็นความจริงสองอย่างนี้ ถือว่า เป็นปัจจัยพื้นฐานของการศึกษา หรือเป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ก่อนเข้าถึงระบบไตรสิกขาหลักไตรสิกขา จากการอธิบายถึงการฝึกจิตใจให้มีคุณธรรมและเพื่อให้เกิดการพัฒนาได้จริง ตามข้อแนะนำเกี่ยวกับหลักสูตรทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรมของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา ได้อธิบายสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับการควบคุมจิตใจของมนุษย์ไว้ว่า หลักพุทธธรรมนั้นสามารถข่มนิวรณ์ได้ ทำให้จิตสงบและจิตใจได้ดี เป็นปัจจัยเชื่อมโยงไปสู่การศึกษาในเรื่องปัญญาสิกขา ซึ่งถือเป็นลำดับสูงสุดของกระบวนการพัฒนามนุษย์จากหลัก

ไตรสิกขา อันได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ตามลำดับ (สุนน อมรวิวัฒน์, 2544, น. 25-26)

ทั้งนี้ กระบวนการพัฒนาตนหรือกระบวนการพัฒนาชีวิตด้วยหลักไตรสิกขานั้น จัดเป็นอีก หลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมหลักธรรมคำสอนทั้งหมดในทางพระพุทธศาสนา ดังสามารถอธิบาย ได้โดยสังเขป คือ

1) การพัฒนาชีวิตด้านศีลสิกขา เป็นข้อประพจน์และข้อปฏิบัติที่ควรกระทำใน การดำเนินชีวิต ไม่ให้ล่วงละเมิดผิดศีลธรรมในทางกาย ซึ่งรวมไปถึงวาจาที่ได้แสดงออกมาด้วย และยังเป็นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกัน ได้ อย่างสันติสุข ทั้งนักบวชผู้ประพฤติกุศล หรือคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นหลักจริยธรรมที่ควรปฏิบัติ ในหมู่ของมวลมนุษยชน กล่าวคือศีลนั้นเป็นพื้นฐานของพรหมจรรย์เพื่อนำไปสู่จุดหมายอันสูงสุด จะต้องเริ่มที่ศีลดังกล่าว ศีลเป็นที่ตั้ง และเป็นบ่อเกิดของความคิดทั้งหมด เป็นประธานของหลักธรรม ทั้งปวง ดังนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นเครื่องกั้นความทุจริต ทำจิตใจให้ร่าเริง เป็นท่าทีที่ยังลง ลุ่มหาสมุท คือ พระนิพพาน พระโยคาวจรผู้เป็นปกติ เห็นภัยในวัฏสงสาร อันสุขุมและละเอียดลุ่ม ลึก ผู้มีปัญญา เนิบแหลม ผู้ประพฤติกุศลโดยเอื้อเพื่อพึงได้บรรลุนิพพานได้ โดยไม่ยากเลย ที.ม. (ไทย) 9/7/95.

จากเนื้อความข้างต้น ศีล จึงเป็นพื้นฐาน เป็นที่ตั้ง และเป็นบ่อเกิดแห่งการพัฒนา คุณธรรมอื่นๆ ทั้งหลายให้เกิดขึ้นและงอกงามตามมา และเพื่อป้องกันการกระทำอันทุจริต ซึ่งจะ เป็นการนำไปสู่ความล้มเหลวของการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วย

2) การพัฒนาชีวิตด้านสมาธิสิกขา สมาธิเป็นกระบวนการพัฒนาตนเองไปสู่ จุดมุ่งหมายขั้นสูงสุดของชีวิตมนุษย์ นอกจากศีลแล้ว สังคมยังต้องการสมาธิมาเป็นองค์ประกอบใน ส่วนที่ต่อเนื่องให้เกิดการแก้ปัญหาต่างๆ อย่างถูกต้องและเป็นระบบแบบแผนยิ่งขึ้น คือมีความเพียร พยายามชอบ เพียรที่จะสร้างความคิด มีสติชอบ และมีสมาธิชอบเพราะมนุษย์มีกิเลสเป็นเครื่องหมัก หมมดองสันดานอยู่ กล่าวคือ อภิชฌาวิสมโลภะ คือ ความละโมภ ไม่สม่าเสมอ โทสะ คือ ความมี ความคิดอันจะประทุษร้ายผู้อื่นอยู่เสมอ โกรธ คือ ความโกรธและความเกลียดชังกันและกัน อุปนา หะ คือ การผูกความอาฆาตพยาบาทเอาไว้ มกขะ คือ การลบหลู่บุญคุณท่านทั้งหลาย ปลาสะ คือ การยกตนเทียมนาน อิสสา คือ ริษยา มัจฉริยะคือ ความตระหนี่ มายา คือ มายาหลอกลวง สาถยะ คือ ความโอ้อวด ถัมภะ คือ หัวดีคือ สารัมภะ คือ การกล่าวแข่งดี มานะ คือ ถือตัว อติมานะ คือ การดูหมิ่น ท่านมทะ คือ ความมัวเมา และปมาทะ คือ ความเลินเล่อจากเนื้อความข้างต้น กิเลสทั้งหลายที่สั่ง สมอยู่ในจิตใจของมนุษย์นี้ จะเป็นเครื่องกั้น คุณงามความดีอื่นๆ ของมนุษย์ไว้มิให้ได้บรรลุถึงซึ่ง ความดี ซึ่งการพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งด้วยอานาจิตตานั่น จึงสำคัญอย่างยิ่งต่อการขจัดเครื่องกั้นความ ดีเหล่านี้ได้ (กรมการศาสนา, 2539, น. 42)

3) การพัฒนาชีวิตด้านปัญญาศึกษา

ปัญญาศึกษาถือเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งของชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์ที่เกิดมาย่อมมีพัฒนาการที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง มีความแตกต่างกันตั้งแต่กายวาจา และใจ ตามพื้นฐานที่ได้รับ การพัฒนาเรียนรู้ ฝึกฝน หรืออบรมมา การพัฒนาศักยภาพด้านปัญญาอย่างถูกต้องจึงเปรียบเสมือน การได้ขุมทรัพย์อันประเสริฐและยิ่งใหญ่ของมวลมนุษยชาติ เพราะปัญญาช่วยหล่อหลอมจิตใจให้ คติเห็นหรือตัดสินใจถูกต้องเหมาะสมถูกเส้นทาง โดยเนื้อแท้แล้ว ปัญญาในที่นี้ต้องเป็นไป เพื่อขจัดทุกข์สถานะในชีวิตเพราะการรู้เห็นเท่าทันตามสภาพอริยสัจ และมีปัญญานำพาให้การ ปฏิบัติธรรมบรรลุผลจนพ้นทุกข์ ดับทุกข์ได้ด้วยอำนาจปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด มีความเห็นชอบ ดังในชฎาสตราว่าภิกษุใดเป็นคนที่ผู้มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีล อบรมจิตและอบรมปัญญาให้เจริญฯ มีความเพียร มีปัญญารักษาตน ภิกษุนั้นพึงสาธตคณาพายุ้งได้ รากะ โทสะและอวิชชา อันชน เหล่าใด สำรอกแล้ว ชนเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว ตัณหาพายุ้ง อันชนเหล่านั้นสางแล้ว และ รูปข้อมดับไปไม่เหลือในที่ใด นามรูป ข้อมปฏิภิกขุสัญญา รูปสัญญา และตัณหาพายุ้งนั้น ข้อมขาดไป ในที่สุด ม.ม. (ไทย) 15/646/120.

จากเนื้อความข้างต้น เรื่องของปัญญาจึงมีความสำคัญที่สุด เป็นเป้าหมายสูงสุดในทาง พระพุทธศาสนาเพื่อขจัดกิเลส ตัณหา อวิชชา อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์จากใจที่ถูกปรุงแต่ง ปรุงอาสวะ อันสกลปรกแปรเป็นอนิจจัง หากผู้ใดพึงภิกษุหรือคฤหัสถ์ผู้ถือปฏิบัติเพื่ออบรมฝึกฝนปัญญาให้ เกิดขึ้นได้ ข้อมก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตไปถึงจุดสูงสุด คือ ความพ้นทุกข์ทั้งปวง มินิพพาน เป็นที่หวังได้

2.10.10 มัตตัญญูตา

การพัฒนาคนตามหลักพระพุทธศาสนา โดยการใช้ โยนิโสมนสิการหรือการบริโภคด้วย ปัญญา ทำให้เกิดความพอดี (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2542, น. 245-248) การรู้จักประมาณ เรียกว่ามัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ เป็นหลักสำคัญที่ต้องใช้ในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ มัตตัญญูตา มีปรากฏอยู่ในหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศหลักการ โอวาทปาฏิโมกข์อันเป็น ธรรมมัญญูสูงสุดของพระพุทธศาสนามีทั้งสิ้น 3 คาถา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2542, น. 192) เน้นจึงมัตตัญญูตา “มัตตัญญูตา จะ กัตตัสสะมิง” แปลว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในกัตตอาหาร “ปันตัญญูจะ สะยะนาสะนัง”แปลว่า ที่นอนที่นั่งอันสงัด “อะริจิตเต จะ อาโยโค” แปลว่า และความ ประกอบโดยเอื้อเพื่อในอริจิต (จิตอันยิ่ง)

ไม่ทำร้าย ได้แก่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักประมาณ ได้แก่ รู้จักความพอดีในการบริโภค อาหาร หรือการใช้สอยสิ่งต่างๆ อยู่ในสถานที่ที่สงัด ได้แก่ อยู่ในสถานที่สงบมีสิ่งแวดล้อมที่

เหมาะสม ฝึกหัดจิตใจให้สงบ ได้แก่ ฝึกหัดชำระจิตใจให้สงบมีสุขภาพ คุณภาพและประสิทธิภาพที่ดี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), น. 2547) หลักมัตตัญญูตา พบในหมวดธรรมวินัย ได้แก่ สัปบุริสธรรมที.ป.(ไทย) 11/330/333, 11/357/400.

พระธรรมวินัย 7 ประการ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539, น. 55) ได้ให้ความหมายคือ ธรรมของผู้ดี หรือคุณสมบัติของคนดี ได้แก่

- 1) ชัมมัญญูตา ความรู้จักธรรม รู้หลักความจริง หลักการ หลักเกณฑ์กฎธรรมดากฎเกณฑ์แห่งเหตุผล กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักเหตุ
- 2) อัตถัญญูตา ความรู้จักอรรถประโยชน์ รู้ความมุ่งหมายประโยชน์ที่ประสงค์ กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักผล
- 3) อัตตัญญูตา ความรู้จักตน คือรู้ว่าเรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศกำลังความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นการศึกษาที่จะประพฤติก่อและปรับปรุงแก้ไข กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักตน
- 4) มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณหมายถึงความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณและรู้จักบริโภคน้ำปัจจัยสี่ กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักประมาณ
- 5) กาลัญญูตา ความรู้จักกาล คือรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม ประกอบกิจ ทำหน้าที่ การงานตรงเวลา เป็นเวลา และทันเวลา กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักกาลเวลา
- 6) ปริสัจญูตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน รู้กิริยาที่จะประพฤติดต่อชุมชนนั้นว่าเมื่อเข้าไปจะประพฤติดอย่างไร กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักชุมชน
- 7) บุคคลัญญูตา หรือ บุคคลปโรปรัญญูตา ความรู้จักบุคคลคือความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอชยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม รู้จะปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ อย่างไร ควรคบ ใช้ ดำเนิน สัมผัสแตกต่างกัน กล่าวว่าเป็นผู้จักบุคคล หลักการฝึกหรือพัฒนามนุษย์ในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, มปป, น. 192)

ในเรื่องการผลิต การบริโภค การวิภาคแบ่งปันรายได้รายจ่ายพระพุทธศาสนาเริ่มต้นที่มนุษย์ต้องมีจุดยืนการรู้จักพอดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), มปป, น. 192) รู้จักประมาณในการบริโภคคือ โภชนะมัตตัญญูตา มัตตัญญูตา เป็นหลักธรรมที่สำคัญมากก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธขึ้นได้จริง และเป็นธรรมที่ใช้แก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมได้อย่างดี การพิจารณารู้จักประมาณเป็นการฝึกให้มีปัญญาใช้หลักการนี้กับการเสพทุกอย่างโดยเฉพาะเทคโนโลยี รู้จักแยกแยะระหว่างประโยชน์อันเป็นคุณค่าแท้ที่หมายถึงการใช้โดยเฉพาะสิ่งบริโภค เช่น ปัจจัย 4 มีคุณค่าแท้คือการหล่อเลี้ยงชีวิต เพื่อสุขภาพที่ดี เพื่อประโยชน์เกื้อกูลชีวิตที่พอดีไม่มากเกินไปเกินกว่าความต้องการของตนเองกับคุณค่าเทียมที่หมายถึงประโยชน์ที่เกินกว่าความจำเป็นเช่นความสวยงามหรูหรา

ลุ่มหลงมัวเมาและเสียดสุขภาพ (ป.อ.ปยุตโต, 2539, น. 23) เมื่อมีมัตตัญญูตาผู้จักประมาณเมื่อสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม แล้วยังเอื้อประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมในส่วนที่ลดการเบียดเบียน จึงเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตของมนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคม รวมทั้งการรักษาสุขภาพแวดล้อมไปพร้อมกัน

2.10.11 อริยสัจ 4

อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมจำเป็นทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์พระพุทธเจ้าจึงทรงย้ำให้ภิกษุทั้งหลายสอนให้ชาวบ้านรู้เข้าใจอริยสัจ ดังบาลีว่าภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าหนึ่งเหล่าใดที่พวกเขาฟังอนุเคราะห์ก็ดี เหล่าชนที่พอจะรับฟังคำสอนก็ดีไม่ว่าเป็นมิตร เป็นผู้ร่วมงาน เป็นญาติ เป็นสายโลหิตก็ตาม พวกเขาฟังชักชวน ฟังสอนให้ดำรงอยู่ ให้ประดิษฐานอยู่ในการตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจ 4 ประการ ส.ม.(ไทย) 19/ 1096/609.

อริยสัจ คือธรรมที่เป็นความจริงอย่างประเสริฐมี 4 ประการคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (ธรรมฐิติ ธรรม) อังคิก.(ไทย) 20/137/385.นิยาม มีรายละเอียดดังนี้

1) ทุกข์ แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ระดับต้น คือ ปัญหาต่างๆของมนุษย์ แต่ถ้าเป็นระดับลึกก็คือ สิ่งทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีระบอบภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสาร และความเที่ยงแท้ ไม่อาจให้ความพึงพอใจเต็มอิมอย่างแท้จริง พร้อมทั้งจะก่อปัญหาขึ้นมาได้อีกเสมอ

2) สมุทัย แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ ตัณหาที่อยากได้ อยากจะเป็น อยากจะไม่เป็น อย่างนั้น อย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร้าร้อน ร้อนรน กระวนกระวาย มีความหวังเห่น เกลียดชัง หวั่นกลัว หวาดระแวง ความเบื่อหน่าย สิ่งเหล่านี้คือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์

3) นิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาได้สิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาห้อมไปหรือลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่ายหรือความคับข้องคิดขัดได้ หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดภัย โปร่งโล่งเบา ผ่องใส เบิกบาน เรียกสั้นๆ ว่านิพพาน

4) มรรค แปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มรรคนี้นี้มีองค์ประกอบ 8 ประการ เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือทางอันประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ดำเนินไปพอดี โดยไม่ติดข้องหรือเอียงไปหาที่สุดอย่างใด อย่างหนึ่งระหว่างกามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกามสุข) และอตคตนิมิตตานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน คือบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน) อริยสัจ 4 ถือว่า

เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพราะหลักธรรมที่ครอบคลุมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด รวมอยู่ในอริยสัจ 4 การปฏิบัติเพื่อพิสูจน์คำสอนของพระพุทธเจ้าก็ล้วนรวมลงในจุดประสงค์หนึ่งเดียวคือการบรรลุอริยสัจ 4

5) ปฏิจสุมุปบาท ปฏิจสุมุปบาท เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่เกี่ยวกับการอุปติของศาสดาทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ว่าตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ(หลัก) นั้นก็ยังคงมีเป็นธรรมชาติเป็นธรรมนิยามแนวความคิดทางพุทธศาสนาเรื่องปฏิจสุมุปบาท เป็นหลักคำสอนที่แสดงเหตุผลเป็นกลางๆ ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันเกิด สืบต่อกันมาตามกระบวนการแห่งเหตุผล อย่างไม่มีที่สิ้นสุด แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิด การดำเนิน ไป และการดับ ไปของชีวิต รวมถึงการเกิดการดับแห่งทุกข์ ในกระบวนการนี้ สิ่งทั้งหลายจะเกิดขึ้น-เป็นอยู่-และดับลงไป ในลักษณะแห่งความสัมพันธ์กันเป็นห่วงโซ่ เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ในรูปของวงจร หมุนเวียนกัน ไปไม่มีเบื้องตน เบื้องปลายปฏิจสุมุปบาท แบ่งออกเป็น 2 ท่อนท่อนแรกแสดงกระบวนการเกิดเรียกว่า สมุทวาร คือ

(1) อิมสุมี สติ อิท โหติ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ จึงมีอิมสุสุปปาทา อิท อุปปชชติ เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้นท่อนหลังที่แสดงกระบวนการดับ เรียกนิโรชวาร (ส.นิ. 16/144.)

(2) อิมสุมี อสติ อิท น โหติ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มีอิมสุสุ นิโรชา อิท นิรุชชติ (ส.นิ. 16/144.) เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ ดับไปด้วยปฏิจสุมุปบาทมีองค์ประกอบ ซึ่งเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องแก่กัน ดังนี้คือเพราะอวิชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัยแก่นามรูป เพราะนามรูป เป็นปัจจัยแก่สพายตนะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัยแก่ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยแก่ตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปทาน เพราะอุปทานเป็นปัจจัยแก่ภพ เพราะภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยแก่ชรา มรณะ (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต, มปป, น. 121-122)

ในกระบวนการแห่งปฏิจสุมุปบาทนั้น องค์ประกอบทั้งหมดมี 12 ข้อ (พระธรรมปิฎก ปยุตฺโต, มปป, น. 350) ดังมีรายละเอียดดังนี้

- 1) อวิชา คือความไม่รู้ไม่รู้ตามเป็นจริง การไม่ใช้ปัญญา
- 2) สังขาร คือความคิดปรุงแต่ง เจตจำนง จิตนิตย์ และทุกสิ่งที่เกิดตั้งสมอบรมไว้
- 3) วิญญาณ คือความรู้ต่อโลกภายนอก ความรู้ อารมณ์ต่างๆ คือได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้ตอนอารมณ์ที่มีในใจ ตลอดจนสภาพพื้นเพของจิตใจในขณะนั้นๆ
- 4) นามรูป คือองค์กายพหุ คือส่วนประกอบของชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ
- 5) สพายตนะ คือสื่อแห่งการรับรู้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- 6) ผัสสะ คือการรับรู้การติดต่อกับโลกภายนอก การประสพอารมณ์

- 7) เวทนา คือความรู้สึกทุกข์ สุข สบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ
- 8) ตัณหา คือความอยาก คือ อยากได้ อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป อยากเลี้ยงหรือทำลาย
- 9) อุปาทาน คือความยึดติดถือมั่น ความผูกพันถือค้ำไว้ใใจใฝ่นิยมเทิดค่า การถือรวมเข้ากับตัว
- 10) ภพ คือภาวะชีวิตที่เป็นอยู่เป็นไป บุคลิกภาพกระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดของบุคคล
- 11) ชาติ คือการเกิดมีตัวที่คอยออกรู้ออกรับ เป็นผู้อยู่ในภาวะชีวิตนั้น เป็นของบทบาทเป็นไปนั้นๆ
- 12) ชรามรณะ คือการประสบความเสื่อม ความไม่มั่นคง ความสูญเสียบสิ้นแห่งการที่ตัวได้อยู่ครอบครองภาวะชีวิตนั้นๆ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ความเศร้าใจ เหี่ยวแห้งใจ คร่ำครวญ เจ็บปวดรวดร้าว น้อยใจ ลึนหวัง คับ แคนใจ คืออาการ หรือรูปต่างๆ ของความทุกข์ อันเป็นของมีพิษที่คั่งค้างหมักหมมกดคั้นอยู่ภายใน ซึ่งคอยจะระบายออกมา เป็นปัญหาและปมก่อปัญหาต่อๆ ไป ปฏิจจสมุปบาทแต่ละข้อมีความสัมพันธ์กันหมด ทั้งแบบอนุโลมและปฏิโลม หรือแบบโต้ตอบกัน บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงเลือกแสดงปฏิจจสมุปบาทเฉพาะบางข้อที่เห็นชัดเจนหรือบางครั้งก็ทรงแสดงในลักษณะที่สัมปยุต คือประกอบรวมกัน และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เช่น อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารและสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา และขณะเดียวกัน สังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ และวิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเช่นกัน ข้ออื่นๆ ก็มีลักษณะอย่างนี้เรื่อยไป (พิน ดอกบัว, 2543, น. 325-326)

2.10.12 หลักไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติที่แสดงว่า สรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งชีวิตมีอยู่ในรูปของ “กระแส” ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเกิดดับสืบต่อกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เมื่อต้องเกิด-ดับ ไม่คงที่ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยก็ย่อมมีความบีบคั้น กดดันขัดแย้ง และแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว (ทุกขัง) และเมื่อทุกส่วนเป็นไปในรูปกระแสที่เกิด-ดับ อยู่ตลอดเวลา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ก็ย่อมไม่มีตัวของตัว มีตัวตนแท้จริงไม่ได้ (อนัตตา) ในกรณีของมนุษย์ (หรือสัตว์บุคคล) ก็เช่นเดียวกัน มนุษย์ประกอบด้วยขั้น 5 มาประชุมกันและมีความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน เมื่อแยกขั้นทั้ง 5 ออกจากกันแล้ว ก็ไม่มีตัวตนใดที่เป็นอิสระหลงเหลืออยู่ ขั้นทุกขั้นอันเป็นส่วนประกอบของชีวิตนั้นไม่เที่ยง คือไม่ยั่งยืน มีความเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้น และเสื่อมสลายอยู่เสมอ (อนิจจัง) เมื่อไม่

เที่ยงก็ต้องตกอยู่ในสภาพที่เป็นทุกข์ เป็นสภาพบีบบังคับกดดันแก่ผู้เข้าไปยึด (ทุกข์) และเมื่อขั้นเหล่านั้นเป็นทุกข์ซึ่งทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ขั้นทั้ง 5 หรือชีวิตนั้นจึงไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) ความเป็นอนัตตาของชีวิตนั้น อธิบายได้ว่า เพราะชีวิตและองค์ประกอบของชีวิตล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนของมันเองอย่างหนึ่งและเพราะขั้นทั้ง 5 ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิตมิได้อยู่ได้ อำนาจการบังคับบัญชา หรือเป็นไปตามความต้องการของสัตว์บุคคลนั้น แท้จริงอย่างหนึ่ง (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2541, น. 69) “ไตรลักษณ์” แปลว่า ลักษณะ 3 ประการ หรือลักษณะสามัญหรือลักษณะทั่วไปของสิ่งทั้งหลาย กล่าวคือสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขตธรรม (สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งที่เกิดขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย) ย่อมตกอยู่ภายใต้กฎหรือเงื่อนไข 3 ประการ คือ 1) อนิจจตา 2) ทุกขตา และ 3) อนัตตาในพุทธธรรมได้ขยายความหมายของไตรลักษณ์ไว้ดังนี้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2542, น. 70)

1) อนิจจตา หรือ อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป

2) ทุกขตา คือ ภาวะที่ถูกบีบบังคับด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นเช่นนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปยึดตัวตัณหาอุปาทาน ความเป็นทุกข์ ภาวะแห่งทุกข์ สภาพทุกข์ความเป็นสภาพที่ทนได้ยากหรือคงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ได้แก่ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2551, น. 79)

(1) ทุกขทุกขตา สภาพทุกข์คือทุกข์ หรือความเป็นทุกข์เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนาทางกายก็ตาม ใจก็ตาม ซึ่งเป็นทุกข์อย่างที่เข้าใจสามัญตรงตามชื่อ ตามสภาพ

(2) วิปริณามทุกขตา ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวนได้แก่ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงแปรไปอย่างอื่น

(3) สังขารทุกขตา ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร ได้แก่ ตัวสภาวะของสังขาร คือสิ่งทั้งปวงซึ่งเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ที่ถูกบีบบังคับด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป ทำให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ พร่องอยู่เสมอ และให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน

3) อนัตตา คือ ความไม่มีตัวตน ความไม่ใช่ตัวตน หมายถึง ความที่สิ่งทั้งหลายทั้งรูปธรรมและนามธรรมทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม ไม่มีตัวตนที่จะยึดถือได้ว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่นนั่นเป็นตัวตนของเรา สิ่งทั้งหลายเป็นประมวลแห่งเหตุปัจจัย และเสื่อมสิ้นไป หวังไม่ได้ บังคับไม่ได้ว่า “ขอสิ่งนั้นจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย” (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2551, น. 79)

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) ที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) เป็นกระบวนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) อันประกอบไปด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเพิ่มเติมประเด็นเปรียบเทียบของพุทธปรัชญากับการพัฒนาที่ยั่งยืนว่ามีจุดเหมือน จุดต่างกันอย่างไรบ้าง สำหรับการนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) ผู้วิจัยได้ กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) ตลอดจนเหตุผลประการสำคัญของการนำระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) ดังกล่าวข้างต้น มาใช้ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ อันมีสาระสำคัญโดยสรุป ดังต่อไปนี้

3.1 วิธีการวิจัย

สำหรับการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) ตามการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) โดยการใช้กระบวนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) อันประกอบไปด้วย กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีเหตุผลประการสำคัญของการนำระเบียบวิธีการ วิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) ดังกล่าวข้างต้นมาใช้ในการดำเนินกระบวนการวิจัย อันมีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

การกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) โดย การใช้กระบวนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยกระบวนวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) นั้น โดยเบื้องต้นผู้วิจัยได้ดำเนินกระบวนการวิจัย ตามระเบียบ วิธีการวิจัยหรือกระบวนวิธีการวิจัย (Methodology) โดยการใช้กระบวนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร

(Documentary Research) โดยการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องของพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเริ่มต้นจากการศึกษาแนวความคิด ความหมาย ของพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังต่อไปนี้ 1) ที่มาของการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งแนวคิดทฤษฎี 2) แนวความคิดพุทธปรัชญาว่าสอดคล้องอย่างไรบ้างกับการพัฒนาที่ยั่งยืน 3) ศึกษาแนวความคิดพุทธปรัชญาว่าตอบโจทย์การพัฒนาที่ยั่งยืนตามเป้าหมาย 17 ข้อได้หรือไม่อย่างไรบ้าง

จากการศึกษา เอกสารทางวิชาการ ผลงานวิจัย และบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับ ทั้งเอกสารทางวิชาการประเภทต่างๆ ภายในประเทศและเอกสารทาง วิชาการประเภทต่างๆ จากต่างประเทศ รวมทั้ง ข้อมูลทางวิชาการที่ได้จากการสืบค้น ทางเว็บไซต์ต่างๆ อันประกอบไปด้วย ข้อมูลทางวิชาการ อันมีสาระสำคัญโดย สรุปดังต่อไปนี้

1) แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน อันประกอบไปด้วย แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ความหมาย องค์ประกอบ แนวทางและเป้าหมาย รวมถึงการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน 17 ประการของสหประชาชาติ

2) แนวความคิด ความหมาย หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของพุทธปรัชญา รวมทั้งหลักพุทธปรัชญาที่สำคัญที่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่ หลักทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์, หลักมัชฌิมาปฏิปทา, หลักโยนิโสมนสิการ, หลักอิทธิบาท 4, หลักสังคหวัตถุ 4, หลักฌราวาสธรรม, หลักไตรสิกขา, หลักมัตตัญญูตา, หลักอริยสัจ 4, หลักปฏิจางสมุปปาตและหลักไตรลักษณ์ พุทธปรัชญาเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำเสนอไว้ในพระไตรปิฎก โดยการศึกษาทดลองของพระพุทธเจ้าจนเกิดเป็นแนวความคิด หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นการพัฒนาการดำรงอยู่ และการดำเนินไปด้วยดี ทั้งชีวิตของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในขณะเดียวกัน

3) กระบวนการและสรุปประมวลผลการศึกษการพัฒนาที่ยั่งยืนกับพุทธปรัชญา จึงประกอบไปด้วย

- (1) กระบวนการเปรียบเทียบแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนกับพุทธปรัชญา
- (2) สรุปผลการเปรียบเทียบแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนกับพุทธปรัชญา
- (3) สรุปผลการศึกษาแนวความคิดพุทธปรัชญากับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

บทที่ 4

ผลการศึกษา

ในบทนี้จะเป็นผลการศึกษาแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และแนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา ผลการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ของแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และแนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา

4.1 ผลการศึกษาแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ดำเนินไปโดยคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และการตอบสนองความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการในอนาคต เป็นการดำเนินการบนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างองค์รวม ให้มีความสมดุลอย่างรอบด้าน โดยคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งอื่นๆ ทุกมิติรอบด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเป็นการพัฒนาที่ไม่ปฏิเสธระบบเทคโนโลยี เพียงแต่ต้องคำนึงว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้นั้นเป็นไปในทางสร้างสรรค์ หรือทำลาย เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา คำนึงถึงความเป็นองค์รวมในเชิงบูรณาการ โดยพิจารณาผล เชื่อมโยงที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายบนความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ ที่ต้องคำนึงถึงการพัฒนาตามขีดความสามารถในการแข่งขันบนพื้นฐานทรัพยากรของตนเอง ด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม ที่ต้องให้ความสำคัญกับการตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคม และวัฒนธรรม

การพัฒนาที่ยั่งยืน มีข้อควรพิจารณา 3 ประเด็น 1) การพัฒนาที่ยั่งยืนควรได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นแนวคิด (Concept) อย่างหนึ่งที่เป็นประโยชน์ 2) การพัฒนาที่ยั่งยืนก่อให้เกิดความจำเป็นที่ต้องใช้สติปัญญามากพอๆ กับความจำเป็นที่ต้องใช้ความเห็น (นโยบาย) ในทางการเมือง เพราะความคิดเรื่องความยั่งยืนสะท้อนถึงความกังวลในเรื่องเงื่อนไข หรือความจำกัดที่เกี่ยวกับมนุษย์ อันเนื่องมาจากการใช้ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความไม่พอใจของบรรดามวลมนุษยทั้งหลาย 3) ความยั่งยืนนี้เป็นความคิดเชิงนิเวศวิทยาพร้อมกับนัยทางเศรษฐกิจ นั่นคือความ

เจริญเติบโต และการกินคืออยู่ดีของมนุษย์ขึ้นอยู่กับพื้นฐาน ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งส่งเสริม สนับสนุนระบบการดำรงชีวิตของมนุษย์ และสังคมที่ยั่งยืน (Sustainable Society) ก็จะเป็นส่วน หนึ่งที่กำหนดระบบ เศรษฐกิจ และระบบสังคมที่ซึ่งทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบการ ส่งเสริม สนับสนุนชีวิตได้รับการดูแลรักษาไว้

การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกี่ยวข้องกับหลายมิติ คือทั้งมนุษย์ และกิจกรรม ต่างๆ ของมนุษย์ทั้ง ด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ฯลฯ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ จึงได้ผนวกวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องหลักๆ ในการ พัฒนา เช่น การศึกษา การสื่อสาร วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี สุขภาพ อุตสาหกรรม การขนส่ง แรงงาน และสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีกระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการเมือง ที่อิง วัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นองค์รวม เป็นการบูรณาการ และด้วยความสมดุลทั้ง ระหว่างการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนา เพื่อให้บรรลุผลตาม ความต้องการของมนุษย์ และเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิต ทั้งคนรุ่นปัจจุบัน และอนาคต

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals - SDGs) ประกอบด้วย 17 เป้าหมาย (Proposed Goals) และ 169 เป้าประสงค์ (Proposed Targets) เพื่อใช้เป็นแผนที่นำทาง สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยภายใต้กรอบเป้าหมายนี้ ที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ ล้วนเห็นพ้องกันว่า การจะบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้น จำเป็นจะต้อง สร้างความสมดุล ให้เกิดขึ้นในทุกๆ มิติ ไม่ว่าจะเป็นมิติเศรษฐกิจ (Economic Dimension) มิติทางสังคม (Social Dimension) และมิติสิ่งแวดล้อม (Environmental Dimension)

เป้าหมายที่ 1 ยุติความยากจนทุกรูปแบบในทุกที่

เป้าหมายที่ 2 ยุติความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหาร และยกระดับ โภชนาการ และส่งเสริม เกษตรกรรมที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 3 สร้างหลักประกันว่าคนมีชีวิตที่มีสุขภาพดี และส่งเสริมสวัสดิภาพ สำหรับทุกคนในทุกวัย

เป้าหมายที่ 4 สร้างหลักประกันว่าทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างครอบคลุม และเท่าเทียม และสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต

เป้าหมายที่ 5 บรรลุความเสมอภาคระหว่างเพศ และให้อำนาจของผู้หญิง และ เด็กหญิงทุกคน

เป้าหมายที่ 6 สร้างหลักประกันว่าจะมีการจัดให้มีน้ำ และสุขอนามัยสำหรับทุกคน และมีการบริหารจัดการที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 7 สร้างหลักประกันว่าทุกคนเข้าถึงพลังงานสมัยใหม่ในราคาที่หาซื้อได้ เชื่อถือได้ และยั่งยืน

เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่อง ครอบคลุม และยั่งยืน การจ้างงานเต็มที่ และมีผลิตภาพ และการมีงานที่เหมาะสมสำหรับทุกคน

เป้าหมายที่ 9 สร้างโครงสร้างพื้นฐานที่เพิ่มความทนทาน ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ครอบคลุม และยั่งยืน และส่งเสริมนวัตกรรม

เป้าหมายที่ 10 ลดความไม่เสมอภาคภายใน และระหว่างประเทศ

เป้าหมายที่ 11 ทำให้เมือง และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความครอบคลุม ปลอดภัย มีภูมิคุ้มกัน และยั่งยืน

เป้าหมายที่ 12 สร้างหลักประกันให้มีรูปแบบการบริโภค และผลิตที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 13 ปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และผลกระทบที่เกิดขึ้น

เป้าหมายที่ 14 อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเล และทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 15 ปกป้อง ฟื้นฟู และสนับสนุนการใช้ระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน จัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ต่อสู้การกลายสภาพเป็นทะเลทราย หยุดการเสื่อมโทรมของที่ดิน และฟื้นสภาพกลับมาใหม่ และหยุดการสูญเสียดังกล่าวหลายทางชีวภาพ

เป้าหมายที่ 16 ส่งเสริมสังคมที่สงบสุข และครอบคลุมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ทุกคนเข้าถึง ความยุติธรรม และสร้างสถาบัน ที่มีประสิทธิภาพ รับผิดชอบ และครอบคลุม ในทุกระดับ

เป้าหมายที่ 17 เสริมความเข้มแข็งให้แก่กลไกการดำเนินงาน และฟื้นฟูสภาพหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลกสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน

และใน 17 เป้าหมายนี้จึงมีการประชุมสหประชาชาติระดับผู้นำเพื่อรับรองวาระการพัฒนาภายหลังปี ค.ศ. 2015 (UN Summit for the Adoption of the Post-2015 Development Agenda) ที่จัดขึ้นระหว่างวันที่ 25-27 กันยายน พ.ศ.2558 ณ สำนักงานใหญ่องค์การสหประชาชาติ นครนิวยอร์ก เป็นการประชุมระดับประมุขของรัฐหรือหัวหน้ารัฐบาลของประเทศสมาชิก เพื่อรับรองเอกสาร “Transforming Our World : The 2030 Agenda for Sustainable Development” ซึ่งถือเป็นพันธะสัญญาทางการเมืองในระดับผู้นำ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลกในอีก 15 ปีข้างหน้า โดยจะไม่มีการลงนาม เพื่อยืนยันเจตนารมณ์ทางการเมืองของประเทศสมาชิกในการแก้ไขปัญหาความยากจน และขจัดความเหลื่อมล้ำในทุกมิติและรูปแบบ และบรรลุวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน

ต่อเนื่องจากเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษนอกจากนี้ เอกสารภายใต้ชื่อ Transforming Our World : The 2030 Agenda for Sustainable Development ได้ระบุกลไกที่จะขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในอีก 15 ปีข้างหน้าไว้ โดยกลไกการติดตามดังกล่าวจะอยู่ภายใต้หัวข้อการติดตามและทบทวนผล (Follow -up and review) ซึ่งวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลไกการติดตาม และทบทวนผลดังกล่าวนี้ มุ่งหวังให้ผู้แทนระดับสูงของหน่วยงานภาครัฐหรือภาคการเมือง และผู้ที่เกี่ยวข้องจากภาคส่วนต่างๆ ของประเทศภาคีสมาชิก ได้มีเวทีแลกเปลี่ยน ข้อคิดเห็น ประสบการณ์ รวมทั้งแนวทางปฏิบัติที่ดีในการติดตาม และทบทวนผลการดำเนินงานเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศ เพื่อช่วยเสริมศักยภาพการติดตาม และทบทวนผลในอนาคต โดยจะเน้นการติดตามความก้าวหน้า และช่องว่างในการดำเนินงานอย่างครอบคลุมเป็นประจำในทุกระดับ โดยแบ่งเป็น 3 ระดับได้แก่ 1) เวทีระดับโลก จะเป็นเวทีการหารือทางการเมืองระดับสูง (High - Level Political Forum-HLPF) 2) เวทีระดับภูมิภาค และ 3) เวทีระดับชาติ (สำนักงานกิจการยุติธรรม, มปป)

4.2 ผลการศึกษาแนวความคิดพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญา แปลตามรากศัพท์ว่า ความรอบรู้ของพระพุทธเจ้า แยกออกเป็น 2 คำคือคำว่า “พุทธ” หมายถึง พระพุทธเจ้า แปลตามศัพท์ว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน กับคำว่า “ปรัชญา” หมายถึง ความรอบรู้ โดยตรง ได้แก่ การตรัสรู้เป็นความรู้ที่เกิดจากการพัฒนาจิตจนเข้าถึงความจริงทั้งหมดของมหาบุรุษท่านหนึ่งนามว่า สิทธัตถะ ผู้มีความมุ่งมั่นที่จะแสวงหาความจริงในธรรมชาติเพื่อขจัดทุกข์ (โมกขธรรม) เป็นความรู้ที่ทำให้พระองค์สิ้นความสงสัยในเรื่องทั้งปวงผู้ศึกษาสามารถศึกษาเรื่องนี้ได้จากปฐมโพธิสูตร ขุททกนิกาย อุทาน (25/1/172) ที่ว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์ย่อมสิ้นไปเพราะได้รู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ”

พุทธปรัชญาเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำเสนอไว้ในพระไตรปิฎก โดย ชีโรชติ เกิดแก้ว (2553) ได้ให้หลักการ วิธีการ และเป้าหมายดังนี้

หลักการ หลักการสำคัญในการเข้าถึงความจริงในระดับต่างๆ ของพุทธปรัชญา คือ ปัญญา แม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีหลักศรัทธา แต่มิได้หมายความว่าพุทธปรัชญาจะมุ่งสอนให้คนเชื่ออย่างเดียว ตรงกันข้ามพุทธปรัชญา กลับสอนให้คนใช้วิจรรณญาณตรวจสอบเรื่องต่างๆ ที่รับรู้มาอย่างละเอียดถี่ถ้วนจากหลักคำสอนในกาลามสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการตรวจสอบความรู้ที่รับมาจากแหล่งข้อมูลภายนอก (ปรโตโฆষะ) ด้วยการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์อย่างละเอียด เรียกการคิดแบบ

นี้ว่า “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง การคิดเรื่องต่างๆ อย่างละเอียดจนเข้าถึงความจริงของเรื่องนั้นอย่างถูกต้อง โดยมีกระบวนการคิด 10 วิธี

วิธีการ การเข้าถึงความรู้และความจริงที่เป็นเป้าหมายสูงสุด (ปรมาตตัสัจจะ) นั้นจะใช้หลักของสมถะเป็นบรรทัดฐานเบื้องต้นของการทำจิตให้สงบ (สมาธิ) และหลักวิปัสสนา เพื่อพัฒนาจิตที่เป็นสมาธิให้เกิดปัญญาหยั่งรู้เรื่องต่างๆ ตามเป็นจริง

เป้าหมาย เป้าหมายของความรู้ในศาสตร์ต่างๆ โดยส่วนใหญ่แล้วมุ่งเพื่อสร้างคุณภาพให้แก่ชีวิตมนุษย์ทั้งร่างกาย และจิตใจ โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ช่วยให้วิทยาการในโลกที่เกี่ยวกับวัตถุเจริญอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้มนุษย์มีความกินดี อยู่ดี สะดวกสบายมากขึ้น สรุปก็คือ เป้าหมายหลักของพุทธปรัชญาอยู่ที่การหลุดพ้นจากทุกข์ทางจิตที่เกิดจากกิเลส เป็นจิตที่มีอิสรภาพ สมบูรณ์ ผ่องใส บริสุทธิ์ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า พุทธปรัชญาจะละเลยความทุกข์ทางกาย เห็นได้จากพระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์รู้เท่าทันความทุกข์ทางกายตามความเป็นจริง และหาวิธีการขจัด ป้องกันหลีกเลี่ยงอย่างถูกต้อง เช่น การสอนให้บริหารร่างกายด้วยอิริยาบถสี่ให้สมดุลกัน (กายบริหาร) การรับประทานอาหารให้พอเหมาะ ไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป (โภชน มัตตัญญูตา) เป็นต้น หรือถ้ามุ่งเป้าหมายของพุทธปรัชญาไปที่การศึกษาก็จะได้ข้อสรุปว่า เป้าหมายของการศึกษาเชิงพุทธปรัชญาอยู่ที่การศึกษารู้ว่าอะไรเป็นอะไร (ธีร โชติ เกิดแก้ว, 2553, น. 21-22)

การพัฒนาแนวทางในการแก้ปัญหาตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา เป็นการพัฒนาจากการปรับปรุงทัศนคติ และฝึกฝน ระบบการพัฒนาค้นเติมทั้งระบบ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยมีการพัฒนาธรรมชาติ สิ่งที่เกิดตามเหตุ ปัจจัย ปฏิจจขึ้น และเป็นไปตามธรรมดา (ไตรลักษณ์ และปฏิจสมุปบาท) นั่นเองทุกสิ่งทุกอย่างล้วนคือธรรมชาติ แม้มนุษย์เองก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และตัวมนุษย์เองคือธรรมชาติอย่างหนึ่ง

การพัฒนาโลก ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา มาจากการที่ชีวิตหนึ่งๆ ของคน และสัตว์ และโลกภายนอก ได้แก่ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้ง ระบบจักรวาล ต่างๆ มีชีวิตขึ้นมาโดยธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณการเอาตัวรอดในสถานการณ์ต่างๆ ได้ด้วยตัวเอง

การพัฒนาค้น หรือมนุษย์ ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา มาจากการที่สิ่งมีชีวิตที่มีองค์ประกอบชีวิต 5 ส่วนเรียกว่า จันท์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อเหลือ รูป กับนาม ประกอบกันขึ้นมาทั้ง 5 ปัจจัยนี้ จึงเรียกว่า องค์ประกอบชีวิตทั้งห้า

การพัฒนาความสุขของมนุษย์ ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา มาจากการมีทัศนคติด้านความสุขมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับขั้นความสุขอย่างหยาบถึงความสุขขั้นละเอียด ซึ่งตัวชีวิตขึ้นอยู่กับ การอยู่อย่างมีความสุขใจได้ โดยการพึ่งพาวัตถุภายนอกน้อยลงมากขึ้นจนถึงพร้อมความอิสระภายในจิตใจแล้วความสุขจะไม่ขึ้นต่อวัตถุภายนอก

การพัฒนาการบริโภค ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา เป็นการใช้อยู่สอยทรัพยากรอย่างพอเหมาะพอดี ซึ่งในหลักธรรมที่ว่ามัตตัญญตา เป็นการดำรงชีพด้วยการพิจารณาที่เบียดเบียนน้อยที่สุด เป็นการดำรงชีพด้วยตัวเอง พึ่งพาตัวเองให้มากที่สุด และสร้างความพอดี และสมดุลกับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ

การพัฒนาการศึกษา ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา ได้แก่การฝึกอบรมให้เกิด (ศีล) (สมาธิ) และปัญญาตามระบบ ไตรสิกขา เพื่อให้เกิดปัญญาเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง มีจิตใจที่สงบสุข เอื้อเพื่อแผ่แบ่งปันสละ และมีความประพฤติ ทางกาย วาจาใจ ที่เรียบร้อย เพื่อสู่ความเป็นอารยบุคคล ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

การพัฒนาการเครื่องมือในการพัฒนา ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญาใช้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ผ่านกลไกทางการศึกษาคือระบบการศึกษาเรียกว่าระบบไตรสิกขา

การพัฒนาเป้าหมายของการศึกษาตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา เป็นการพัฒนาคนทุกระดับด้วยการศึกษาแบบไตรสิกขาเพื่อพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ทำให้รู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง และดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม ตามทำนองคลองธรรม

การพัฒนาวิธีการจัดการศึกษา ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา เป็นการจัดการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แต่ขณะเดียวกัน สิ่งแวดล้อมของผู้เรียนคือแหล่งข้อมูล (ปร โดโฆสะ) ร่วมกับความสามารถของผู้เรียน หรือปัจจัยภายในตัวผู้เรียน (โยนิโสมนสิการ) ต้องนำไปสู่ทัศนคติถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) - เน้นการเรียนแบบไตรสิกขา และเป็นการเรียนรู้เนื้อหา (ปริยัติ) ร่วมกับการปฏิบัติ โดยเฉพาะการปฏิบัติตามหลักธรรมหมวดต่างๆ - เนื้อหาสาระเน้นเรื่องอริยสัจ เพื่อความเข้าใจเหตุปัจจัย การเกิดทุกข์ การแก้ปัญห การหาหนทางดับทุกข์ เพื่อการอยู่ร่วมกันกับมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ อย่างรู้เท่าทันความจริง ทำให้เป็นสุข หลุดพ้นจากการครอบงำ

การพัฒนาผลสำเร็จของการศึกษา ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา ประกอบด้วยภาวิตกาโย คือ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหมด ภาวิตสีโล คือ การพัฒนาการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม คือ การพัฒนาในการสัมพันธ์ทางสังคม ภาวิตโต คือ พัฒนาการทางจิตใจ ภาวิตปัญญา คือ การรู้ใจรู้จักใช้ปัญญาแก้ไขปัญญารู้จักสร้างสรรค์ด้วยความรู้ที่ถูกต้องในความจริง

การพัฒนาแนวทางในการแก้ปัญหตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา เป็นการพัฒนาจากการปรับปรุงทัศนคติ และฝึกฝน ระบบการพัฒนาค้นเต็มทั้งระบบ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยมีการพัฒนาธรรมชาติ สิ่งที่เกิดตามเหตุ ปัจจัย ปรงขึ้น และเป็นไปตามธรรมดา (ไตรลักษณ์ และปัจจุสมุปบาท) นั่นเองทุกสิ่งทุกอย่างล้วนคือธรรมชาติ แม้นมนุษย์เองก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และตัวมนุษย์เองคือธรรมชาติอย่างหนึ่ง

การพัฒนาโลก ตามแนวทางหลักพุทธปรัชญา มาจากการที่ชีวิตหนึ่งๆ ของคนและสัตว์ และโลกภายนอก ได้แก่ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้ง ระบบจักรวาล ต่างๆ มีชีวิตขึ้นมาโดยธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณการเอาตัวรอดในสถานการณ์ต่างๆ ได้ด้วยตัวเอง

4.3 ผลการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ของแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และแนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา

4.3.1 ด้านที่มาของปัญหา

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดที่ว่า ปัญหาของการพัฒนาเกิดจากมนุษย์ การกระทำของมนุษย์และความต้องการของมนุษย์ที่ต้องการเอาชนะธรรมชาติ บนพื้นฐานของความสุขสบาย

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดที่ว่า ปัญหาเกิดจากกิเลสของมนุษย์อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

4.3.2 ด้านแนวทางการแก้ปัญหา

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดที่ว่า ให้ความสำคัญต่อมนุษย์ และวัฒนธรรม ยึดหลักความต้องการของมนุษย์ที่อยู่บนพื้นฐานของการเอาชนะธรรมชาติ

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดที่ว่า การพัฒนาแนวทางการแก้ปัญหา พระพุทธศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประจำชาติที่มีจุดมุ่งหมายและเน้นการพัฒนาคนให้มีศักยภาพ

4.3.3 ด้านเครื่องมือที่ใช้ในการแก้ปัญหา

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดที่ว่า เครื่องมือที่ใช้ในการแก้ปัญหา คือ การศึกษา วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีในการพัฒนาเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดที่ว่า เครื่องมือที่ใช้ในการแก้ปัญหา คือ การศึกษาหรือการฝึกอบรมตามระบบไตรสิกขา มุ่งเน้นการฝึกปฏิบัติ และการยึดเหนี่ยวของจิตใจ

4.3.4 ด้านองค์ประกอบ

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดที่ว่า การพัฒนาที่จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบ ที่ต้องบูรณาการให้เป็นระบบสัมพันธ์หนึ่งเดียวโดยให้คนเป็นแกนกลางทำหน้าที่เป็นปัจจัยตัวกระทำ องค์ประกอบต่างๆ ได้แก่

1) มนุษย์ การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางสากล ให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ มีสามด้านที่สอดคล้องกัน คือ 1) พหุวัฒนธรรม คือการมีวินัยต่อพฤติกรรมการใช้ชีวิต เช่น วิถีสหบริโภครูปการประกอบอาชีพ โดยต้องพัฒนาให้มีทักษะสามารถเลี้ยงชีพได้ การรู้จักแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักการให้ และการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล โดยไม่เบียดเบียน 2) ด้านจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยการมีสติและสมาธิเพื่อที่จะสามารถพัฒนาสภาพจิตใจที่ดีงาม โดยใช้คุณธรรม แนวทางปฏิบัติเมื่อทำแล้วจะเกิดความสุข ความสดชื่นเบิกบาน และ 3) ปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ ความเข้าใจต่างๆ รวมทั้งแนวคิด ทศนคติ และค่านิยม

2) สังคม การพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาในสังคมที่ต้องประสานความร่วมมือและการสร้างความสอดคล้องกับอันหนึ่งอันเดียวกันมีการสร้างบรรยากาศไม่เบียดเบียน ช่วยเหลือเกื้อกูล ลดความเห็นแก่ตัว ร่วมกันวางมาตรการไม่ให้เอารอดเอาเปรียบกัน ร่วมกันวางมาตรการพิทักษ์การเบียดเบียนธรรมชาติ และสนับสนุนการกระทำ หรือกิจการเกื้อกูลกับธรรมชาติ

3) ธรรมชาติ การพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และเข้าถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติ มองตนเองเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีชีวิตอยู่อย่างสมดุลกับ ธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และบำรุงรักษาธรรมชาติ อย่างยั่งยืน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสันติ

4) เทคโนโลยี การพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาโดยใช้เทคโนโลยี เป็นเครื่องมือในการสร้างความเจริญซึ่งทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของการใช้ชีวิต ดังนั้นเทคโนโลยีควรเป็นเครื่องมือสำหรับแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยส่งเสริม เรื่องการใช้เทคโนโลยีด้วยปัญญา ไม่ใช่ด้วยตัณหา และเป็นเครื่องมือที่ช่วยเสริมสร้างปัญญา

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดที่ว่า พื้นฐานเรื่องมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่แยกจากกัน เพราะตัวมนุษย์เองเป็นธรรมชาติอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ และเน้นการพัฒนาที่คน ที่เรียกว่า ภาวนา หมายถึงการพัฒนา ทั้งด้านพฤติกรรม ความประพฤติ เป็นการพัฒนาระดับศีลด้านจิตใจ คุณธรรมจริยธรรม เป็นการพัฒนาระดับสมาธิ และด้านปัญญา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา ทั้งสามอย่างนี้ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ขณะเดียวกันพุทธธรรมก็เป็นแนวทางหลักการพัฒนาสิ่งแวดล้อม หรือธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงพัฒนามนุษย์ สังคม และธรรมชาติ แบบองค์รวมไม่แยกส่วนออกจากกันในการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้ ทุกองค์ประกอบต้องมีความสมดุลสอดคล้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ต้องดำเนินไปด้วยกันกับชีวิตมนุษย์ในลักษณะประสานกลมกลืน มิได้เน้นเฉพาะพัฒนามนุษย์ในมิติทางวัฒนธรรม หรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่เพียงด้านใดด้านหนึ่ง จึงสรุปได้ว่า แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางที่กว้างขวางเกื้อกูลลึกซึ้งกว่า แนวทางของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะเหตุว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนแนว

พุทธนั้นยอมไม่มีโทษ ไม่มีภัย ผลกระทบข้างเคียงต่อสิ่งใดๆ แม้ระยะเริ่มต้นหรือระหว่างการพัฒนา และตลอดจนสุดท้ายปลายทางมีแต่คุณค่าอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งมนุษย์ ธรรมชาติ และโลกอย่างยิ่ง

4.3.5 ด้านตัวชีวิต

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดที่ว่า ตัวชีวิตการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ คำนวนแทนค่าด้วยตัวเลขตามหลักการวิเศษฐศาสตร์ ปัจจุบันการหาค่าการพัฒนาที่ยั่งยืนยังอยู่ระหว่างการพัฒนาเพื่อหาวิธีที่สามารถแทนค่าได้แม่นยำตรงตามความเป็นจริง

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดที่ว่า ตัวชีวิตการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางพุทธปรัชญาเกณฑ์มาตรฐานขั้นพื้นฐานที่หลักการทางพระพุทธศาสนาใช้วัดการพัฒนา ถึงการบรรลุผลสำเร็จนั้น คือ การไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คนที่พัฒนาไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น อันมาจากสภาวะองค์รวมความรู้ความเข้าใจว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ ด้านสังคม การพัฒนาจิตใจ และการพัฒนาปัญญา เมื่อข้ามพ้นการเบียดเบียนไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งโลก

4.3.6 ด้านอุปสรรคของการพัฒนา

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดอุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่รากฐานแนวความคิดแบบตะวันตก ซึ่งแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ, จริยธรรมแบบประนีประนอมเป็นการยุติปัญหาชั่วคราวไม่ยั่งยืน และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมส่งเสริมการแข่งขันทางการค้าเร่งการอุปโภคบริโภค

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดที่ว่า อุปสรรคของการพัฒนาตามแนวทางพุทธปรัชญา ได้แก่ ปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา, มานะ, ทิฎฐิ, มิจฉาทิฎฐิ และการแก้ปัญหาแยกส่วนไม่ต่อเนื่อง

4.3.7 ด้านประโยชน์จากการพัฒนา

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิดที่ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ที่มีเป้าหมายให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมโลกของการพัฒนาเพื่อมุ่งแก้ไขปรับปรุงการพัฒนาแบบที่เรียกว่า “ยั่งยืน” ขึ้นมาแทนการพัฒนาแบบเดิมที่มุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียวยังความยั่งยืนนี้เองส่งผลให้เกิดการพัฒนาทั้งในเชิงโครงสร้างภายนอกขององค์กรโลก โดยมีการสร้างองค์กรเครือข่ายในทุกระดับ การประสานทุกระบบ โครงสร้างในรูปแบบที่ดีเป็นโครงข่าย

กระบวนการประสานงานมีความเป็นขั้นตอนเป็นระเบียบ ระบบที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน และมีการติดต่อระหว่างกันบนความสัมพันธ์ที่ีระหว่างนานาประเทศในระดับร่วมมือประสานนโยบายต่อกัน เกิดเศรษฐกิจสีเขียวที่เริ่มเน้นการบอกกล่าวเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น เพื่อกระตุ้นเตือนในประชากรให้ระมัดระวังในการเสพบริโภคมากขึ้น มีการดำเนินการในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ในการช่วยเหลือธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในระดับพื้นฐานที่กระจายกว้างขวางขึ้น ทางระบบเศรษฐกิจที่เป็นกลุ่มๆ ทั่วทุกทวีป ด้วยวิธีการแทรกเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ส่งเสริมการขายเรื่องอุปโภคบริโภคที่ไม่ทำลายธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ หรือต่อสู้ออนามัยมากขึ้นเป็นลำดับ

แนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา มีแนวคิดว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธปรัชญา มีประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน โดยเมื่อคนบรรลุถึงอิสระภายในก็จะมีทำที่ที่งดงาม หรือที่เรียกว่าบรรลุธรรม ก็จะเกิดความปิติ และความบริสุทธิ์ที่งดงามในจิตใจ ซึ่งจะก่อให้เกิดการเกื้อกูล และประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและรวมทั้งเพื่อนมนุษย์ ซึ่งการประสานความสุขจากภายในจิตใจนี้เองเป็นอิสรภาพที่แท้จริง และเป็นการเข้าถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน และหลุดพ้นจากความยึดติดในสิ่งปรุงแต่งอันไร้แก่นสาร การใช้ชีวิตใช้พลังงานโดยพึ่งพาตนเอง สร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก คนที่พัฒนา การที่เป็นเช่นนี้ ในทางพุทธถือว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเต็มคนแล้วนั้น จะเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ไปประสานเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่คือ ธรรมชาติ สังคม และเทคโนโลยี ในระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยดีอย่างต่อเนื่องสืบไป สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธโลกตามแนวทางพุทธปรัชญาจะก่อให้เกิดสันติสุข การพัฒนาปัญญาชีวิตที่ได้รับการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบพุทธเป็นชีวิตแห่งความสุขที่แท้ มีปัญญารู้แจ้งจริง ถึงขั้นทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระจากสิ่งภายนอกโดยสิ้นเชิง เรียกว่า สุขแห่งนิพพาน

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา และอภิปรายผล

ในบทนี้จะเป็น การวิเคราะห์แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และแนวความคิดแนวทางพุทธปรัชญา ที่มีผลต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

5.1 การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางพุทธปรัชญา

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา มีบ่อเกิด และที่มาจากหลักพุทธธรรมแห่งพระพุทธศาสนา หมายถึง พระไตรปิฎกที่มีสาระตรงกันว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” แสดงทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางหลักสากลว่าติดขัดสับสน และมองปัญหาไม่ครอบคลุมทั้งระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีดำเนินงานตามแนวทางหลักสากลที่ไม่ประสานกันเองจึงไม่สามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ ด้วยจริยธรรมแบบประนีประนอมกับธรรมชาติเป็นเพียงหลักการยุติปัญหาแบบชั่วคราวเท่านั้น ไม่แก้ที่สาเหตุที่แท้จริงอีกทั้งองค์การสหประชาชาติเร่งรัดพัฒนาโดยใช้เศรษฐกิจแบบทุนนิยม แสดงหลักพุทธธรรมที่สำคัญ 4 หัวข้อ ในการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา ได้แก่

- 1) การดำเนินชีวิตแบบมัชฌิมาปฏิปทา มีลักษณะเป็นทางสายกลาง คือวิธีการปฏิบัติเฉพาะเจาะจงมิใช่สายกลางระหว่างความสุดโต่งของความสุขซึ่งเป็นความสุขจากการได้เสพบริโภคด้วยความอยากที่ไม่มีขีดจำกัด
- 2) การฝึกมนุษย์ด้วยระบบไตรสิกขาเป็นปัจจัยของการพัฒนามนุษย์ต้องทำ 3 ด้าน พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา อย่างบูรณาการที่สำคัญมากอย่างยิ่ง
- 3) มัตตัญญูตา หลักการฝึกหรือพัฒนามนุษย์ในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ในเรื่องการผลิต การบริโภค การวิภาคแบ่งปันรายได้ รายจ่าย พระพุทธศาสนาเริ่มต้น
- 4) นันทะความต้องการเป็นสภาพสัมพัทธ์ต่างกันออกไปตามระดับการพัฒนามนุษย์ได้

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา หมายถึงการพัฒนาแยกเป็น 2 ส่วน

1) การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา

2) การพัฒนาวัตถุพัฒนาสภาพแวดล้อม เรียกว่า วัฒนา หรือ พัฒนา มีหลักการ และแนวคิดว่าการพัฒนามนุษย์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ที่ต้องทำเป็นกระบวนการพัฒนาคนตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่เน้นการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตของคนทั้งด้านพฤติกรรมจิตใจ และปัญญา เพื่อให้เป็นปัจจัยหลักในการประสานและบูรณาการระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวมเพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุขร่วมกันระหว่างบุคคล สังคม และสภาพแวดล้อม

แนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา กล่าวไว้ 4 อย่าง คือ

1) มนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น

2) ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

3) ไตรสิกขาจริยธรรมจึงมีความหมายเท่ากับการศึกษา เมื่อมนุษย์พัฒนาแล้วก็สามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขที่เกิดจากภายในของมนุษย์เองได้จริง

4) สักยภาพของการพัฒนา คือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม กลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และคุณภาพ

ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะประยุกต์เข้ากับปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้ และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา ทำให้เกิดหลักการที่เป็นผลต่อการแก้ปัญหของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ดังนี้

1) ในแง่ศักยภาพ คือ มนุษย์พัฒนามากขึ้นธรรมชาติแวดล้อมอยู่ดีมากขึ้น ได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่ายกลมกลืน

2) ในแง่อิสรภาพ มนุษย์มีอิสรภาพจากภายใน ไม่ขึ้นต่อหรือต้องพึ่งพาวัตถุสิ่งของ บำเรอความสะดวกสบายภายนอก

3) ในแง่ความสุข มนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนถึงระดับนิรามิสสุขแบบแบบถาวรที่มีประจำอยู่ในตัวมนุษย์

4) ภาวะของมนุษย์ ยอมรับว่าแตกต่างหลากหลายทั้งแนวตั้งคือระดับการพัฒนาสามารถนำศักยภาพมาใช้ได้ใน การดำเนินชีวิตที่มีความสุขเป็นอิสระได้และอยู่ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวของสังคมด้วยความเอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อกัน

5) ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์ที่พัฒนาตนแล้วมีปัญญาจัดการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อธรรมชาติและส่งผลดีทั้งระบบมนุษย์ สังคม ธรรมชาติแวดล้อม

เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา คือ 3 ระบบ

1) ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) โดยมีการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ (Human Development)

2) ระบบการพัฒนาคน ซึ่งใช้คำว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา การนำเอาปัญญา (Wisdom) กับศีล (Ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (Mental Qualities) เป็นตัวเชื่อมซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม (Ethics) และทั้งหมดนี้เรียกว่า แคนของภาวนา

3) ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม

แนวทางแก้ปัญหาของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา เสนอแนวทางแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนา 2 ส่วน

(1) วิธีการแก้ปัญหาเบื้องต้นซึ่งเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน 3 ประเด็น คือ 1) ทำที่ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม 2) พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ 3) การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

(2) วิธีแก้ปัญหาในระบบใหญ่ ได้แก่ 1) พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล 2) พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม วัฒนธรรม 3) แนวทางแก้ปัญหาคด้วยความเห็นแก่ตัว

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ ดังนี้

1) การพัฒนาพฤติกรรม เรียกรวมว่า ศีลแยกย่อยออกเป็น อินทรีย์สังวร คือ รู้จักอินทรีย์ เช่น ตา หู ให้ดูฟังเป็น เพื่อประโยชน์ที่มุ่งเน้นเพื่อการศึกษาไม่ติดหลงในการเสพบริโภคนิยม บังคับปฏิบัติ เสวนา คือ กินใช้เสพบริโภคด้วยปัญญาโดยรู้จักประมาณ สัมมาอาชีวะ คือ ประกอบอาชีพสุจริต ซึ่งไม่เบียดเบียน แต่การสร้างสรรค์ก่อคุณ และทำให้ชื่อตรงตามจุดหมาย กับทั้งได้เป็นโอกาสในการพัฒนาชีวิตของตน วินัยบัญญัติ คือรักษากติกาของชุมชนหรือสังคม โดยถือปฏิบัติในการฝึกตน เพื่อให้วิถีชีวิตร่วมกันนั้นเป็นเครื่องเอื้อโอกาสในการก้าวสู่จุดหมายของการพัฒนาชีวิตโดยมีตนเองเป็นส่วนร่วมในการสร้างสภาพเอื้อโอกาสนั้น

2) การพัฒนาจิตใจ ซึ่งมีเจตจำนงที่เป็นตัวชี้้นำกำหนดพฤติกรรม สภาพจิตที่พอใจมีความสุข ทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคง เรียกว่า สมานิ

3) การพัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจตามความเป็นจริง และระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์รวมใหญ่ อันประกอบด้วย มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ เทคโนโลยี

ประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธตามแนวทางพุทธปรัชญา ได้แก่

- 1) ชีวิตมีความสุขสดชื่นรื่นรมย์ที่มนุษย์ได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติอันร่มรื่น
- 2) มนุษย์มีความเอื้ออารีเมตตาไมตรีต่อธรรมชาติ
- 3) การรู้จักคุณค่าทรัพยากรใช้ด้วยความรู้จักพิจารณาคุณค่าแท้ไม่เสพบริโภคด้วยความลุ่มหลงมัวเมามุ่งหมายประโยชน์แก่สาธารณะประโยชน์
- 4) การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างถอนรากถอนโคนของกิเลส เมื่อคนบรรลุถึงอิสระภายในความสุขจากอิสรภาพที่แท้จริง
- 5) มนุษย์มีปัญญาเข้าถึงความจริงตรงตามธรรมชาติระบบของจักรวาลใหญ่ของสังคมอัน ได้แก่ มนุษย์ สังคม และ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมกลมกลืนประสานกัน กระทั่งโลกเกิดสันติสุขต่อเนื่องสืบไป
- 6) มนุษย์จะเป็นผู้สมบูรณ์ในธรรมและธรรมชาติแวดล้อมได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่เท่าๆ กัน ประโยชน์ข้อนี้เป็นประโยชน์มั่นคงถาวรอำนวยประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและอนาคตสืบไป

5.2 ความสอดคล้องต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามเป้าประสงค์ 17 ข้อ

จากการศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่า หากต้องการให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) 17 เป้าหมาย (Proposed Goals) ทั้งด้าน ยุติความยากจน ยุติความหิวโหย มีสุขภาพดี มีการศึกษาที่มีคุณภาพ บรรลุความเสมอภาคระหว่างเพศ สุขอนามัย พลังงาน เศรษฐกิจ โครงสร้างพื้นฐาน ความเสมอภาค มีความปลอดภัย มีรูปแบบการบริโภค และผลิตที่ยั่งยืน ปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และผลกระทบที่เกิดขึ้น การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเล และทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การใช้ระบบนิเวศอย่างยั่งยืน สังคมที่สงบสุข และความร่วมมือระดับโลก ล้วนสามารถนำแนวคิดพุทธปรัชญามาปรับใช้เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้อย่างเหมาะสม

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2539). *คู่มือการศึกษา ธรรมศึกษาชั้นตรี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย, และปรีชาต สถาปิตานนท์. (2543). *มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่*. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คีย์ซิง, ไมเคิล. (2537). *แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน :สรุปสาระสำคัญของ Agenda 21 ในเรื่องสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา* (มานพ เมฆประยูรทอง, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ.
- จามะรี เชียงทอง. (2549). *สังคมวิทยาการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- จารุมาศ เรืองสุวรรณ, พันเอก. (2548). การสังเคราะห์แบบจำลองการสอนวิชาชีพตามหลักอิทธิบาท 4 ของพลทหารในส่วนสนับสนุนกองบัญชาการกองทัพก (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุยฎีบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2548). *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- ชนิตา รักษ์พลเมือง. (2557). *กระบวนการทัศน์พัฒนาศึกษา*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- ชัยยศ อิ่มสุวรรณ. (2543). *การพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาหมาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ชำนาญ ยานะ. (2555). *งามฤดู*. สืบค้นจาก <https://prachatai.com/journal/2012/09/42883>
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2558). ทำความเข้าใจเรื่องการพัฒนาผ่านข้อถกเถียงทางทฤษฎี. *วารสารพัฒนาสังคม*, 17(1), 135-152.
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร. (2549). *รัฐ-ชาติกับ (ความรู้) ระเบียบโลกชุดใหม่*. กรุงเทพฯ: วิทยาษา.
- ญาณ วชิระ. (2549). *ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งปรัชญาไทย*. กรุงเทพฯ: วชิรา.
- ณัชฎา คงศรี. (2560). จาก MDGs สู่ SDGs เป้าหมายการพัฒนาที่เปลี่ยนไปเพื่อความยั่งยืน. สืบค้นจาก <https://sdgmove.com/2017/08/13/mdgstosdgs/>
- ดนัย กิติกรณ์. (2544). *ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย* (วิทยานิพนธ์ปริญญาหมาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- คลพัฒน์ ยศธร. (2542). *การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามแนวพุทธศาสตร์*. (วิทยานิพนธ์คุยฎีบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- เดือน คำดี. (2534). *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง.เฮ้าส์.

- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2549). *ปรัชญาทั่วไป*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ทอมสัน คอย สวัสดิ์. (2536). การจะเป็นผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาที่ยั่งยืน. *โลกสีเขียว*, 11/12, 4-5.
- ชนกร สังเขป. (2556). *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: วิ.พรินทร์.
- ชนพล วิชาสิงห์. (2557). พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์*, 1(2), 35-59.
- ชนัทธัญญ์ จัตุรภัครัตน์. (2551). *การศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวทางและ วิธีการที่จะก่อให้เกิด การพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: ไทยพัฒนา.
- ชนูแก้ว โอกาส. (2536). *จักรวาลของเรา*. กรุงเทพฯ: กิตติศาสตร์.
- ชนสวรรค์ เจริญเมือง. (2540). *100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ.2440-2540*. กรุงเทพฯ: โครงการ จัดพิมพ์คบไฟ.
- ชนสวรรค์ เจริญเมือง. (2542). จากโลกานุวัตรถึงโลกเทศานุวัตรในสังคมศาสตร์. *สังคมศาสตร์*, 12(1), 259-278.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2553). *พุทธปรัชญา: มติการมองโลกและชีวิตตามความจริง*. สมุทรปราการ: นิตยา กมลวัตนนิศา. (2546). บริบทไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*, 40(2), 14-20.
- เนตรชนก โพธารามิก. (2551). *วิธีประยุกต์ใช้พรหมวิหาร 4 เพื่อพัฒนาสังคม* (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และนนท์ นุชหมอน. (2547). *การประชุม Rio+20 : จาก “การพัฒนาที่ยั่งยืน” สู่กระแส “เศรษฐกิจสีเขียว” 1*. สืบค้นจาก s://www.stou.ac.th/Foreign/Upload/เอกสารประกอบการอภิปราย_ดร.บัณฑิต%20เศรษฐศิริโรตม์.pdf
- บุญมี แทนแก้ว. (2543). *ปรัชญากับศาสนา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- บุญย์ นิลเกษ. (2525). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา.
นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช .
- ประยงค์ แสนบูรณ. (2547). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ. (2548). *เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หน่วยที่ 6 วิทยาศาสตร์สังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- ปัญญา จงวัฒนา. (2550). *พุทธธรรมเพื่อกัลยาณมิตร*. กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุกิจภัณฑ์และการพิมพ์.
- ปรีชา นันตาทิวัฒน์. (2544). *พจนานุกรมภาษาไทย ฉบับสมบูรณ*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, กาญจนา แก้วเทพ, และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2549). *วิถีใหม่แห่งการพัฒนา: วิธีวิทยาศาสตร์สังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3) ปรับปรุงแก้ไข. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2541). *เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระครูปริยัติกิตติธารง. (2558). *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 19. อธิปไตยวิภังค์ สุตตันตภาขณีย์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15.* (ม.ป.ป.). http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/sutta_item.php?book=23&item=1
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *หลักการสอนทั่วไป อบรมบาลีก่อนสอบคณะสงฆ์ ภาค 4 ปีที่ 4*. ปทุมธานี: สื่อตะวัน.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539ก). *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539ข). *นิติศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2540). *พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม*. กรุงเทพฯ: กรมการปกครอง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2541). *การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development)* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543ก). *ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543ข). *ธรรมนุญชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: บริษัท สื่อเกษตร.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2541). *ธรรมนุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*. นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *ธรรมกับไทย ในสถานการณ์ปัจจุบัน* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2547). *งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข: ชีวิตกับการทำงานและการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2549ก). *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2549ข.) *พระพุทธศาสนาในโลกธุรกิจ : การใช้พุทธธรรมในการทำธุรกิจ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : ลิเบอร์ตีเพรส.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2550ก). *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550ข). *ธรรมนุญชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ชุมชุม สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2555). *กาลานุกรม : พุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. กรุงเทพฯ: ผลิตivism.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล.
- พระพุทฺธโฆษาจารย์. (2525). *สมนุตปาสาทิกาย นาม วินยฎฐกถาย ปฐโม ภาค* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหานุกูล มหาวิโร (พรหมจันทร์). (2554). *วิหิตเพื่อบรรเทาอกุศลจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปทุมธานี.
- พระมหามณเฑียร ปุริสุตโตโม. (2550). *มองศาสนา มองปรัชญา*. กรุงเทพฯ: ช่อระกา.
- พระมหามณเฑียร ปุริสุตโตโม. (2560). *พุทธปรัชญา: วิเคราะห์และวิจารณ์*. *วารสาร ศีลศาสตรมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 5(1), 86-108.

- พระมหาวรารชุนันท์ภฏิสิริ (อัคราพร). (2554). *การศึกษาวิเคราะห์วิถีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท) ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ (ไม่ได้ตีพิมพ์).
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปทุมธานี.
- พระมหาสุพร รุกขิตชมฺโม. (2561). *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน*. นครราชสีมา: มิตรภาพการพิมพ์.
- พระเมธีธรรมภรณ์. (2535). *ธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระราชวรมุณี (ประยูร ชุมมจิตฺโต). (2542). *การคณะสงฆ์กับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิราวรรณ ชนะพาห์. (2551). *กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท) ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ (ไม่ได้ตีพิมพ์). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- พิน ดอกบัว. (2550). *พุทธปรัชญาแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- มหากัจจายนะ. (2550). *เนตติปกรณ์: พระธรรมมานันทมหาเถระอัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ พระคัมภีร์สาราถวิงส์แปลและอธิบาย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาเถรสมาคม. (2536). *กฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 17 ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์*. สืบค้นจาก ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- วนิดา แซง้อ. (2539). *เศรษฐกิจพอเพียงกับความสอดคล้องในการพัฒนาสังคมไทย* (ภาคนิพนธ์ปริญญาโท) ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ (ไม่ได้ตีพิมพ์). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- วสิน อินทสระ. (2545). *โอวาทปาติโมกข์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- วรัญญู เวียงอำพล. (2546). *การจัดการการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพัฒนาบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วสุธร ต้นวัฒนกุล. (2544). *สุขภาพกับคุณภาพชีวิต : เส้นทางที่ต้องร่วมกันพัฒนา*. ชลบุรี: คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วินัย วีระวัฒนานนท์. (2538). *สิ่งแวดล้อมศึกษา การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์. (2526). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กำแพงเพชร: วิทยาลัยครูกำแพงเพชร.
- สม สุจิรา. (2550). *ไอน์สไตน์พบพระพุทธเจ้าเห็น*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- สมพร แสงชัย. (2545). *มวยไทยศิลปะมวยไทยสายพระยาพิชัยดาบหักจังหวัดอุตรดิตถ์*. อุตรดิตถ์:
สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์.
- สมพจน์ วรรณนุช. (2550). *เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: มาสเตอร์ ก๊อปปี้.
- สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและพัฒนา. (2559). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. สืบค้นจาก
<http://www.itd.or.th/th/category/news/>
- สยาม อรุณศรีมรกต และยงยุทธ วัชรคุลย์. (2559). เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน 17 ประการของ
สหประชาชาติเพื่อโลกอนาคต (UN Sustainable Development Goals: 17 Aspects for future
world). *วารสารวิจัยสหวิทยาการไทย*, 11(3), 1-7.
- สำนักกิจการยุติธรรม. (ม.ป.ป.). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. สืบค้นจาก <http://www.oja.go.th/th/sdgs16/#1495612249379>
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2541). *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ:
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย. (2550). *หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์* (สารนิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สุทธิพร รัตนธรรมศรัทธา. (2553). *ศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของ พระธรรมปิฎก
(ป.อ. ปยุตโต)* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณ์ราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- สุนทร ณ รังษี. (2537). *ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สุภัทร สุกนธากิรมย์ ณ พัทลุง. (2524). *พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์*. กรุงเทพฯ:
บริษัท บพิศการพิมพ์.
- สุภาสินี ดันติศรีสุข. (2555). *การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน*. *วารสารเศรษฐศาสตร์
สุโขทัยธรรมมาธิราช*, 6(2), 1-10.
- สุนน อมรวิวัฒน์. (2544). *กระบวนการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ:
ไทยวัฒนาพานิชย์.
- สุมิตร สุวรรณ. (2554). *รัฐกับแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: เพชรเกษมพรินติ้ง
กรุ๊ป.
- สุริวัตร จันทร์โสภา. (2552). *พระพุทธศาสนา*, 1. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

- สุรพงษ์ โสชนะเสถียร. (2552). *วิทยปรัชญา*. กรุงเทพฯ: ประสิทธิ์ภักดิ์ แอนด์ พรีนติ้ง.
- สุวิดา แสงสีหนาท. (2549). *ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิพทุทษปรัชญา: ยุทศาศตรัทวงเล็อกใน การพัฒนาสังคมไทย* (วิทยานิพนธ์ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต ไม้ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- เสาวลักษณ์ สุขวิรัช. (2549). *ทางสองแพร่งของจริยธรรมการบริหาร (The dilemma of administrative zeitgeists)* เอกสารการประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ แห่งชาติครั้งที่ 7, น. 643-662.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2532). *ปรัชญาอินเดีย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- อนุกุล ต้นสุพล. (2559). *นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: ฤญแจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน*. *วารสารวิชาการคณะ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี*, 12(1), 193-221.
- อนุช อภาภิรม. (2545). *การสื่อสารการแสวงหาสื่อเพื่อสาธารณธารณะใน โลกยุคไร้พรมแดน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Adelman, I. (1975). Development economics: A reassessment of goals. *American Economic Review*, 15(2), 302-309.
- Brocchi, D. (2010). The cultural dimension of sustainability. In S. Bergmann (Ed.), *Religion and dangerous environmental change: Transdisciplinary perspectives on the ethics of climate and sustainability* (pp. 145-176). New Brunswick: Transaction.
- Brown, K. (2010). Analysing policy discourses of resilience. *Paper presented at the American Association of Geographers Conference, Washington, DC, USA, 14-18 April*.
- Carnoy, M. (1993). Globalisation and educational restructuring. *Critical Studies in Education*, 39(2), 21-40.
- Elliot, S. (2007). Environmentally sustainable ICT: A critical topic for IS research?. *PACIS 2007 proceedings*, 114.
- Goulet, D. (1992). Development: Creator and destroyer of values. *World Development*, 20(3), 467-475.
- Haynes, J. (2008). *Development studies*. New York, MA: Palgrav.
- Keating, M. (1993). *The earth summit's agenda for change: A plain language version of agenda 21 and the other Rio agreement*. Geneva, Switzerland: The Centre for Our Common Future.

- Owen, J. E. (Ed.). (1962). *Sociology in east Pakistan* (Vol. 1). Pakistan: Asiatic Society of Pakistan.
- Redclift, M. (1987). *Sustainable development: Exploring the contradictions*. London: Routledge.
- Schneider, S. H. (1973). *Small is beautiful: Economics as if people mattered*. New York: HarperCollin.
- Schneider, S. H., Rosencranz, A., & Niles, J. O. (2002). *Climate change policy: A survey*. Washington DC: Island Press.
- Seers, D. (1969) The meaning of development. *InternationalDevelopment Review*, 11, 2-6.
- Todaro, M. P. (2000). *Economic development essex*. New York: Pearson Education.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2003). *Economic development* (9th ed.). New York: Pearson Education.
- UNESCO. (1997). *Educating for a sustainable future: A trans disciplinary vision for concerted action*. Retrieved from http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_a/popups/mod01t05s01.html
- Williamson, J. (1993). Democracy and the "Washington consensus". *World Development*, 21(8), 1329-1336.
- Yomi, N. (1991). *Environmental education for sustainable development: Synthesis of world environment day*. Glasgow, SC: Jordan Hill College.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-ชื่อสกุล

นางชัชฎาภรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข

ประวัติการศึกษา

รัฐศาสตรบัณฑิต

สาขารัฐศาสตร์ศึกษา

มหาวิทยาลัยบูรพา

ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ. 2555